

inscriptum a Ratherio, dum Comi exsularet, quod A invenies libro Præloquiorum quarto, num. 12. Tertiam tandem epistolam ad monachos Lobienses Comi pariter lucubratam reperies ante Vitam sancti Ursmari, cui illam Ratherius prologi loco præfixit.

XXXV. Auctoris tandem Vita, in qua digerenda potissimum laboravimus, ex operibus ipsius auctoris, et ex cœvis aut fere cœvis scriptoribus ac do-

cumentis [xxiv] hinc inde excerpta et compingenda fuit. Id ut ex æquo præstaretur, non pauca valde obscura et implicata non tam sacræ quam profanæ historiæ capita, quæ partim Veronenses, partim Italicas regum, imperatorum, ducum et comitum res attingunt, enucleatius inquirenda, explicanda et statuenda fuere. Hæc sunt potiora quæ præfari et præmonere visum est.

RATHERII

EPISCOPI VERONENSIS

VITA

[xxv] Ratherii episcopi gesta primus exposuit B V. C. Joannes Mabillonius in Actis Sanctorum ordinis Benedictini sæculi decimi. Verum Albertus Fabricius tomo VI Bibliothecæ Scriptorum mediæ et infimæ ætatis scite monuit, « Vitam ejus mereri, ut a viro docto cum cura describatur, perfectis operibus illius, et historicis illorum temporum simul consultis; quia sane multa notatu dignissima in eadem occurrent. Illa enim, quam dedit Mabillonius Sæculo V Benedictino, pro instituto ipsius bona est, sed nondum sufficit ad plenam rerum ad illum spectantium scientiam. » Alii subinde eandem in rem studium contulerunt; sed cum ipsa auctoris gesta quæ in ejus operibus indicantur, multis sint implexa difficultatibus, obscuraque sit temporum ratio, quæ non sine multa omnium non tam editorum quam ineditorum operum animadversione et collatione constitui poterat, non exigua in plerisque cæteroque insignibus viris confusio deprehenditur. Diligentior hac in re operam novissime posuit comes Franciscus Florius primicerius archiepiscopalis Ecclesiæ Utinensis. Duæ nimirum dissertationes ejus Italicâ lingua exaratae typis impressæ fuerunt Romæ anno 1751, in quarum altera Ratherii Vitam fusius et in chronologicam seriem digessit, cui idcirco præfixit titulum: *Saggio della Vita de Ratherio vescovo di Verona*. Ubique elucet ampla Scriptoris eruditio, ingenii acumen [xxvi], sanioris critices usus, atque in intelligendis et evolvendis rebus obscurissimis perspicacia. Licet hoc vitæ specimen ex Ratherii operibus aliisque cœvis scriptoribus accuratius et uberius quam antea excerptum, pleraque illius gesta referat, nobis tamen singula opera enucleatius expendentibus, et alia atque alia documenta conferentibus perspectum fuit, ei, qui non merum specimen, sed vitam ex proposito scribendam suscipiat, multa adhuc superesse quæ animadversionem merentur, et nonnulla etiam quæ ex complexu omnium lucem

accipiant, et aliter quam laudato Scriptori visa sunt, explicanda atque constituenda sint. Igitur ab initio exordiamur.

§ 1. — *Ratherii patria et nobilitas. Annus natalis ejusdem conjicitur.*

2. Ratherius, non tam litterarum scientia ac zoecclesiasticæ disciplinæ quam ærumnarum vicissitudinibus celebris, natione Belga in diocesi Leodicenci [al. Leodiensi] natus est. Everaclus Leodicensis episcopus in epistola ad ipsum Ratherium Leodium *nativam ejus patriam* vocat (MARTEN. *Collect. Vet. Script.* t. IV, p. 859). Hinc auctor qui scripsit *Gesta episcoporum Tungrensium, seu Leodiensium, Ratherium genere nostratem* testatur (t. I *Gest. Pont. Tungr.*, p. 173 et 176). Anselmus canonicus Leodiensis, ac Ægidius item Leodiensis apud Chapeauvillium cum *ex nostris partibus oriundum* [xxvii] tradunt. Hac tandem de causa ipse Ratherius in *Conclusionem deliberativam*, num. 8, Leodicenses « *nativæ patriæ populum, et vicinitatis affinitate conjunctum* » appellat; ac se ejusdem Leodicensis *ecclesiæ baptinate filium* profitetur. Notatu digna sunt verba *vicinitatis affinitate conjunctum*, quibus se non in urbe Leodiensi, sed in loco urbi vicino, seu diocesis ortum indicare videtur. Patrem ejus unum fuisse e comitibus ducatus Luxemburgensis, qui ad Leodiensem diocesim pertinebat, nonnulli recentiores tradunt, quod tamen cui fundamento innitatur, ignoramus.

3. Nobilitatem generis astruere videntur illa in proœmio *Phrenesis*, num. 4, quibus non solum *ingenuitas* Ratherio tribuitur, quæ liberum hominem designat, verum etiam talis ingenuitas, *quam antiquitas commendabat*. Antiquitas utique generis, quæ ingenuitatem ornaret, longam majorum non tam ingenuorum quam illustrum seriem innuit, qui ingenuitati nobilitatem adjicerent. Consanguineos quidem illustres sibi fuisse aperte declarat in epistola ad Ursonem, quæ tota inserta est in librum Prælo-

quorum tertium. Ibi enim num. 27 sermonem faciens de gente Italis barbara, quæ e Burgundia venerat, et in Hugonis Italiæ regis exercitu militabat, se in communi clade ab e agente Veronensibus illata reservatum et asportatum tradit « propter consanguinitatem, quam cum illorum habebam primoribus. » Qui cum primoribus exercitus Hugonis regis consanguinitate erat conjunctus, generosos profecto et illustres consanguineos habuisse dignoscitur quod ad nobilitatem demonstrandam maxime confert. Hanc nobilitatem confirmat eorumdem Præloquiorum liber primus, ubi Ratherius *decus suæ nobilitatis* a quod iam silentio prætermisum commemorans, de semetipso (suppresso licet nomine) loquitur, ut ex adnotationibus ibidem subjectis exploratum fiet. Omnem vero dubitationem adimit epitaphium sepulcri ipsius (*dabitur in calce Vitæ*), in quo expresse nobilis dicitur. Neque opponas illa quibus Ratherius a nonnullis dicebatur « forsitan in patria sua fuisse bacularis, aut filius carpentarii. (*Qualit. conjec. n. 2*). » Id enim irrisionis gratia dicebant, propterea quod more bacularium nullam honoris curam haberet, et veluti carpentarii filius basilicis struendis vel restruendis operam daret. Cæterum longe aliter nobis (id est Veronensibus) frequentius dictum ipse cavillator eodem loco [xxviii] testatur; nobili enim ex genere natum Veronenses frequentius audierant. Difficiliora fortassis credentur illa præmij, in *Præloquio*, num. 4. « Horret deceptissimus, si quis peritum sese aut NOBILEM, aut, quod multo iniquius est, justum non existens, . . . astruat; » quibus et nec peritum, nec nobilem, nec justum, existere ipsi nuare videtur. At hæc, dicta ab homine qui sibi plus nimis detrabere proposuit, nihil movere debent. Quis enim hinc ei peritiam deneget, cum aliis ex documentis constet eum fuisse sui temporis peritissimum? Idem de nobilitate sentiendum, quæ aliunde manifesta est.

4. Quoniam vero de Ratherii genere hic sermo est, haud ommittendus locus *Qualitatis conjecturæ*, num. 12, qui consanguineorum ejus mentionem facit. « Consanguineorum nullum eum afficit cura, sive quia nil eos intantum cogitat indigere, ut se solum, et et fratrem eis noverit pauperes fore (*fore pro esse frequenter accipit*); sive quia interdictum sibi eis aliquid dare noverit canonica lege; sive quia decrepito sibi nullos cogitat esse, eum et qui sunt, jam in sexta sint illi ætate, et loco fratrum series successerit abnepotum. » Ne priora, quibus fratrem pauperem superstitem innuit, pugnare videantur cum extremis, ubi loco fratrum seriem abnepotum superesse affirmat; illud conjicere licet, fratrem superstitem fuisse monachum, quem æque ac se voto paupertatis obstrictum, *pauperem* pronuntiat; abnepotes vero loco fratrum eos fuisse, qui ex aliis fratribus jam defunctis progeniti, in sexta ætate, seu gradu, a se jam decrepito abfuisse traduntur. Tot autem gradus per hyperbolem notasse indicant fortassis, quæ mox bitem cavillator seu censor ejus subjicit: « Hoc

licet, ut est utique garrulus, garruliter ac mendacissime dicat. »

5, Annus quo in lucem prodiit cum nullo certo caractere constitui possit, ex aliquot testimoniis est probabiliter eliciendus. Dum librum Præloquiorum secundum scriberet anno 936, se mediam fere ætatem attigisse prodit. « Cum scilicet, inquit num. 1, ab infantie crepusculo in hunc ætatis fere deductus MERIDIEM. » Postremam senum ætatem eodem libro num. 36 ad octoginta circiter annos producit. Senem enim decrepitum erudiens, quem horam mortis jam impendentem exspectare jubet, « Annos octoginta, ait, aut [xxix] proximos aut transactos, aut insistentes accipias. » Ætatem igitur mediam annis quadraginta circiter attribuit. Si vero anno 936, quo laudatum librum lucubravit, agebat annum circiter quadragesimum, natus utique est circa annum 896. Natalitium quidem annum ejus anteriorem aliquanto inferre videntur illa libri Confessionis, scripti anno 960 vel 961, quibus se num. 21 *septuagenarium* et num. 31 pene *septuagenarium* vocat. Verum particula *pene* annos aliquot a septuagesimo deficientes indicans, cum natali anno 896 circiter conciliari facile potest: e contra vero ætas *fere media*, annorum scilicet fere quadraginta, quæ incidit in annum 936, haud peræque componi potest cum anno natali 890 aut 891.

§ II. — *Monasticam vitam proficitur. De studiis ejusdem. Scribitur epistola ad Patricum. Opinio quorundam de oblatâ Ratherio ante episcopatum abbatia S. Amandi expungitur.*

6. Cum ex præscripto regulæ S. Benedicti obtineret, ut pateri monasteriis offerrentur, Ratherius primis ætatis suæ annis oblatus fuit Deo in monasterio Lobiensi, quod ad Sabim fluvium situm est in confinio Annoniæ, Teorasciæ et ditionis Leodicensis. Ritus hujus oblationis ipse describit in libro Confessionis, num. 12: « Deum enim puerulus essem, venit quidam ingenuus, et in altari quodam S. Petri et Pauli (horum nomine dicata erat laudati monasterii ecclesia) tenens me cum pane et vino... obtulit Deo et S. Petro in holocaustum... jure quasi Nazarei... immutabiliter serviturum... ad fœdus perpetuo confirmandum. » Cum Ratherius non a patre, sed ab *ingenuo* dicatur oblatus; nisi *ingenui cujusdam* appellatione pater designetur, aliquis ejus propinquus intelligendus est: non solis enim parentibus, sed aliis etiam propinquis ex S. Benedicti regula concessam fuisse facultatem offerendi pueros in monasteriis animadvertit Mabillonius in Annalibus Benedictinis, lib. xxxvi, n. 88. Hæc oblatio non nuda et solitaria, sed una cum pane et vino, atque aliis ad vitam subsidiis, quorum forsitam indicium in lacuna desideratur, facta fuit. Sic etiam cum Megenfridus puer a Ruodwaldo patre [xxx] monasterio Sithiensi fuit oblatus, « concessum ad victum ejus ac vestitum quoddam prædium bunuariorum duodecim in pago Bononiensi, » ex litteris donationis ab Iperio laudatis Mabillonius te-

statur (*Annal. Bened.*, l. xxxvi, n. 38). Additur *immutabiliter serviturum*, propterea quod ejusmodi puerum oblatio ex ipsa S. Benedicti regula, cap. 69, irrevocabilis haberetur, ut videre est apud eundem Mabillonium præfatione secunda in Sæculum IV ordinis Bened., num. 199, et præfatione prima in Sæculum IV, num. 36. Harum oblationum vetustæ formulæ eadem perpetuitatem exprimentes plures suppetunt, quæ a laudato Mabillio indicantur præfatione prima in Sæculum IV, num. 53. Duas autem sæculi decimi ediderunt PP. Martene et Durandus quarum una ex perantiquo codice monasterii Elnonensis S. Amandi sumpta fuit (*t. IX Collect.*, p. 159). Verba *ad fœdus perpetuo confirmandum* innuunt usu receptam fuisse ut pueri perinde oblato, irrevocabili quanquam jure voto parentum astringerentur, oblationem tamen ejusmodi confirmarent professione propria, cum ad legitimam ætatem pervenissent. Nisi quis forte credere malit hoc sæculo relaxatam fuisse antiquam oblationum hujus generis disciplinam, ita ut hisce pueris nulla esset necessitas permanendi in monasterio, nisi postquam ætate legitima oblationem suam ratam habuissent. Ratherius quidem suam oblationem confirmavit hac professione, quam eodem in libro protulit. « Sed accepto ipse calamo matura jam ætate et legitima scripsi in hunc modum, scriptumque super altare posui, non super aliud nisi ipsum (sanctorum scilicet Petri et Pauli): Ego Ratherius promitto stabilitatem meam, et conversionem meorum morum; et obedientiam secundum regulam sancti Benedicti coram Deo et sanctis ejus. »

7. « Benedictinorum Ordinem fere se solo studia scientiasque plurium sæculorum decursu in tota Europa sustentasse » rocte Mabillonius animadvertit (*De Stud. monastic.*, part. 1, c. 16). Hinc celebres monachorum scholæ in cœnobiis. Hoc autem nomine inter cætera laudatissimum sæculo x monasterium Lobiense, in quo omnium cœqualium perspicacissimus Ratherius institutus fuit, uti Fulcuinus ejusdem monasterii abbas prodidit (*De Gest. abb. Lob.*, c. 19). « Floruerunt, inquit, his temporibus apud nos studia litterarum, quibus addiscendis operam dantes opinatissimi fuerunt Scaminus, Theoduinus, et perspicacissimus horum Ratherius. » Is [xxx] propterea totum litterarum ac disciplinarum fructum monachis Lobiensibus tribuit in epistola quam Vitæ S. Ursuari præfixit. Hunc Hilduino magistro usum Trithemius narrat. Qui autem monachorum magisterio se omnia debere fatetur, monachos magistros habuit, non clericos, in quibus fuisse Hilduinum, cum ad Leodicensem cathedram promotus fuit, Fulcuinus testatur. Illud vero haud omittendum quod in Phrenesi traditur num. 3: « Pauca a magistris, plura per se magis didicit, quæ a doctoribus præcipuis alii maximo vix percepissent labore. » Acri porro vir ingenio ac felicissima memoria præditus, quantum hac institutione in profanis et sacris studiis profecerit, non cœvi tantum auctores, sed opera quoque

A ipsa declarant. Confer quæ in præfatione generali latius observavimus num. 3 et 4. Unum hic addemus Non defuisse magistros, qui Græcam linguam hoc quoque tempore traderent, testis est Rotgerus auctor Vitæ S. Brunonis archiepiscopi Coloniensis (*Patrol.* tom. CXXXIV), qui Græcos præceptores adhibuit. Ratherium vero ad Græcam quoque linguam animum applicuisse nonnulla indicia demonstrant. Non solum enim quædam Græca vocabula in Latinam rationem constructa identidem usurpat, quæ apud nullum scriptorem Latinum reperire licuit, uti *bro-mius*, *eumorpha* et similia, sed quarundam etiam Græcorum vocum vim e Græco interpretatur. Libro quarto Præloquiorum, num. 23, dum regem alloquens ait: « Etiam nomen in Græco officium tuum inter Græcam Latinamque illud interpretando formam agnosce, te populum portare debere, non premere; » Græcum uomen βασιλεύς aptissime exposuit. Videsis ibidem notam 56. In confessione, num. 15, expressius scripsit ex Græco: « Panem nostrum *consubstantiatum* da nobis hodie, dicitur Deo. » Adde quod in sermone De Maria et Martha, num. 2, duas Græcas voces litteris Græcis expressit, et num. 3 vocis *Angelus* peculiarem interpretationem *juxta stans* sui contextus sententiæ congruentem allaturus, eam radicem e Græco ἀγγι *prope* videtur indicare, quam non nisi Græci sermonis valde peritus investigare et reperire potuisset. Non minimum tandem indicium ejusdem peritiæ videntur illa quibus malignus censor in *Qualitatis conjectura*, num. 2, memoratur deperditum. Ratherii opusculum e Græco inscriptum *Chronographia*, vanitati ei tribuit in Latinorum librorum [xxxii] titulis græcizare, *Chronographium*, inquit, *græcizando vanus... vocat*: cujus quoque generis est alius titulus *Climax Syrmatis* inditus epigraphi *Conclusionis deliberativæ*.

8. Nulla hujus temporis, quo Ratherius inter Lobienses monachos versatus est, ejusdem opera ad nos pervenerunt, una ad Patricum epistola excepta, quam ab eo ante episcopatum scriptam in notis conjiciemus. Hæc epistola, de corpore et sanguine Domini agens, celebris est ob insigne quod in ea de reali Christi præsentia in Eucharistia testimonium ponitur occasione ejus quæstionis quam Patricus in Horna (qui locus adhuc est in diocæsi Leodicensi) cuidam proposuerat, num. Ratherius missam cantasset. Non unam hoc sæculo celebrandæ missæ disciplinam fuisse exinde liquet. Alii enim ut Ratherus, raro aut rarissime; alii vero, ut Patricus, quotidie celebrabant. Balneorum quoque usum solemnioribus festis impendentibus ob sacræ communionis reverentiam a nonnullis probatum, ab aliis rejectum astruunt illa, quibus Patricus scandalizatus traditur ob balneum quo se Ratherius in vigilia Circumcisionis mundaverat. Notatu etiam digna est Eucharistiæ porrigendæ formula: *Corpus Domini nostri Jesu Christi propitiatur tibi in vitam æternam*. Quæ verba cum Ratherius timeret ne proprie sed figurate Patricus intelligeret, realem Christi præsentiam in

Eucharistia ac transsubstantiationem panis et vini in corpus et sanguinem Christi luculenter constituit. De cæteris autem subtilioribus et curiosis quæstionibus quæ hac in re moveri queunt, « ne solliciteris, inquit, quandoquidem mysterium esse audis, et hoc fidei. Nam si mysterium est, non valet comprehendi; si fidei, debet credi, non discuti. » Quod egregium documentum in aliis quoque aliorum fidei mysteriorum quæstionibus, quæ curiosius ingeruntur, maxime observandum est.

9. Cum Ratherius sub finem libri quinti Præloquiorum, quem in Papiensi turricula scripsit, abbatiam S. Amandi sibi oblatam et abs se rejectam narret, id factum ipsi adhuc monacho et juveni tribuendum nonnulli existimant, antequam ad episcopatum Veronensem promoveretur. Verum duæ animadversiones hocce tempus excludunt. Primo abbatia S. Amandi per hæc tempora, quæ episcopatum Ratherii antecedunt, non vacabat. Laici[xxxiii] enim homines eam oblinebant, uti Rotbertus regis ministerialis, cujus exstat documentum anni 921; et dein Rotgerus comes, qui Rotberto successit, ac ex documentis eidem abbatiæ præerat an. 925 et sequentibus ad annum usque 937. Vide Mabillonii Annales. Ratherio igitur adhuc monacho hæc abbatia offerri non potuit. Quid si factum ipsum non ante lucubratum a Ratherio laudatum Præloquiorum librum contigit, sed multo post, ita ut multo post ab ipso descriptum eidemque libro posterius insertum fuerit? Id secunda animadversio perspicuum faciat. Enimvero factum ipsum non multo ante, sed eodem anno quo auctor illud descripsit, contigisse palam fit ex his ejus verbis: « Opportunum sane censeo narra-
visse quid homo (id est hoc anno) anxietati contigerit meæ. Lauduni namque cum essem, » etc. Si hæc scripsisset, dum laudatum Præloquiorum librum in Papiensi turri exaravit, scripsisset inter Februarium anni 935 et Augustum anni 937, quandiu, ut videbimus, ibidem in carcere detentus fuit. Ratherius vero neque his annis, quibus erat in carcere, neque præcedentibus, quibus Veronæ jam episcopus præfuit, Lauduni exstitit, ubi illud factum contigisse traditur: ac propterea huic tempori convenire nequeunt illa, *quid homo*, seu hoc anno, *anxietati contigerit meæ. Lauduni cum essem*, etc., quæ si annum indicarent anteriorem episcopatu Veronensi, non *homo*, sed *ante aliquot annos* scripsisset. Cum porro neque congruant cuiquam anno, quo vel Veronæ, vel in Papiensi carcere, non autem Lauduni fuit; palam sequitur ad posterius tempus id pertinere, postquam ille Veronensem episcopatum dimiserat; cui quidem tempori illud factum assignat Fulcuinus, uti pluribus suo loco explicabimus. In libris autem Præloquiorum Papiæ exaratis hoc additamentum est, quod cum eodem anno quo id contigerat, ipse Ratherius inseruisset in librum quintum, *homo* verissime dixit.

§ III. — Ratherius [xxxiv] Hilduini Leodicensis episcopi partes secutus, eidem e Leodicensi sede pulso, et subinde Veronæ episcopo adhæsit. Respondet quæ-

stionibus quas quidam Mediolanenses proposuerant. Hilduino ad Mediolanensem sedem electo Romam proficiscitur; indeque reversus ipsi in Veronensi cathedra succedit. Annus statuitur electionis Hilduini et consecrationis Ratherii.

10. In monastico, quod professus fuerat, instituto quiete vitam suam transegisset Ratherius, nisi Hilduini Leodicensis episcopi et abbatibus Lobiensis, cujus partibus faverat, consilia cum inde adduxissent. Res aliquando altius paucis repetenda est. Monasterium Lobense hoc tempore, et toto fere sæculo præcedenti, ita ad Leodicensis episcopi jus pertinebat, ut qui erat Leodicensis episcopus, idem esset abbas Lobensis. Stephano episcopo atque abbate vita functo, anno 920 et sequenti magna de Leodicensi episcopatu inter Hilduinum et Richarium contentio exorta est (FRODOAR. Chron., et UGO FLAVINIAC. in Chron. Virdun.) Alii enim Hilduinum ejusdem ecclesiæ clericum poposcerunt episcopum, ac favente Gisleberto Lotharingiæ duce, qui contra Carolum Galliarum regem Lotharingici regni sibi usurpaverat summam, in ipsa Ecclesia Leodicensi ab Herimanno Coloniensi metropolita consecratus fuit nova et inusitata ratione, absque regis scilicet procerumque consensu. Alii e contra Carolo rege assentiente Richarium abbatem Prumiensem expetierunt. Causa ad apostolicam sedem delata, eo Hilduinus et Herimannus ejus ordinator, nec non Richarius a rege designatus evocantur. Hilduino autem iudicium declinante, Joannes XI summus pontifex anno 922 ordinavit Richarium, qui pacifice Leodicensem ecclesiam obtinuit.

11. Non multo post, anno videlicet 926, circa mensem Junium, Hugo comes Arelatensis et marchio Provinciæ, qui cum Hilduino affinitate jungebatur, Italiæ regnum consequitur. In Italiam mox sese recepit Hilduinus, sperans fore ut ab eo alicui ecclesiæ Italicæ præficeretur (LIUTPRAND. lib. III Hist., c. 11). Ratherium quoque, qui suæ parti contra Richarium faverat, secum adducere studuit. Huc referimus illa libri primi Præloquiorum, num. 25: « Invenies quemlibet nobilium [xxxv] omnibus pene rebus destitutum potentia et dignitate, si quam forte adeptus est, viduatum, penitusque quantum ad id, quod cupiditia dictat, et nobilitas expostulat, dejectum (Hilduinum e sede Leodicensi dejectum intelligit), qui contra tam duram infortunii calamitatem brachium erigere nitens, nec per se.... aliquid valens, quempiam (ipsum scilicet Ratherium) qui quietus copia arridente aut in se subsistere (nimirum in monasterio), aut in grandi quæstus emolumento alteri valeret servire (videlicet Richario episcopo), dulcisonis blandiloquiorum illecebris ad se sequendum non dubitet irretire. » Hisce autem illecebris sese cassis-
se ipsius Hilduini amore indicat, cum post pauca subjicit: « Sola ea, quæ fortis est ut mors, dilectione se penitus neglecto illi maluerit etiam cum vitæ innumeris periculis succurrere, ut gloriam aut amissam, aut potiore valeat recuperare, quam suimet curam gerere, et sibi necessaria, cum adesse potuis-

sent, ad vota captare. » Ita Ratherius *partibus Hilduini favens, illi inseparabiliter adhæsit*, ut Fulcuinus prodidit (*Gest. ab Lob. c. 19*).

12. Interim Notherio Veronensi episcopo e vivis sublato iv Idus Augusti an. 928, Hugo rex Veronensi sedi præposuit Hilduinum, seu potius ex abusu ejus ætatis ipsi concessit eandem ecclesiam, *jure stipendiario*, ut exinde haberet unde viveret, quoad insignior sedes vacaret (*RATH. ep. 5, ad Joan. papam, n. 3, et LIUTPR. l. III, c. 11*). Mortem Notherii anno 928 affiximus, non vero unno 929, ut non nemini visum est. Ille enim annus perspicue elicitur ex sepulchrali ejus epitaphio, quod adhuc exstat in cathedrali, et ab Ughellio editum est tomo V Italiæ sacræ in episcopis Veronensibus, col. 733, ubi expresse legitur : « Obiit iv Idus Augusti, anno Dominicæ Incarnationis 928, indict. 1. » Quod si codicilli Nothetiani a marchiome Dionysio ejusdem cathedralis canonico nuperrime editi habent (*De duobus episc. pag. 103*) : « Regnante domno Ugone rege hic in Italia anno secundo sub die quinto decimo de mense Novembri, indictione prima ; » ne hi codicilli, in quibus Notherius vivus præfertur *mense Novembri, indictione prima*, cum epitaphio crédantur pugnare, animadvertendum est, primam indictionem sumendam esse a mense Septembri anni 927 usque ad Septembrem anni 928 ; unde laudati codicilli assignandi sunt non anno 928, sed 927, quo sane mense Novembri prima indictio decurrébat, et Ugonis regis annus [xxxvi] secundus : alias annus Ugonis tertius notendus fuisset. Concinit etiam documentum ex archivo monialium S. Zachariæ urbis Venetiarum a Joanne Baptista Biancolino vulgatum (*De vescovi di Verona p. 120*), quo Hilduinus Notherii successor Veronensis episcopus traditur « regnante domno Ugone rege hic in Italia anno quarto sub die xi de mense Julius, indictione secunda. » Sunt certi characteres anni 929, quo Ugonis regis annus quartus mense Julio vix inchoaverat, et concurrebat cum indictione secunda. Si autem mense Julio anni 929 episcopatum Veronensem obtinebat Hilduinus, mors procul dubio Notherii, qui obiit iv Idus Augusti, in Augustum anni 929 referri nequit, sed Augusto anni 928 in epitaphio optime ascribitur.

13. Hac occasione, qua Hilduinus ad Veronensem sedem promotus fuit, Ratherium non levis spes incessit succedendi Hilduino, « promisso regis manente, quod ubi illum altius promovendi emergeret tempus, Ratherius Veronensibus daretur episcopus (*FULC. c. 19*). » Hinc in *Qualitatis conjectura* num. 13 : « Quadraginta jam fere sunt anni, inquit idem Ratherius, ex quo ambire potentiam cœpi ; » ubi *potentiæ* nomine hoc loco episcopatum intelligit ; unde post pauca *de administrato nequiter diutino potentatu* vocem *potentatu* eodem sensu accipit. Cum *Qualitatis conjectura* scripta fuerit anne 966, *quadraginta fere anni*, latius sumpti, non male congruunt anno 928. Quod si strictius accipiendi credantur, ita ut eorum initium sumendum sit ab anno 926,

A quo Ratherius cum Hilduino in Italiam venit, tunc dicendus erit Hilduinus ei fuisse pollicitus se cum Hugone rege acturum ut ipse quoque ad aliquem episcopatum promoveretur. Certe in Confessione, ubi monasterium et monasticum propositum a se desertum deslet, se *in rete* (id est in episcopatum) *immisisse pedem suum*, eundemque *ambisse* satis aperte significare videtur scribens n. 19 : *Immisit maxime, immisit, si et ambivit*.

14. Antequam ulterius progrediamur, hoc loco mentio facienda est cujusdam operis, cæteroquin deperditi, quo Ratherius ante episcopatum nonnullis quæstionibus Mediolanensium respondit. Hujus operis indicium suppetit ex epist. 3, ad Rotbertum, num. 1 : « In ipsis initiis, inquit, quorundam quæstiunculis Mediolanensium haud leviter pulsatus, quædam ex his quæ vos requirere non ambigo, visus sum prælibasse [xxxvii]. » Dum *in ipsis initiis* ait, istud tempus indicat, cum primo Hilduinum secutus in Italiam venit, et nondum episcopus fuerat consecratus, ut ex sequentibus colligere licebit. Quænam fuerint ejusmodi quæstiones, latet. Solum scimus eas ad profana studia pertinuisse, in quibus quantum valeret, pervulgatum erat. Cum enim post ea similes plane quæstiones eidem jam episcopo proposuisset Rotbertus, ea ratione sese excusavit, quia licet ante episcopatum non recusasset pares Mediolanensium quæstiones dissolvere, non tamen decebat in iis versari episcopum, qui non in profanis, sed in divinis et sacris studiis debet occupari. Huic forsitan operi inserta fuit illa cujusdam philosophi sententia, cujus meminit libro sexto Præloquiorum, num. 7, inquit : « Exemplo videlicet cujusdam philosophi, qui cum ad iracundiam, ut jam in alio volumine retulimus, concitaretur, eidem, a quo incitabatur, dixisse fertur : *Jam te percuterem, nisi iratus essem*. » Quod si in librum quo Mediolanensium quæstionibus respondit, ejusmodi sententia non fuit inserta, aliud ignotum volumen ante Præloquia scriptum a Ratherio dicendum esset. Nec dubitamus quidem quin homo hujus ævi doctissimus alia multa ante eosdem Præloquiorum libros lucubraverit, quorum memoria interiit.

15. Post ferme biennium quo Hilduinus Veronensi Ecclesiæ præerat, Lamberto metropolitano extincto, vacavit archiepiscopalis sedes Mediolanensis, quæ cum illi congruentior visa esset, eodem a sede Veronensi ad Mediolanensem traducto, ille casus evenerat, quo Ratherius ex Ugonis regis promissis ad Veronensem cathedram promovendus erat. Verum « ut sese instabilitas mundanæ sæpe continet volubilitatis (scribit hic epist. 5, num. 3), longe aliter ac promiserat, regi placuit, cupienti potius, ut fama erat, unum e tribus, aut quemdam Aquitanum, aut Garafridum, aut Manassem Arelatensem archiepiscopum, contra jus licet canonum, » Veronensibus episcopum dare. Jam Ratherius Hilduini domini sui causa Romam profectus, ut pontificium pro eo diplomam una cum archiepiscopali pallio referret, ibi-

dem non tam Hilduini, quam suam rem agens (Ugonis A volubilitatem fortassis præsenserat), litteras simul retulit domini papæ Joannis XI, « quibus continebantur, » inquit ibidem num. 4, « preces ejusdem totiusque Romanæ [xxxviii] Ecclesiæ, uti ego Veronensibus darer episcopus. Displicuit hoc non parum regi contraria molienti; sed obtinuit deprecatio apostolica, instante rogando meo jam dicto cum primoribus regni domino Hilduino. » Alia vero potior ratio Ugonem ad assensum forsitan movit. Subdit enim Ratherius: « Ego semivivus pene jacebam infirmus (post Romanum scilicet iter). Persuasum est regi, puto, a me diligentibus, quod non evaderem. Hac spe plectus consensit, satisfacere gestiens tam domino papæ, quam cæteris, quos inconueniens videbatur offendere rogantes. » Sperabat nimirum fore ut vi morbi oppressus interiret, et electio hujusmodi effectu careret. Sed curatione adhibita cum Ratherius evasisset, episcopus consecratus fuit.

16. Annus hujus consecrationis, qui rebus pluribus deinceps constituendis usui futurus est, non aliunde melius quam ex Hilduini translatione ad sedem Mediolanensem elici potest. Papeprochius Hilduini archiepiscopi Mediolanensis initia tribuit anno 932. Melius vero Joseph Antonius Saxius in archiepiscoporum Mediolanensium Serie historico-chronologica, tom. II, pag. 340 et 341, illum ad eundem sedem promotum statuit anno 931, Junio exeunte. Id manifestum facit partim ex prædecessorum ejus serie, partim ex catalogis antiquis, qui singulorum archiepiscoporum annos et dies quibus sederunt atque obierunt, notant. Papeprochii autem sententiam ingerentem annum 932 ex eo rejicit quia is in antecessoribus Hilduini post Anselmum II, quem obiisse putavit anno 897, uno anno erravit. Hunc vero errorem certo demonstrat ex placito pergameno, quod in archivo monachorum S. Ambrosii custoditur. Hoc enim placitum anni 896 archiepiscopum memorat Landulfum, qui Anselmo II subrogatus fuit. Si autem emortalis annus hujus Anselmi evehatur ad annum 896, ac similiter uno anno anticipentur subsequentium archiepiscoporum initia, quorum anni et dies legitimis documentis designantur, exploratum fiet Hilduini exordia incidisse in annum 931, non vero in annum 932. Is porro ex antiquis Mediolanensium antistitum catalogis a Muratorio editis (*Rer. Ital. t. I, part. II*) Mediolanensem sedem tenuit annis quinque et dies quindecim, vel, ut unus catalogus præfert, viginti quinque; obiit autem iv Kal. al. ix Kal. Augusti. Initium ergo episcopatus ipsius in sede Mediolanensi optime [xxxix] statuitur exeunte Junio anni 931: mors vero iv vel ix Kal. Augusti anni 936. Unum opponetur privilegium Ugonis regis et Lotharii, datum anno 937, xvi Kal. Julii apud laudatum Muratorium (*t. II Antiq. Italic. pag. 57*), in quo memoratur *Hilduinus archiepiscopus Mediolanensis*. Sed vitium aliquod in chronicis hujus privilegii notis inesse idem Muratorius scite monuit, sicut in duabus

aliis chartis sub iisdem principibus exaratis adnotaverat, cum anni Christi qui in ipsis præferuntur cum cæteris notis non congruant. Enimvero aliud documentum Comense anni 937 ab Ughellio et a Patre Talo impressum, omnes chronicas notas eidem anno congruentes exhibet sic: xvii Kal. Jul. Ugone xi et Lothario vii, indict. x. Nostrum autem privilegium, quod una tantum die posterius est, perperam habet: Ugone x et Lothario v, indict. x. Quis errorem non videt manifestum? Documentum autem quod in chronicis notis tam aperte erat, ei chronologiæ quam Saxius tam exacte constituit, præjudicium afferre non potest.

16 bis. Neque idcirco Veronensem Ratherii episcopatum eidem anno 931 affigendum credimus. Post Hilduini enim electionem ille Romam profectus est; inde autem reversus gravi morbo laboravit, quo moriturus credebatur. Ugo præterea a priori sententia deciscens, alii episcopatum volebat committere, nec nisi apostolicis litteris et Hilduini ac primorum regni postulationibus cedens, ipsum adhuc infirmum et vita periclitantem episcopum destinavit. Id cum deliberasset, ut cleri et populi Veronensis electio ex more haberetur, ipsum curasse satis probabile est. Hanc enim hujus temporis episcoporum eligendorum methodum fuisse, ut quem princeps vellet, clerus et populus eligeret, principisque assensus postularet, pluribus decimi sæculi exemplis demonstrari posset. Ad hæc Ratherius post electionem a morbo et periculo convallescere debuit, ut consecraretur. Neque vero ab Hilduino Mediolanensi ordinatus dici potest, cum Verona ad metropolitam Mediolanensem non pertineret. Hac enim de causa Ratherius in epistola 5, ad Joannem pontificem, num. 6, reprehendit Manassem archiepiscopum Arclatensem, quippe qui extra propriæ provinciæ limites « consecravit episcopum quemdam suæ diocesis in titulo ecclesiæ Veronensis. » Quapropter [xl] ille qui ecclesiasticos canones ac disciplinam maxime custodivit, ordinatus dicendus est a patriarcha Aquileiensi, cui Verona suberat. His autem omnibus peragendis post Hilduini electionem ut congruum tempus tribuatur, unius aut duorum mensium spatium non sufficit. Porro Ratherium Veronensem sedem adisse mense Augusto ex duobus colligimus. In Præloquiorum libro secundo, num. 1, suam primam captivitatem in Februarium mensem refert. Se autem captum *duobus annis et dimidio* post initum episcopatum Veronensem, perspicue affirmat in memorata epistola 5, num. 5. Initium ergo episcopatus ejus in Augustum circiter cadit. Cum vero ex iis quæ præmisimus hoc initium nequeat assignari mensi Augusto anni 931, palam sequitur esse affigendum Augusto anni 932. Id ipsum confirmat annus laudatæ captivitatis, quem fuisse videbimus annum 935. A Februario autem anni 935, quo Ratherius captus fuit, si per biennium et dimidium anni ascendas, pervenies ad Augustum anni 932. Ex his errare liquet tum Sigebertum, qui Ra-

therii episcopatum assignat anno 928, tum alios non paucos recentiores, qui illum ascribunt anno 931.

§ IV. — *Initia episcopatus Ratherii quam calamitosa. Adhærens Miloni comiti Arnoldum Bajoariæ ducem Veronæ recepit contra Ugonem regem. Ab Ugonis militibus captus, in Papiensem carcerem detruditur.*

17. Cum rex Ugo non sponte, sed aliorum postulationibus victus catenus Ratherium elegisset episcopum, quia eum gravi morbo laborantem moriturum sperabat; ut ipsum e morte ereptum et episcopum consecratum vidit, « iratissimus redditur, » inquit in epist. 5, num. 4, idem Ratherius, et « juravit per Deum (nec est mentitus) quod diebus vitæ suæ de ipsa ordinatione non essem gavisurus. » Quid autem primum Ugo egerit, his verbis describit: « Misit in pitaciolo certam quantitatem stipendii, quod tenerem de rebus ecclesiæ, de cæteris exigens iusjurandum, ut diebus illius filiique sui amplius non requirerem. Ego intelligens [XLI] quanta absurditas hoc consequeretur, non consensi. » Hanc primam aversi a se regis animi causam notavit in Præloquiorum libro IV, num. 20: « Hæc, ut opinor, causa fuit dissidii, hæc nota quod ingeris criminis: quod videlicet tu (Ugonem alloquitur) res omnes volebas tenere ecclesiæ, eum vero (id est Ratherium) mercenarium tui, non pastorem gregis esse Christi. » Hoc primo molimine frustrato, rex aliam vexandi episcopi iniit viam. « Adhibuit undique persecutores et adversarios, qui aut deterrerent me, ut effugerem » (verba sunt auctoris in laudata epist. 5) « aut irritarent, et ut expellendi me invenirent occasionem. » Duobus annis et dimidio hujusmodi persecutionem episcopus pertulit.

18. Inter hæc Ugo opportunam, quam quærebat, expellendi episcopi et in carcerem detrudendi occasionem nactus est. Plures in Italia contra Ugonem male erant animati. Hinc revocandum putarunt Rodulfum II regem Burgundiæ, qui aliquanto ante Italico regno privatus fuerat (LIUTPRAN. I. III, c. 13). Id cum præsensisset Ugo, directis ad Rodulfum legatis, et nonnullis ditionibus, quas tenebat in Provincia, eidem dimissis, sibi ab eo satis de regno Italico cavuit. Paulo post Veronenses Ugoni infensi Arnoldum, seu, ut alii appellant, Arnolfum Bajoariæ et Corinthiæ ducem evocarunt. Hanc rebellionem factione quidem archidiaconi et cleri Veronensis, atque quorundam primariorum civitatis conflata liquet ex Ratherii epistola ad Ursonem diaconum, insertam libro Præloquiorum tertio, num. 27. Milonem autem comitem et Ratherium episcopum rebellionis capita a Liutprando traduntur; scribit enim Arnoldum Bajoariæ ducem, qui cum exercitu Tridentinam marchiam pertransierat, Veronam usque pervenisse (LIUTPR. *ib.*, c. 14). « in qua a Milone comite atque a Ratherio episcopo libenter, ut qui eum invitarant, suscipitur. » Milo e Francorum genere celebris sub imperatore Berengario (Id., I. II, c. 20), a quo juvenis familiariter lauteque

(1) *Sculdascius* vocatur in testamento Notherii an. 922 apud Ughellium tom. V, col. 729.

A fuerat enutritus, eodem imperatore Veronæ occiso anno 924 aliqua summa potestate fungebatur; Flambertum enim (1) sculdascium ejus interfectorem (*Ibid.*), « eique tam in nefario scelere conniventes, vi captos suspendio vitam finire præcepit. » Hoc tempore idem Milo [XLI] comes Veronensis fuisse videri potest (DIONYS. *de duobus ep.* p. 107). Codicillis vero Notherii episcopi an. 927 sine ullo comitis titulo, sed ante scavinum et judicem subscripsit; ac præterea inter testes refertur Sigibaldus *vassus Milonis*, sicut in ejusdem Notherii testamento anni 922 post Ingelfredum tunc Veronæ comitem inter testes *Ingelfredi vassus* nominatur. In documento anni 929 ipse Milo etsi titulo comitis pariter caret, tamen *vassus regius* dicitur (BIANCOL. *De uesc. e gov. di Verona*, p. 120): quod præcipuam in eo nobilitatem declarat. Cum porro Arnoldum contra Ugonem vocavit, jam dignitatem comitis Veronensis certo certius obtinebat, quo nomine inter primos erat Italici regni, et civitatem summa potestate administrabat. Huic porro quid in ea contra Ugonem rebellionem acciderit, Liutprandus memoriæ prodidit. Cum idem rex, qui Papiæ sedem habebat, audisset Veronæ Arnoldum fuisse receptum; « collecto exercitu, inquit ille, ei obviam tendit. Cumque eodem pervenisset, et caballicatas, ut vulgo aiunt, circum circa dirigeret, Bajoariorum quædam pars non minima de castro vocabulo Gauseningo egrediens, cum Italianis pugnare cœpit. » *Gauselingo* forsitan legendum pro eo loco, qui in charta anni 825 *Gusilingus* dicitur, et nunc *Gussolengo* appellatur (DIONYS. *Apolog. rifl.* p. 33): hinc enim facile contra Ugonis exercitum e Papiæ aliisque Italicis urbibus advenientem contenditur, non vero ex eo castro, quod vocatur *Ossenigo*, et in memoratis Notherii codicillis anni 927 non *Gauseningo* scribitur, sed *Ursanico*; quod castrum cum trans Athesim situm sit, et ad Tridentum vergat, isthinc adversus exercitum ex Italicis urbibus Veronam cis Athesim accedentem ab eo, qui Veronæ imperabat, milites immissos nemo crediderit. Pugna vero Bajoariorum cum male cessisset, « Arnoldus dux non parva est confusione repletus: unde factum est, ut consilio accepto Milonem comitem vellet capere, atque Italia derelicta illum in Bajoariam ducere, quatenus reparato exercitu cum eo iterum redire posset; quod Milonem non latuit: qui diversis cogitationibus æstuans, quid ageret penitus ignorabat. Ugonem regem plane, ut meruerat, adire timebat: cum Arnolde vero in Bajoariam duoi non solum mortem, sed infernum putabat. Ille itaque in ambiguitate, [XLIII] quoniam regem Ugonem cito misericordia noverat inclinari, Arnoldum fugere, et ad eum deliberat tendere (Liutprand. *ibid.*). » Hunc forte ut demulceret sibi propitium redderet, egit ut frater suus munitionem quæ Veronæ erat contra Arnoldum defenderet. Is vero hac expugnata, « fratrem Milonis, militesque ejus, qui eam defendere conabantur, secum in Bajoariam

duxit. » Ipse autem comes Milo cum Ugone conciliatus pristinam dignitatem retinuit.

19. Alia prorsus fuit Ratherii episcopi fortuna. « Quo (Arnoldo) discedente, addit Liutprandus, Ugoni regi mox civitas redditur, et Ratherius ejusdem civitatis episcopus ab eo captus, Papiæ in exilio relegatur. » Hinc in epistola 5, ad Joannem pontificem, num. 4, aliquam quidem suam culpam huic calamitati causam dedisse ait, rebellem vero animum et Ugoni infensum, quo nomine in tantam miseriam deduceretur, sibi fuisse inficiari videtur. « Cœpit me Ugo, retrusit in custodiam in quadam Papiæ turricula, non dico sine mei culpa, qui enim intertalia saltem in verbo non offendit, hic perfectus est vir; sed contra legem ita hæc egit, et sine audientia. Dicat hic quisque quod volet: temerariis enim judiciis juxta Augustinum plena sunt omnia. Confiteor vero, ex quo eum primitus vidi, usque dum hominem exiit, semper me Theodosii felicitatem imperatoris illi optasse, et adhuc ejus recordatione me graviter affici dolore. » Hæc scripta non vivente Ugone, sed post ejus mortem magni faciendasunt. Temeritati judiciorum refert attributum sibi veræ rebellionis crimen in Ugonem, quem semper dilexit, cuique semper omnia prospera appetivit. Quæritur nullam sibi datam audientiam, qua rerum abs se gestarum rationem redderet. Culpam, qua se non omni ex parte carere agnoscit, inter leves recenset, de quibus Jacobus ait: *Qui non offendit in verbo, hic perfectus est vir* (Jac. III, 2). Hac eadem de re latius disserens libro IV Præloquiorum (num. 5 et 7), quem in Papiensi carcere scripsit, rebellionem, cujus ipse auctor tradebatur, meris invidorum calvillationibus disseminatam innuit, eique fundamento innixam, « quia cum malefactoribus, » inquiebant num. 7 (id est, cum Veronensibus rebellionis auctoribus) « conversatus, et dum caperetur inventus est: » perinde ac si episcopus, ut omnem suspicionem eximeret, debuerit exire ex urbe, et ad regem proficiscens, filios proditores deferre. Hanc suam cum rebellibus [XLV] moram bona intentione purgat Jeremiæ exemplo, « qui per charitatem, ut dicit B. Gregorius, dum cives ab ingressu Ægypti non potuit cohibere, studuit illuc cum eis et ipse descendere. » Et post nonnulla: « Cunctos ne ergo judicas deponendos, qui rebelles regibus cives et filios esse scientes, non eos ut punirentur prodiderunt; sed contra missas eis fecerunt, filios eorum baptizaverunt, prædicaverunt, chrisma verunt, pœnitentiam indulserunt, reconciliaverunt? » Tandem cœponsurus objicientibus Arnoldum a se palam fuisse susceptum, exemplis sanctorum suadere nititur, quandoque licere in urbem hostes et invasores recipere. Dum vero in Confessionis libro, num. 2, se multa pati scribit *pro abjurata Ugoni fide*, aliquam suam in rebellionem culpam iterum faterur. Quæ ut concilientur cum præcedentibus, illud dicendum videtur Ratherium non fuisse quidem rebellionis auctorem, sed rebellionem jam conflata in rebellium par-

tem ob conniventiam et obsequentiam ac necessitatem quamdam descendisse. Neque moveat Liutprandus, qui dum Ratherium æque ac Milonem comitem rebellionis principem prodidit, vulgatam famam secutus est, quam invidi sparserunt. Hæc quidem culpa si certa fuisset, statim post Ugonis victoriam captus et in carcerem fuisset deductus. Tunc vero, *omnis ut erat culpa* (Præloq. I. III, n. 27), non in episcopum, sed in clerum et præcipuos civitatis rejecta est; nec tota ruina in Ratherii caput decidit, nisi post scriptam quamdam epistolam, cujus ipse auctor et totius moliminis incensor traductus fuit.

20. Hoc insigne factum, ex quo calamitas Ratherii consecuta est, ex ipsius operibus, in quibus plura, tamet si aliquanto obscurius, hic illic sparsim attigit, eruere ac in historicam seriem digerere conabimur. Statuendum in primis est tempus, quod in rebus historicis maxime requiritur. Ugonis victoriam contra Arnoldum affigendam anno 935 dubitare non sinit chronographus Salisburgensis, quem P. Anszius laudat. Udalberti enim Salisburgensis archiepiscopi, qui Arnoldum Bajoariæ ducem in Italica contra Ugonem expeditione secutus fuerat, mortem eidem anno tribuit scribens: *Qui de invasione Italiæ rediens obiit*. Si anno 935 obiit Udalbertus, qui Arnoldi militiam, uti solebat, secutus, eum eodem utique *de invasione Italiæ rediit*, in eundem profecto (XLV) annum Ugonis victoria incidisse dicenda est. Ratherium vero ab Ugone victore captum mense Februario liquet ex libro secundo Præloquiorum num. 24, ubi septimum mensem, id est Septembrem, *octavum* vocat *ab hujus, quæ me deprimit, imo eruditæ calamitatis accessione*. Captivitatem, qua premebatur intelligit, post quam si September mensis erat *octavus*, ea præcedenti Februario inchoaverat. Confer ibidem notas. Diem quoque ejusdem mensis tertium ex libro Præloquiorum quinto colligimus num. 12. Se enim eo tractatu, cujus causa captivus ductus fuit, deceptum testatur postridie ejus festi B. Mariæ, quo sibi inter missarum solemnias pacis osculum datum fuerat. Purificationis B. Mariæ festivitas, quæ sola in Februarium mensem cadit, innuitur. Postridie igitur ejus festi, id est, die tertia mensis Februarii, anni, ut probavimus, 935, ille tractatus est habitus, quo ipse deceptus in captivitatem incurrit.

21. Id autem quatenus acciderit, nunc explicandum est. Duo potissimum textus huic rei lucem afferent: alter ex epistola ad Ursonem, inserta in librum Præloquiorum tertium num. 27; alter ex libro quinto num. 11. Recuperata Verona ab Ugone, die festo Purificationis solempne sacrum celebratum fuit. Inter hoc quidam, ut videtur, episcopi pacis osculum Ratherio dederunt, « putantes eum non quia peccatorem, sed quia deceptum damnatum. » Alii vero *placere regi forsitan præsentibus ambientes*, illos qui pacis osculum dederant severissime reprehenderunt. ac si reus esset manifestus et pacis osculo indignus. Hæc ex libro quinto, num. 12, ubi consultatio atque tractatus *crastina die* habitus additur, qui Ratherio exitium attu-

lit. Hic tractatus, *lucescente die* peractus, in epistola ad Ursonem Veronensis ecclesiae clericum fusius exponitur. Tractatui causam dedit id quod pridie, seu ipso Purificationis die, aliquanto post missarum solemniam acciderat. Quaedam enim *gens effera, et nobis [melius vobis] barbara*, id est non Italici generis, quae in Ugonis exercitu militabat, post devictas et in Bajoariam pulsas Arnoldi copias Veronam reversa, cum *omnem* rebellionis *ut erat culpam* in Veronensis ecclesiae archidiaconum, et in quosdam honoratiores Veronenses, maxime vero in clerum universum [XLVI] retulisset; « omnem domum Dei praedari, omnes majores civitatis aut exmembrare, aut captivos ducere; ipsum vero jam factum » (archidiaconum) et illos qui postea principes fuerunt proditionis Rathorii, furca moliebatur appendere. Hinc in libro Confessionis num. 2, « homicidia, exoculationes, exmembrationes, praedas, incendia, vastitatem ac depopulationem, quae pro abjurata Ugoni fide » contigerunt, deslet. Eadem porro gens unum episcopum, licet cum rebellibus inventum, « reservavit propter consanguinitatem, quam cum illorum, inquit (*Præloq.* l. III), habebam primoribus, ipsoquo, ut dicebat, principe Ugone. » Consanguinitas cum primoribus ejus gentis absolute affirmatur, quia re ipsa cum ipsis sanguine erat conjunctus. Consanguinitatem vero cum rege in sola opinione ejus gentis sitam praefereunt illa, *ut dicebat*. Hæc vero opinio ea forte de causa illi genti irrepserat, quia cum sciret eum Hilduino intimum, etiam consanguineum credidit; Hilduinus autem cum Ugone affinitate junctus erat. Ratherius interim licet hac de causa *reservatus*, seu a cæterorum calamitate subductus, *asportatus* tamen fuit in aliquem tutum locum: ubi cum de archidiaconi, clericorum ac cæterorum captivorum periculo maxime laboraret; totam subsequentem noctem insomnem ducens, « precibus, humiliationibus, lacrymis, promissis, amicorumque interventu » eos eripere studuit. Ursa ni inter cæteros vitam et libertatem obtinuit. Ut autem et cæteris prospiceretur, « crastina die », id est, die tertia Februarii, primarius et summus quidam vir, « in quo tota fiducia boni erat proventus, » missis sæpissime internuntiis Rathorio mandavit, « ne a suo consilio deviares in aliquo, promittens omnia sese sine pacturum optimo, tantum in pacto perstaret promisso (*Præloq.* lib. v, n, 12). » Hunc virum primarium et

summum, in quo, et si tota fiducia boni erat proventus, ejus tamen consilium in Rathorii ruinam recidit, episcopum fuisse ex contextu manifestum est. Ibidem enim auctor de episcopis queritur, qui sese non solum in reipublicæ negotiis immiscebant, sed in aliis etiam pejoribus, suumque casum exempli causa subjicit. Hinc quoque eos qui suæ calamitatis fuere auctores, non solum suæ Ecclesiae filios fuisse, sed etiam unum *ejusdem officii*, id est episcopum, non obscure tradit, dum alium secum loquentem inducit his verbis: « Non minus vero, si ita est, temetipsum [XLVII], tuosque quam ipsos lugere convenit tradito-

A res, maxime si aut tuæ ecclesiae fuerint filii, aut forte, quod absit, ejusdem cujus es officii. » Porro hunc summum et ejusdem officii virum fuisse Hilduinum Mediolanensem archiepiscopum, in quo totam sane fiduciam habere debebat Ratherius, ex libro *Præloquiorum* primo colligere licet. De Hilduino enim, ut credimus, suppresso licet nomine scribens, quem e Belgio in Italiam secutus fuerat, eundem auctorem præfert sicut olim suæ promotionis ad episcopatum, ita nunc eorum malorum, « ad quæ jam deceptus sui causa decidit. Reminiscens namque quod contulit, obliviscitur quæ abstulit: recitans ad quæ illum extulit, tacet a quibus dejecit; tacens decus ipsius nobilitatis, notam quam ipse intulit, refert paupertatis. » Vide ibidem notas. Hujus ergo episcopi, cui maxime fidebat Ratherius, consilio obsecutus, ab eodem petiit ut ad se mitterentur primarii civitatis. Itaque cum his et cum nonnullis externis « *lucescente die* » consilium habitum; ac in eo decretum fuit, ut scriberetur quaedam epistola, quam si archidiaconus « auderet mittere, quasi inscius dimitteretur criminis; sin alias, sententiam illico subiret capitis (*Præloq.* l. III, n. 27); » et similiter alii ea epistola scripta omne periculum declinarent. Cuinam directa fuerit hæc epistola, quidve contineret unde archidiaconus et cæteri rebellionis conscii e vitæ discrimine subducerentur, ignoratur. Id unum scimus eam fuisse *convictis plenam*; Ratherium vero eidem scribendæ consensisse eo consilio, ut suum gregem ab impendentibus malis erueret. Hoc autem assensu præstato « quemban quasi laqueum sibi, quo teneretur, injecit (*Ibid.*, l. v, n. 12). » Hac enim epistola promulgata, ut videtur, sine auctoris nomine, cum *quidam*, cui ab archidiacono missa fuerat, de auctore inquireret; Urso, cujus manu fuerat exarata, professus quidem est se illam scripsisse, sed cæteris, qui in eam operam dederant, silentio prætermisissis, unum Ratherium auctorem, ac totius moliminis incentorem prætulit (*Ibid.*, l. III, n. 27). Ita hæc epistola cæteris ab omni periculo ereptis, in unius Rathorii perniciem conversa est; ac propterea in laudatis ad Ursonem litteris scripsit (*Ibid.*): « Dum vobis consului » ei epistolæ assentiens [XLVIII], « me, ut videtur, neglexi: dum vobis, licet vestræ molitionis ex parte conscius, peperci, me prodidi. » *Molitionis* nomine rebellionem, ut putamus, intelligit, quam dum *vestram*, non vero *nostram* appellat, cum ejus auctores indicat Veronenses, quibus sane *omnem ut erat culpam* ab Ugonis militibus tributam vidimus, tum vero se ab ea exemptum significat. Dum porro se ejusdem rebellionis *conscium* ipsis rebellibus percipisse testatur, id forsitan respicit, quod ex libro quarto *Præloquiorum*, num. 7. paulo ante explicavimus; se nimirum, et si rebelles regi cives et filios esse sciret, non tamen eos, ut punirentur, prodidisse. De hac molitione in Ugonem fortassis agebat laudata epistola, sed ita ut auctorum nominibus parceret. Huic quoque epistolæ cum assensisset Ratherius, ipsis reis exprimendis peperci: sed cum Urso in qui

situs ipsum episcopum epistolæ auctorem ac *totius molimiris imcentorem* affirmasset, nec ante ferendam de ipso sententiam ulla ei (2) *audientia* concessa fuisset; ipse solus in discrimen venit. Hinc enim Ugone rege imperante captivus Papiam ductus fuit: quam calamitatem fraudi, dolo et factioni adscribens libro v Præloquiorum, num. 27: se « fraude proditum, negligentia destitutum, dolo captum, factione ad hæc incommoda devolutum » queritur.

§ V. — *Quanta in Papiensi carcere perpessus sit. Scribit ad Ursonem Veronensis Ecclesiæ clericum. Episcopo abducto plures infantes Veronæ sine baptismo mortui. In carceris otio scribit sex libros Præloquiorum.*

22. Suum carcerem Ratherius *turriculam Walberti* nominat (*epist. 5 ad Jo., n. 6*), ducto fortassis nomine a Walberto iudice præpotenti, qui cum contra Ugonem conspirasset, Papiæ in carcere fuit capite diminutus (*LIUTPR. l. III, e. 10, 11*). Hunc carcerem triplici sera vel ostio clausum indicant illa auctoris lib. II [XLIX] Præloquiorum: num. 1, « Trimodoque inclusus constringar ergastulo. » Quantas hic, ubi duos annos cum dimidio detentus fuit, miseras pertulerit, innuit libro Præloquiorum tertio num. 13, in quo episcopi nomine « in carcere sub vinculis gementis, despecti, injuriati, vilipensi, carcerati, ligati, nudi, famelici, sitibundi, miseriarumque omnium copia refertissimi » se ipsum repræsentat. Similia repetit libro quarto num. 7. Accedebant ad cumulum Veronensium obloquia contra ipsum sparsa, de quibus conqueritur lib. III, num. 24: « Nec desunt interea etiam in episcopio corrosores, qui..... concinnent nunc et adversus istum quædam obloquia, et hoc non exteri, sed agunt privati (id est intimi ac familiares), qui debuerant testes boni ejus esse propositi. Faciunt hoc, inquam, non inimici, sed amici dolosi, unanimes quondam homines, et aliquando dulces et noti, qui simul cum eo dulces capiebant cibos in domo Dei (nimirum ecclesiastici Veronenses), quasi cum consensu coambulantes, et eum ad cælum usque tollentes, et beatum, justum sanctumque deceptoris non minus quam adulatoris favoribus pronuntiantes. » Inter hos oblocutores unus fuit, cujus nomen Urso, vel Ursus his verbis indicatur in epistola, quam episcopus e suo carcere ad eundem direxit: « Nec a tuo derivato nomine vocitentur Ursini vel Ursani (*Præloq. l. III, n. 28*). » Hujus socer erat cathedralis ecclesiæ archidiaconus, et ipse quoque inter ejusdem ecclesiæ canonicos censebatur. Uterque cum cætero clero adversus regem conspiraverat: uterque in vitæ discrimen fuerat adductus: et utriusque Ratherius suo quoque periculo prospexit, uti præcedenti paragrapho exposuimus. Ursus vero post tantum beneficium ingratus, Ratherio tametsi captivo obtreclare non desinebat. Ipsi igitur e carcere memoratas litteras dedit, ut eum a maledictis compesceret. Dolet præterea se derelictum ab omnibus, ac præsertim ab episcopis, qui tanquam muta animalia in hac tanta ipsius calamitate nihil pro eo lo-

(2) In *epist. 5 ad Joan*, num. 4, et *l. v Præloq.*, num. 13, se a laicis, nulla præeunte audientia, exilio deportatum affirmat.

quebantur. Aliquem vero præpotentem episcopum in causa fuisse hujus silentii innuunt illa libri quarti Præloquiorum, num. 22: « Ore pessimi et inauditi generis silentio, infelicissime, per quemdam EJUSDEM ORDINIS (episcopalis) obturato. »

23. Hæc tot ac tantæ calamitates atque obtreclationes Ratherii animum nequaquam fregerunt; proditoresque sibi obloquentes [L] æquo animo tulit. Mentis aciem ad Deum elevans, omniumque ærumnarum suarum causam in sua peccata referens, « Peccatis meis, inquit, heu dolor! facientibus, et multa majora merentibus, ad hæc, quæ patior, sum devolutus (*Præloq. l. VI, n. 25*); » divinæque pietati gratias retulit, quæ ita secum egit, « ut in isto necessitatis camino absumens delectat, *seque* in hoc sæculo ita emaculet, ut nihii inveniat, quod edax ille inexstinguibilis ignis futurus exurat; potius ejus gratia inveniat quod remuneret, justitia quod coronet (*Ibid.*, lib. v, n. 26). » Hinc proditores et obtreclatores suos, qui tanto suo, uti appellat, bono causam dedere, veluti de se optime meritos omnibus officiis prosecutus est. Audiantur quæ scripsit ad Ursonem diaconum, qui omnium maxime nocuerat. « Legitur autem ibi in historia Tripartita, quod quidam in pastu occupatus pecorum cum occidisset quemdam, et fugisset pavore actus in eremum, et sanctorum Patrum exemplis bono assuefactus, fuisset eremita perfectus, semper benedicebat scelus, quod sibi tanti fuit causa profectus. Hæc ideo retuli, ut hinc colligas, quantum meo profectui militasti, dum me, ut penitus deficerem, tam graviter accusasti. Nam si præsens esses, et permitteres, manus oculis demulcerem prædulcibus epistolæ illius scriptrices; quia hæc causa materies et totius meæ summa fuit, ut opinor, salutis: per hanc morti, ut credo, æternæ subtractus, et vitæ sum redditus..... Tantum vero hac me occasione considero profecisse, ut nullum mihi amplius, quam te videam amplectendum, qui mihi materies tantorum fuisti honorum. O autem me, et ut hoc dicam, ipso mei infortunio fortunatissimum, etiamsi nihil aliud quam te tibi que consimiles cognovisse ejus beneficio contigisset mihi: unde omnia non solum tibi parcens, sed et uberrimas pro his tibi gratias referens, admoneo, fili, ut quia jam nunc indicibiliter profuisti mihi, caveas ne omnino mei odio obfueris tibi (*Ibid.*, l. III, n. 28). »

24. Interim Ratherius sui gregis et animarum suæ curæ commissarum, quæ episcopo abducto maximum dispendium patiebantur, detrimentis angebatur. Huc spectant illa, quibus alium secum alloquentem et consolantem inducit. « Destitutionem vero tuorum cum magnopere debeas plangere; non tamen inconsolabiliter te id convenit agere.... Quod si prolixitas te excruciat temporis, et perditio contristat obeuntium sine subventu baptismatis; idque tuos non curare tortores, tantum de tui cruciatu [L] suas

ut compleant voluntates, perpendis; Dei te totum subdens voluntati et disposito, vitam ipsam dare, ne dicam dispendium omnimodum honoris pro grege paratus subire, illius dicentis utere voce: Si propter me hæc tempestas est; tollite me et mittite in mare (*Joan.* 1, 12): tantum ne diutius mei causa navis periclitetur Ecclesie, tam innumeros, heu dolor! filios morti transmittens æternæ. « Infortunium, quod hic paucis indicat, fusius explicatur libro IV Præloquiorum, num 21: « Cui vero, dicamus, imputabitur, quod tanta multitudo, quæ pie per gratiam Christi liberata, regna debuerat intrare cælorum, impie derelicta cumulavit infernum? Nam.... quorumdam, proh dolor! relatu cognovimus, quod eodem, quo absens fuit (episcopus), paschali tempore cum baptisterium non fuisset (chrisma deficiente qui daret) in eadem ecclesia celebratum; tanta clades in civitate contigit infantium, et hoc solummodo non baptizatorum, quantam nullus meminit inquam priorum, ita ut passim per domos, a matribus non quidem sponte suffocati, unum totius civitatis facere possent, si tamen timor Dei eodem ullus esset in loco lamentum, pro vindicta divinæ animadversionis lugentibus aliis, aliis tam temporalem, quam æternam et natorum et genitricum mortem plangentibus. » Hoc factum contigisse arbitramur anno 935. Hoc enim anno cum sub initium Februarii e Veronensi urbe Papiam captivus ductus fuisset episcopus; in ea rerum perturbatione provisum non fuit, ut proximo paschali tempore sacrum chrisma, quod ab episcopo consecrandum est, pro conficiendo sacro fonte in promptu esset. Hinc eodem anno fontis benedictio defuit, multique propterea infantes sine baptismo obierunt. Hanc *cladem infantium* appellat, qua cum « innumeros filios morti æternæ transmissos » affirmat, sancti Augustini et aliorum Patrum sententiam secutus agnoscitur.

24. In Papiensi carcere externis curis vacuus, insigne opus Præloquiorum in sex libros distributum composuit, quo omnium cujusque ætatis, sexus, conditionis et ordinis hominum officia explicat; et vitia atque abusus eo tempore invalescentes perstringit. *Meditationes cordis et Agonisticon* etiam inscripsit, quia hi libri multæ meditationis materiam præbent, et Christianum hominem veluti athletam ad certamen informant. Hic Papiensis carceris fructus fuit. Duo priores libri cujusque [LII] hominis privati institutiones continent. Tertius et quartus principem instruunt; explicatisque iis, quæ ad vitam ejus pertinent, quæque subditis ac sibi re ipsi ab eo præstanda sunt, illa fusius prosequuntur, quæ idem Ecclesie ejusque ministris debet. Hic præcipuus eorumdem librorum scopus videtur. Multis auctor de duabus potestatibus disserit. Ubi autem episcopalem dignitatem et auctoritatem commendat, non pauca de suis ærumnis inspergit, ac de his, quæ suarum ærumnarum occasione acciderant. Epistolam inserit in carcere scriptam, cujus ante meminimus: et ne quis se aliquo errore circa fidem in

tantas miseras adductum suspicaretur, suam doctrinam doctrinæ S. Augustini consonam præfert, professionemque fidei S. Athanasii symbolo conformem in fine tertii libri appendit. Quintus liber de episcopis agit pluribus, de cæteris autem Ecclesie gradibus ac de monachis brevius. Dum episcoporum abusus insequitur, quædam de suis calamitatibus iterum profert. Sextus tandem liber de communibus Christianorum officiis agit, de vitiis capitalibus, de pœnitentia, charitate, relatione operum in Deum, aliisque ejusdem generis pluribus. In his omnibus multa ejus ætatis disciplinam, nonnulla historiam illustrant, non pauca catholicam doctrinam.

26. Hac postrema in re animadvertendum est libro quarto, num. 15, luculenter refutari eam malesanam cujusdam sententiam, qui præsentibus quibusdam nec modice eruditis episcopis, ausus est illud, quod canitur in Ecclesia, improbare, videlicet sanctos omnes cum Christo in æternum regnatos fore, asserens nec dicendum, nec credendum, aliquem præter Deum in æternum regnare, sed fatendum sanctos tantummodo cum illo gaudere. In quo tantum infeliciter convaluit, ut ipsum, pro quo totum [*forte tantum*] in præsentem laborat, tantæ felicitatis dulcisonum a cantu Ecclesie secreverit melos. Inducantur illa hymni, qui canitur in laudibus festi omnium Sanctorum:

Quicumque in alta siderum
Regnatis aula principes, etc.

Is, qui hosce versus, vel ipsorum versum causa totum hymnum a cantu Ecclesie secrevit, aliquis magnæ auctoritatis episcopus fuit; cujus errori palam proposito alios [LIII] conniventes nihil apposuisse significatur his verbis: « O cæca cæcorum, et dicentis scilicet et conniventium hac duntaxat in parte, et stultissima, si tamen defendatur, stultitia! » Et num. 16: « Dic mihi, rogo, hoc aut dicens, aut tacendo consentiens, aut (quod multo pejus est) astipulando confirmans, » etc.

§ VI. — *Post Papiensem carcerem Comum relegatur. Emendat et clariori stylo describit vitam S. Ursuari, quam ibidem invenit. Comensi exsilio solutus in Gallias proficiscitur. Scribit ad Rotbertum archiepiscopum Trevirensem. In Provincia Roestangnum litteris instituit, et librum scribit de arte grammaticæ. Episcopatum inibi recusat, et Laubias in suum monasterium revertitur.*

27. Duobus annis et dimidio, id est a Februario anni 935, ad Augustum usque anni 937, in Ticinensi carcere exactis, Ratherius in exsilium mittitur (*epist.* 5 ad Jo., n. 5). Hoc exsilium Coni fuisse discimus tum ex Fulcuino, tum ex epistola RATHERII ad monachos Lobienses, quam vitæ S. Ursuari præfixit (FULC., c. 20). Ea in urbe se apud episcopum exulasse testatur, dum in laudatis litteris, num. 1, scribit: « Apud venerabilem nuper sanctæ Cumanæ Ecclesie justo Dei judicio exsulantes episcopum, » etc. Cumanus seu Comensis ille episcopus, apud quem exsul erat, vocabatur Azo, ut liquet ex documento anni 937, quod Ughellius edidit. Dum in episcopio versaretur, vitam S. Ursuari primi abba-

tis Lobiensis ab Anzone abbate scriptam ibidem invenit, sed stylo adeo barbaro ac mendis vitato, ut obscuritate ejus offensus, eandem non tam emendandam, quam clariori stylo describendam putaverit. Hinc non incongrue inter ejus opera edetur. Illam sic expurgatam et lucubratam auctor misit ad Lobienses monachos, qui S. Ursmarum sui cœnobii patronum venerabantur.

28. Interim in ea Galliarum parte, quæ Burgundiæ regnum tunc dicebatur, episcoporum synodus cogenda erat. Ad hanc Wido archiepiscopus Lugdunensis, et Sobbo Viennensis, Godescalcus [LIV] et Aurelius episcopi invitarunt etiam Ratherium, quem cum ob celebritatem nominis maximi facerent, eundem coram agnoscere, et cum eo in concilio agere peroptabant. Ipsum forte e carcere dimissum sciebant: at exilio Comi adhuc detentum ignorabant. Ad hos itaque dedit epistolam, et cum in ipsa inscriptione se *exsulem* præfert, tum vero exilio se impediri affirmat, ne ad synodum invitatus accederet. « Ea, inquit, Domini, quam maxime causa est, quod juxta vestrum non occurri vestræ dominationi præceptum quod juris ipse non sum proprii. » Famam, quæ de se erat vulgata, modeste extenuat. Miseriam, qua etiam extra carcerem in exilio premebatur, leviter tangit, ejusque istud indicium affert, deesse sibi chartam, qua longiorem dignioremque epistolam scriberet. Subsidium aliquod postulat: et cum ipse ad eos non posset proficisci, sex libros Præloquiorum, quos in Ticinensi turricula lucubraverat (Vid. *Præloquior.* l. v, not. 38; *Fulc.* c. 20), sui loco ad ipsos dirigit, ut Fulcuinus etiam notavit. Aliam quoque perbreve epistolam, seu potius adnotationem in epistolæ formam eidem dedit, ac in quintum Præloquiorum librum inseruit, num 13, quæ in epigraphe eos in concilio convocatos præfert. « Ratherius exsul Widoni atque Sobboni archiepiscopis cæterisque coepiscopis in concilie residentibus. » Eum autem in locum laudati libri inserta fuit, ubi conqueritur, neminem inveniri, « qui pro indigentibus interveniat, pro damnatis exoret: » eisdemque ad ea relegenda et expendenda excitat, quibus ad sui commiserationem opemque ferendam, et ad patrociniū pro se interponendum permoverentur; cum præsertim apud Ugonem regem conregionalem suum eos plurimum valere consideret.

29. Totidem annos exegit in Comensi exilio, quot in Papiensi carcere, id est annos duos cum dimidio (*epist.* 5 ad Jo., n. 5). Fuit igitur exsul Comi ab Augusto anni 937 usque ad initium circiter anni 940. Cum autem Ugone invito se ab hoc exilio liberatum affirmeret; vel clam Como effugit, vel regem invitum eo sensu dixit, quia non sponte, sed laudatis forte episcopis agentibus abeundi facultas eidem regi extorta fuit. Como in Gallias sese recepit, et fortassis apud Widonem aut Sobbonem, qui cum videre expetebant. Hoc tempore peragrassæ videtur tres Galliarum provincias, Burgundiam, Provinciam [LV] et Septimaniam, quarum meminit in *Qualitatis*

conjectura, num. 3: Dum in aliqua ex his provinciis degeret, litteras a Rotberto Trevirensi archiepiscopo accepit, qui aliquot quæstiunculas ei solvendas proposuit. In responsione, quam ei dedit Ratherius *epist.* 3, ipsum « archipræsulum nobilissimum » vocat, quippe qui a Theodorico Saxonie duce progenitus, sororem habebat sanctam Mathildem, Ottonis Germanie regis, ac postea imperatoris matrem. Cum quæstiones propositæ ad profana studia pertinerent, ejusdemque essent generis ac illæ quas ante episcopatum solvendas a Mediolanensibus acceperat, eo se nomine ab iis dissolvendis excusat, quia studiis ejusmodi post episcopalem ordinem valedixit: « Infulatus, » ait, « hac qua Dei misericordia fungor sarcina, illud statim desii agere, injunctum mihi in hoc officio cogitans, in Dei potius lege die ac nocte meditari debere. » Non negat ea studia aliquid adjuvamenti episcopo posse afferre, si ipsa in sacrum usum traducat: « Servus vero ille nequam, » addit, « de Evangelio ideo damnationis æternæ addictus est eloquio, quia talentum intellectus maluit terræ mandare, quam cælo penitus destinare. Quæ similitudo, ut reor, monet inter cætera me peccatorem, tantillum ingenioli, quod Deo sum assecutus largiente, illo potius acui oportere, ubi Christus est in dextera Dei sedens, quam terrenæ vanitati committere, et nihil aliud exinde nisi ventum inanem, nec sine detrimento animæ maximo captare. » Cum porro aliquid subsidii sibi Rotbertus promisisset, gratias agit, idque in præsentī necessitate quam citius præstandum deprecatur. Librum aliquem Ratherii idem archiepiscopus videtur quæsisse. Volumen Præloquiorum, quod unum habebat in promptu, eidem direxit ea conditione, ut illud sibi ocius remitteret. Hanc autem epistolam post initium anni 940 ab exilio Comensi dissolutus scripsit, antequam in Provincia Roestangni institutioni sese addiceret. Hinc cum nulli esset obligatus, Rotberti servitio sese paratum exhibet, ut in prima adnotatione ad eandem epistolam pluribus constituimus.

30. Interim omnibus egens, in Provincia, ut sibi victum compararet, docendi officium suscepit. « Cum in ea parte Burgundiæ, » inquit Fulcuinus c. 20, « quæ Provincia dicitur, mansigaret, filium cujusdam viri ditissimi nomine Roestangum ad imbuendum litteris postulatus recepit. » Hoc in [LVI] munere librum condidit « de arte grammaticæ, quem gentilio loquendi more Sparadorsum vocavit, pro eo quod qui scholis assuesceret puerulus, dorsum a flagris servare posset. » Confer præfationem generalem, num. 19. Aliquod non breve tempus in Roestangni institutione transegit: cujus causa « ibi (id est in Provincia) ei episcopatus datus est, quem relinquens Laubias revertitur, » quemadmodum laudatus Fulcuinus prodidit. In Confessionis libro posterius scripto duos tantum episcopatus sibi collatos innuit, nimirum Veronensem et Leodicensem, e quibus cum æque fuisset pulsus, in eodem libro exarato post ejectionem etiam de sede Leodicensi, num. 2, hæc sibi a

Confessario dicta refert : « Te duo episcopia per-
derunt. » Si duos tantum episcopatus amisit, duos
tantum susceperat. Hic igitur tertius episcopatus in
Provincia, ipsi *datus*, id est, oblatum quidem dici
potest, collatum vero non item.

31. Itaque post institutum Roestangnum, recu-
sato episcopatu ipsi oblato in Provincia, Laubias ad
suos monachos rediit. Tempus a Fulcuino indicatur.
« Richarius, » inquit, « tunc adhuc supererat, a quo
favorabiliter receptus, Laubiis est habitare permis-
sus; nec multo post Richarius decessit, postquam in
episcopatu viginti duos annos peregit. » Richarius
Leodicensis episcopus, qui simul erat abbas Laubien-
sis, promotus fuerat anno 922, ut vidimus num. 10.
Si autem « in episcopatu viginti duos annos peregit, »
e vivis sublatus fuit exeunte anno 944, vel potius in-
eunte anno 945, quo ejus mortem et Ogonis, seu
Hugonis ejus successoris electionem duo Chronica
Leodiense et Lobiense cum Frodoardo notarunt.
Ratherius igitur a Tichario episcopo simul et abbate
paulo ante ipsius mortem in Lobiense monasterium
receptus anno 944 e Provincia Laubias concessit.
Ibi tamen modicum immoratus est; nam anno 946
Veronensem episcopatum recuperaturus Italiam re-
petiit; ut ex sequentibus patebit.

[LVII] § VII. — *Ratherius redit in Italiam Ugonem re-
gem conventurus. Capitur a Berengario. A Milone
comite in episcopatum Veronensem revocatur. Ugo
rex deseruit Italiam anno 947, non vero anno 946;
diem autem supremum obiit in Provincia non anno
947, sed 948.*

32. Berengarius Eporediæ marchio, Berengarii
imperatoris ex Gisla nepos, qui anno 930 Ugonis
insidias declinaturus, apud Etimannum Sueviæ
ducem confugerat, anno 945 cum levi militum
agmine per Venustam vallem in Italiam conten-
dens, castra applicuit ad munitionem Tridentini
agri, quæ vocabatur Formicaria. Manasses archiepi-
scopus Arelatensis, et Ugonis regis consanguineus,
eui idem rex tres sui regni Ecclesias tradiderat,
« seu, quod verius est, » inquit Liutprandus, « in es-
cam dederat (LIUTPR., l. IV, c. 3), » nimirum Veronensem,
Tridentinam et Mantuanam; cum Tridentinam quoque
marchiam administraret, laudatam munitionem Adelardo
clerico suo commendaverat (Ib., l. V, c. 12). Cum hoc Berengarius collocutus,
jurejurando spondit, se Manassi daturum Medio-
lanensem Ecclesiam, si suæ parti opem ferret. Hic
spe hujusmodi illectus, non solum eam munitionem
Berengario tradidit; verum etiam totam Ita-
liam ipsi conciliare studuit. Fama hujus rei citius
vulgata, cœperunt mox nonnulli, Ugone deserto, Be-
rengario adhærere. Inter hos Milo, comes Veronæ
præpotens, primus fuit : qui dum Ugoni suspectus
Papiam fuisset evocatus, ibique appositis clam custo-
dibus observaretur; producta cœna usque ad mediam
noctem, custodibusque vino et somno consopitis fuga
se subduxit, et uno tantum comitante Veronam per-
venit, ubi Berengarium statim accivit atque recep-
pit. Aliis autem atque aliis ad Berengarii partes su-

binde accedentibus, ac præsertim Mediolanensibus,
rex Ugo, erga quem Itali male erant affecti, Medio-
lanum misit Filium Lotharium, petens a Berengario
et cæteris Italiæ primatibus, ut si se in Italia re-
gnare amplius nollent, filium saltem suum adole-
scentulum, qui nil in eos deliquerat, et ex voto ip-
sorum educari poterat, regem agnoscerent (LVIII).
Illi misericordia inclinati, ipsum Lotharium in ec-
clesia ante crucem prostratum erexerunt, et regem
proclamarunt. Id affigendum anno 945 Frodoardus
cœvus auctor nos dubitare non sinit; hoc enim
anno scribit in Chronico : « Ugo rex Italiæ regno
depulsus a suis, et filius ipsius in regnum susceptus
est. » Interim Ugo suæ vitæ periculum metuens,
Papam cum magna auri et argenti copia excedens,
iter susceperat Alpes versus deserturus Italiam. In
itinere nuntius retulit, Italos non recusare, quomi-
nus ipse quoque Italiæ rex esset; unde laudatus
Frodoardus refert ad annum 946. « Ugo rex Italiæ
a suis in regnum recipitur. » Id Berengarii arte
factum est, ne ultra montes tot thesauros transfer-
ret, quibus Burgundionum aliorumque Gallorum
exercitu comparato Italicum regnum recuperare pos-
set. Cum memoratus Frodoardus id assignet anno
946, Liutprandus autem utramque filii primum,
et dein patris receptionem ita describat, ut altera
ab altera non multum abfuerit; priorem illam ac-
cidisse credimus sub finem anni 945, istam vero
alteram sub initium anni 946. Cæterum Itali re ipsa
nudum regis titulum Ugoni et filio ejus Lothario
reliquerunt, Berengario totius regni summa ac po-
testate delata.

33. In hisce rerum angustiis Ugo pœnitens eo-
rum, quæ contra Ratherium gesserat, et fortassis
etiam pœnitens, se in Ratherii cathedram suffecisse
Manassem, qui tam aperte defecerat, ejus videndi
et restituendi, si posset, desiderium pluries decla-
ravit (*epist. 5 ad Jo.*, n. 5). Id ut accepit Ratherius,
anno scilicet 946, « sedit animo, » inquit *epist. 5*,
« illum adire, ejusque calamitatem omnibus diebus
obsequio solari : nam nec defuerat, qui intimaret,
sero licet, ut timeo, quodque Deus ab illo avertat
postulo, quod pœnitens sæpe optasset, ut daret
Deus, quo ad eum venirem, et si valeret, restitu-
tionem mihi impetraret; sin alias, daret pecuniæ
tantum, ut amplius non egerem. » Ratherius itaque
Ugonem conventurus Laubiis discessit. At in itinere
Berengarius ipsum comprehendit. Id Manassis stu-
dio factum est, quippe qui Veronensem Ecclesiam
sibi ab eo adimendam metueret. Tribus et semis
mensibus Ratherius fuit sub custodia retentus;
inde autem emissus, Veronensi Ecclesiæ reditus est
Milonis comitis opera, ut scilicet Manassem ex-
pelleret : [LIX] timebat enim, ne is, qui potentia va-
lebat plurimum, pœnitentia ductus, a Berengario
deficiens, reconciliaretur cum Ugone avunculo suo,
sibi quoque iterum rebelli exitium pareret. Hæc gesta
esse anno 946 perspicuum fit ex documento, quo
Ratherius in Veronensis episcopatus possessione

præfertur Januario mense anni 947. Hoc documentum nuper vulgatum a marchione de Dionysiis canonico nostræ cathedralis ecclesiæ, est instrumentum originale commutationis actum « in civitate Verona inter domnum Ratherium venerabilem episcopum sanctæ Veronensis Ecclesiæ, nec non et inter Leone filius quondam Theudelavo de Aregasta, » cui et ipse Ratherius propria manu subscripsit cum cæteris cathedralis ecclesiæ clericis, « regnante domno nostro Hugo rege hic in Italia anno vicesimo primo, et domno Lothario filio ejus rege anno sextodecimo sub die de mense Januarii indictione v, » sunt characteres anni 947. Si autem Januario mense anni 947 Ratherius pacifice episcopatu fruebatur, tribus autem et semis mensibus antea captivus fuerat; captivitas profecto ejus incidit in annum 946; et probabilius etiam restitutio ejusdem in episcopatum ante Januarium anni 947 astruenda videtur.

34. De anno 946, cui captivitatem et restitutionem Ratherii in suum episcopatum assignavimus, nemo ambiget. Quæstio solum moveri potest de loco, in quo ille a Berengario captus fuit: recentior enim cæteroquin doctissimus auctor ratus Ugonem anno 946 deseruisse tandem Italiam, et in provinciam sese recepisse, ubi supremum diem clausit (FLORIUS, *de privileg. dissert.* 2, p. 77): Ratherium Laubiis in provinciam iter suscepisse, ut Ugonem conveniret, et hoc in itinere comprehensum existimat. At eum, dum ad Ugonem adhuc in Italia degentem proficisceretur, in Italia quoque fuisse captum a Berengario, vel ex eo certum sit, quia Berengarius in sola Italia potestate regia utebatur. Accedit vero et illud, quod Ugo ex Italia non abiit nisi anno 947, postquam Ratherius suæ sedi restitutus fuerat. In brevi Chronico regum Italiæ, quod edidit Muratorius, duæ notationes leguntur, quæ id exploratum facient (T. IV *Rer. Ital.*, p. 149). Una de Ugone rege: « Regnavit annos 21 expletos, et menses 9, et dies 3. » Altera de Lothario: « Post decessum ipsius Ughoni regnavit ipse Lotharius annos 3 expletos, et menses 7, et dies 2. Obiitavit [LX] die Veneris, qui est decimo Kal. Decembris anni 950. » Verba hujus secundæ adnotationis « post decessum » Muratorius de Ugonis morte accipiens, computatis annis, quibus post eum regnavit Lotharius, illius mortem affixit diei 24 Aprilis anni 949 (*Annal.* ad an. 947). Verum prior adnotatio animadversionem ejus effugit. Cum enim eodem Muratorio probante Ugo regnare cœperit circa Junium anni 926; computatis annis, mensibus, ac diebus in ea adnotatione indicatis, mors ejusdem incidit in Februarium vel Martium anni 948, quem emortualem quidem Ugonis annum Sigebertus, tum annalista Saxo ab Eccardo editus confirmant. Cum porro idem Ugo in provinciam profectus. « Brevi sit viam universæ carnis ingressus, » Liutprando teste (*lib.* 1, c. 14); anno præcedenti 94

A Italiam deseruisse dicendus est. Id tantum innuunt alterius adnotationis verba « post decessum ipsius Ugonis, » id est, postquam Ugo ex Italia decessit: et decessisse quidem mense Aprili anni 947, ex chronicis notis ibidem designatis, agnoscitur; ac propterea jure Sigebertus et annalista Saxo « Ugonem Arelatum, unde venerat, rediisse » eodem anno referunt. Enimvero instrumentum commutationis paulo ante laudatum cum « Ugonem regem hic in Italia » exhibebat mense Januario anni 947; ipsum hoc tempore adhuc in Italia fuisse demonstrat: neque enim post dimissam Italiam « rex hic in Italia » appellari potuisset. Opponit Muratorius Lotharii diploma pro Ecclesia Regiensi datum xiv Kal. Junii anno Dominicæ Incarnat. 946, anno Domini Lotharii 17 per indict. 4 (*Annal.*, an. 946), in quo cum non memoretur rex Ugo, eum ante diem 19 Maii anni 946 ex Italia jam exiisse colligit. Hoc vero argumentum minimi habendum est, cum chronicæ notæ ejus diplomatis apertum errorem contineant. Annus enim decimus septimus Lotharii nec cum indictione 4 concordat, nec cum anno 946. Cum Lotharius regnum inchoaverit exeunte Maio anni 931; annus decimus septimus regni ejusdem incœpit exeunte Maio anni 947, desiit autem exeunte Maio anni 948. Hinc si diploma legitimum est, dies 19 Maii anni decimi septimi regis Lotharii pertinet ad annum 948, eaque notatio chronica sic emendanda est xiv Kal. Junii anno Dominicæ Incarnationis 948, anno Domini Lotharii 17 per indict. 6; [LXI] quoquidem tempore solus Lotharius rex nominatur, quia tunc Ugone jamdiu ante ex Italia profecto, ima etiam mortuo, solus in Italia regio nomine fruebatur. Quæ emendatio confirmatur etiam alio documento originali, quod in archivo Veronensis monasterii sanctæ Mariæ in Organis custoditur, ubi hæ chronicæ notæ leguntur: « Regnante domno nostro Lothario rege hic in Italia anno regni ejus septimo decimo sub die de mense Februarii Indictione sexta. » Neque vero sententiæ nostræ adversatur diploma ejusdem Lotharii a Muratorio vulgatum tomo V Antiquitatum Italiæ pag. 357, in quo solius Lotharii regis sit mentio his chronicis notis subsignatis: « Quatuordebimo Kalendarum Februariarum anno Dominicæ incarnationis 947, anno vero Lotharii regis 17, indictione 6. » Januarius enim mensis junctus cum anno Lotharii 17, et cum indictione 6, convenit anno æræ vulgaris 948; nec componi potest cum anno 947, nisi hoc diplomate annus Dominicæ Incarnationis computatus credatur more Florentino ac Veneto, ita ut incipiat a Kalendis Martii: qua ratione Januarius anni 947 coincidit cum Januario communis æræ 948. Hoc autem tempore solus Lotharius rex erat, Italia ab Ugone relicta mense Aprili anni 947. Omnibus itaque documentis, vel emendatis, vel conciliatis stare debet. Ugonem toto anno 946, et usque ad Aprilem anni 947 substituisse in Italia, ibique Ratherium anno 946,

dum ad Ugonem in Italia degentem proficisceretur, a Berengario captum fuisse, Milone autem agente in suam sedem restitutum.

[LXII] § VIII. — *Quot ærumnas Ratherius post restitutionem suam sedem pertularit a clericis, Milone comite ipsis patrocinate. Synodum agere, capitulo clericorum interesse, et ordines ecclesiasticos agere quid significet. Manasses archiepiscopus Arelatensis quemdam suæ diœcesis episcopum ordinat in titulum Veronensis Ecclesiæ. Post biennium Ratherius e Veronensi sede iterum pulsus, ut Manassi locum cederet.*

35. Ratherius Veronam restitutus, biennio episcopatum tenuit (*epist.* 5, *ad Jo.*, n. 6), id est ab anno 946, cui restitutionem ejus adjudicavimus, ad annum usque 948. Tria quoque vetusta documenta hujus temporis fidem faciunt. Primum est illud instrumentum Januarii mensis anni 947. quod memoravimus num. 33. Alterum anni ejusdem et mensis Junii vidit Alexander Canobius in archivo S. Stephani, ejusque mentionem facit in opere Italico ms. apud Joannem Baptistam Biancolinum inscripto: *Annali di Verona* lib. vi, his verbis: *In questo medesimo anno (947) Racherio vescovo nel mese di Giugno fece una permutazione con Garimberto diacono della Chiesa cathedrale, il quale di questo tempo era anco custode et rettor della chiesa di S. Stefano, al qual il vescovo diede due sepolture antiche, le quali erano in un cimiterio antico appresso il corpo di S. Mauro vescovo di Verona; et Garimberto diede al vescovo una pezza di terra fuori della porta di S. Stefano in Fontanelle. Lo instromento e sottoscritto dal vescovo, et da Garimberto veduto nelle scritture di S. Stefano* (*De duobus episcopis*, p. 115). Tertium documentum editum a marchione et canonico de Dionysiis est Ratherii commutatio cum Ursenario acta « regnante domno Lothario rege hic in Italia anno septimo decimo. . . . indictione sexta. Annus Lotharii regis decimus septimus incœpit exeunte Maio anni 947, et desiit ante finem Maii anni 948. Cum porro indictio sexta cœperit a Septembri anni 947, hoc documentum, in quo mensis desideratur, scriptum fuit inter Septembrem anni 947, et Maium anni 948 ante finem (*epist.* 5, *ad Jo.*, n. 6). Hoc autem episcopatus biennio ita multis iisque gravissimis incommodis Ratherius [LXIII] afflictus fuit, ut eum tæderet vitæ suæ, leviolemque duceret calamitatem, quam in Papiensi carcere pertulerat. Milo comes horum malorum incentor et auctor fuit. Cum enim eum revocandum curasset ea tantum mente, ut Manassem Veronensis sedis invasorem, quem metuebat, excluderet; etsi omnibus externis officiis Ratherium prosequens, ejus videretur amicissimus; re tamen ipsa hostilem in eumdem animum gerens, clericorum ipsius rebellionem fovebat atque patrocinabatur.

36. Episcopus scrorum canonum et ecclesiasticæ disciplinæ studiosissimus multiplices hujus ætatis corruptelas eradicare peroptabat. A clericis initium duxit, in quibus magni abusus grassabantur, quorum alibi redibit mentio. Hac occasione sacros canones

colligere cœpit eosdem abusus coercentes, quos postea in librum inseruit inscriptum « De contemptu canonum (part. 1, n. 4, not. 6). » Magni hac de re contra episcopum a clericis excitati tumultus; iisque patrocinate Milone comite, episcopus omnem suam operam inutilem, omnemque agendi additum sibi interclusum expertus est. Eas nimirum in angustias adductus fuit, ut nihil ipsi relinqueretur ejus potestatis, quæ jurisdictionis vocatur, ea sola potestate permissa, quæ ordinis dicitur. Id innuunt illa primæ partis De contemptu canonum, num 1. « Insurgente contra me olim rebellium clericorum vesania, nec aliquid illius mihi, super quo cuidam dictum est: « Pasce oves meas, » officii... relinvente, præter chrisimatis confectionem, et chrisimandi quidlibet potestatem, » etc., quæ ordinis potestas est. Audiantur quæ hac de re latius postea scripsit ad summum pontificem *epist.* 5, n. 6. » Quod martyrium versutiis ejusdem Milonis per biennium pertulerim, satagam si referre, historiam (id est fabulam) putetis. Summam tantummodo ut brevissime comprehendam, omnes clericos, milites, colonos et famulos ipso contra me patrocinate, non synodum agere, non capitulo clericorum interesse, non aliquid, quod emendandum esset, audebam solummodo commemorare, statuere quidlibet, vel destituere. Nusquam aliquid, quod scire vellet, loqui poteram, quod non continuo sciret. Sacramento enim ab omnibus id, credo, extorserat; et cum omnes sui coram illo mihi detraherent, ille solus contra omnes quasi pro me faciebat, ut scilicet provocati, ampliora derogando [LXIV] referrent. Id ipsum etiam, quod ipso imperante agebam (neque enim contraire ejus præceptis audebam) vertebat in culpam, clericorum occulte struens contra me calumniam, mihi vero de eis promittens dolose satis vindictam. Hoc adeo processit, ut quadam die, dum ordines ecclesiasticos agerem, archidiaconus cum omni clero exiens, me solum in ecclesia relinqueret, et alteram sibi contra me vindicaret. » Et post nonnulla: « Horum vero omnium cum incentor Milo esset et auctor, mei tamen et videri, et dici ambiebat advocatus et tutor. Itaque calidissime affligebat, ut rarissimus esset in regno, qui non æstimaret, amicissimum eum esse mihi omnino. Ego vero miser eram diebus noctibusque ita confectus, et anxius. ut tæderet me vitæ meæ, et mallet in Walberti, ut quondam turricula, quam sedere in Veronensi cathedra, esurire sub Ugone, quam epulari cum Milone. » Nonnulla in hoc prolixo testimonio animadversionem merentur.

37. Quod ait « non synodum agere, non capitulo clericorum interesse audebam, » de iis synodis et capitulis accipiendum est, quæ in visitationibus plebium diœceseos habebantur. In his enim « synodum agi » dicebant, cum episcopus convocatam plebem in visitatione alloquebatur, et quosdam ex eadem plebe præcipuos sacramento obstrictos de iis rebus interrogabat, quæ in visitatione circa statum parochianorum inquirenda erant. Hæc significatio manifeste

colligitur ex canone concilii Rothomagensis apud Reginonem lib. II, c. 1, et apud Burchardum lib. I, c. 90, ubi legitur: « Cum episcopus suam diocesim circuit, archidiaconus vel archi presbyter eum præire debet uno aut duobus diebus per parochias, quas visitaturus est, et plebe convocata annuntiare debet proprii pastoris adventum, et ut omnes, exceptis infirmis, ad ejus synodum die denominata imprætermisse occurrant. » Dein sacramentum subjicitur, quod « episcopus in synodo residens post congruam allocutionem » a maturioribus et honestioribus viris exigebat, ac tandem interrogationes subduntur, quæ ipsis erant proponendæ. Id confirmat etiam Gerardus in vita S. Udalrici episcopi Augustani, qui ambo Ratherio cœvi exstiterunt. De visitationibus enim diocesanos agens cap. 6, « concilium » vocans quod in præcedenti testimonio « synodus » appellatur, his verbis utitur (MABILLON. *Act. SS. Ord. Bened.* t. VII. p. 428): « Ad loca autem illa cum [LXV] pervenisset, ubi concilia sua denunciata fuerant . . . in concilio considerens populum ante se vocari fecit, prudentioresque et veraciores sacramento interrogare præcepit, » etc. Et postea: « Completo concilio ad mansiunculas rediit. » Ad hanc synodum visitationum occasione celebratam referenda sunt Ratherii verba in Itinerario num. 5: « Quem enim laicorum de adulterio convenire ausus fuisset in synodo, » etc., ut ibidem explicabimus in not.

38. *Capitula* vero clericorum ea fuisse appellata, quibus post synodum totius plebis celebratam omnes ejusdem plebis clerici, quando opus eret, simul coacti, coram episcopo interrogabantur, palam fit ex eodem Gerardo, qui post descripta laudata concilia a S. Udalrico in plebibus habita subdit: « In quibusdam autem diebus capitula cum clericis habere disposuit in his locis, ubi hæc aptissime fieri archipresbyteri putaverunt, et ubi eum ab aliis mundanis conciliis » (quæ scilicet antea memorata laicos respiciebant) « absolutiorem esse arbitrabantur. Congregatis ante se clericis archipresbyteros et decanos et optimos, quos inter eos invenire potuit, caute interrogavit; » etc., nimirum de pertinentibus ad clericos. Ee antiqua hujusmodi interrogationum formula, quarum aliæ ad clericos, aliæ ad laicos pertinebant; vide quæ diximus in admonitione ad synodicam Ratherii. Cum itaque Milo comes « omnes clericos, milites, colonos et famulos » contra Ratherium foveret atque patrocinarctur; is « nec synodum agere, » ad quam in visitationibus milites, coloni et famuli, id est, omnes laici plebium incolæ erant convocandi, nec capitula, quibus adesse debebant clerici, habere audebat; siquidem nec quidquam quod emendandum esset commemorare, nec statuere poterat quidlibet, vel destituere. Neque vero negamus de clericorum causis actum fuisse etiam in synodis diœcesanis, ut patet ex laudato Itinerario n. 6. Cum vero in laudata epistola ad summum pontificem Ratherius synodum a capitulis clericorum distinguens, non tam clericos memoret,

quam « milites, colonos et famulos, » id est laicos, horum autem causæ cognoscerentur non in synodis diœcesanis, sed in illis visitationum occasione coactis; hinc *synodi* nomen hoc loco de ejusmodi synodis accipiendum credidimus.

39. Verba porro « dum ecclesiasticos ordines agerem. » de sacrorum ordinum collatione [LXVI] intelligenda olim cum aliis existimavimus. Nunc vero maturiori consideratione habita, his verbis solemnem aliquam ecclesiasticam functionem significari arbitramur. Simili enim formula Ratherius epist. I: « Conradus ordines exercuit ecclesiasticos » scribens, sacram aliquam functionem, non vero sacram ordinationem a Conrado peractam expressit, ut in eadem epistolam notatione tertia observavimus. Enim vero si sacris ordinibus conferendis vacasset Ratherius; qui fieri potuisset, ut omnes clerici etiam ordinandi, qui de promotione sua solliciti esse solent, ipsum deserentes, solum in Ecclesia relinquerent? Si de solis ordinibus conferendis agebatur, nihil erat, cui solo episcopo relicto in ecclesia, « archidiaconus cum omni clero exiens, alteram sibi ecclesiam contra episcopum vindicaret. » Hæc aperte indicant solemnem aliquam functionem ab episcopo celebratam in cathedrali, cui totus clerus aderat; derelicto autem episcopo ipsum clerum archidiacono duce eadem functionem in aliam ecclesiam cathedrali proximam transtulisse, ex. gr. in ecclesiam S. Georgii, vel S. Joannis in fonte. Archidiaconus Adelardus subscriptus legitur in instrumento commutationis a Ratherio post restitutionem firmatæ mense Januario anni 947, cujus mentionem fecimus paragrapho præcedenti num. 33. Is autem archidiaconus si mox non obiit, ille est qui hujus rebellionis dux fuit,

40. Illiam non leviolem injuriam Ratherio intulit Manasses archiepiscopus Arelatensis, qui interdicta et pœnas a sacris canonibus inflictas, metropolitæ suarum provinciarum limites transgredientibus nihil metuens, « tendens insidias Veronensi episcopo, consecravit episcopum quemdam suæ diœcesis in titulo Ecclesiæ Veronensis (epist. 5 ad Jo., n. 6). » Hujus quoque molestiæ incentorem Ratherius Milonem accusat, qui depositis subinde (fortassis post discessum Ugonis ex Italia) suspicionibus contra Manassem antea conceptis, amicus ejus effectus est. Cum porro Manasses sese præferret episcopum Veronensem, eandemque Ecclesiam Ratherio pulso non illi clerico suo abs se ordinato episcopo, sed sibi regis jussu tradendam curarit, ut mox videbimus; quo sensu illum consecravit « in titulo Veronensis Ecclesiæ, » aliorum judicium esto.

41. « Biennio et hoc tolerato, » addit Ratherius, « gravissimo omnium, quos antea, et post [LXVII] pertuli, miseriarum carcere, dum ad vespertinalem persolvendam pergerem synaxim, adfuit missus domini regis Lotharii præcipientis, ut urbe decedens darem locum Manassi sedem meam invadendi; adjiciens amicale satis consilium, melius scilicet esse

ut secederem, quam Milonis dolo aut exmembrarer, aut interficerer, aut, quod levius his multo, sed gravissimum mihi esset futurum, comprehensus, quo minime vellem abducerer. » Id actum partim Milonis, partim Manassis opera; nihilque ambigimus, quin hoc præceptum regis Lotharii nomine a Berengario prodierit, apud quem Milo et Manasses plurimum valebant. Berengarius enim, ut antea monuimus num. 32, in Lotharii aula omnia gerebat, solo regio titulo et honore eidem relictis. Huic præcepto libenter cessit Ratherius, qui antea a tot insidiis et calamitatibus sese subduxisset, nisi veritus esset, ne mercenarii notam incurreret, qui timore fugiens, gregem sibi commissum lupis dimittit. « Feci jussus, inquit, quod antea libentissime fecissem injussus, nisi interdixisset, quod ait in Evangelio de mercenario Dominus; sed non potui agere impune. Lupi illi gregem non quærebant invadere, sed pastorem; persecutusque in una civitate fugere venialiter potui in aliam. » Cum biennium, quo Ratherius Veronæ hanc persecutionem perpessus est, desierit anno 948; secundam ejus expulsionem ab episcopatu Veronensi in hunc annum incidisse liquet.

[LXVIII] § IX. — *In Germaniam Ratherius proficiscitur. Scribit ad Bruonem Ottonis I fratrem. De initio regni ejusdem Ottonis in Italia. Aliquot documentorum notationes chronice emendatæ. Ratherius cum Ottone et filio ejus Liutulfo anno 951 in Italiam redit recuperandi episcopatus spe concepta. Milonis comitis nepotem episcopum constitutum reperit, cui Manasses episcopatum vendiderat. Appellat ad summum pontificem et ad episcoporum synodum. Hac de re tres epistolas scribit.*

42. Ratherius secundo e Veronensi sede pulsus in Germaniam secessit, ubi nullo certo loco consistens, vitæ subsidia quæsiturus huc illuc discurret; adeo ut *gyrovagus* vccaretur (*epist.* 5, n. 3). Noricam, id est Bajoariam, Sueviam atque Saxoniam, quas suæ vitæ testes memorat in *Qualitatis conjectura* num. 3, hac occasione peragrasse videtur. Hinc subsidium sibi præbuisse Germanos, harum videlicet provinciarum episcopos, testatur in litteris, quas ad Romanum pontificem scripsit, ut suo loco videbimus, anno 951.

43. Erat hoc tempore non tam disciplina morum, quam litterarum studio celebris Bruno Ottonis I frater, qui postea fuit archiepiscopus Coloniensis. Alebat domi doctiores hujus ætatis viros, iisque magistris tum Latinas, tum Græcas, tum profanas, tum sacras litteras excolebat; ex quo ejus ædes litterarum et litteratorum domicilium videbantur. Ratherius in ea rerum inopia, quam indicavimus, ad ipsum Præloquiorum libros direxit cum epistola, ut ex illis cognito auctore, siquidem ipsum suo servitio non inutilem agnosceret, ad se evocaret, et inter cæteros aleret. « Si itaque placet opus, inquit, placeat et operis exsecutor servulus, nec dedignemini suggerere quid valeat. Forsitan inter millia præstantiorum et iste suum obtinebit locum. Potestis autem, si libet, eundem et ad servitium adipisci: abesse enim tenaciam remotissime vobis audivi. »

A Remota igitur difficultate, utimini potestate, scientes me hoc inhianter ambire. Præsaga enim mens quasi divinare videtur, meam per vestram [LXIX] claritudinem relevandam destitutionem, tantum condignam congruamque vestro dominatui impendere valeam servitum. » Hæc, cum egeret, scripta fuerunt. Egit autem ad annum usque 951 vel 952, cum duabus aliis epistolis sexta et septima eleemosynam petiit, ut Romanum iter susciperet. Hinc ad Brunonem scripsit inter annum 948, postquam Verona abiit, et annum 951 vel 953. In Brunonis quidem aula receptus fuit, sed non statim post exclusionem e sua sede; quippe sub tanto principe, cui fuit acceptissimus, piorum eleemosynis non indigisset. Sane in epistola sexta scripta anno 951 vel 952, num. 1, inquit: « Nusquam aliqua mihi vel hospitii quies, nusquam aliquod suffugium, nisi locus misericordium, » se ad hoc usque tempus nullo certo hospitio receptum innuit. A Brunone quidem accitum anno 952 videbimus paragrapho sequenti.

41. Mortuo Lothario rege x Kalendas Decembris anni 950, post dies 24, quibus Italiæ regnum vacavit, « die Dominico, xv die Decembris in basilica S. Michaelis, quæ dicitur major, fuerunt electi et coronati Berengarius et Adalbertus filius ejus in regibus (T. IV *Rer. Ital.* p. 149). » Ita breve Chronicon, quod Muratorius edidit (S. ODILLO in *Vita S. Adelai* apud Canisium). Non multo post Berengarius Adelaidem Lotharii conjugem, viduam innocentem duris modis vexatam, tetrum conjecit in carcerem, Carceris locum fuisse Gardæ castrum agri Veronensis munitissimum ad Benaci ripas Donizo tradit (*Vit. Matil.* l. 1, t. I *Rer. Ital.*). Hac de re Italia Berengario alienati Ottonem Germaniæ regem vocarunt, ut Adelaidem, quæ e Garda fugiens ab Azone in Canossæ castrum recepta fuerat, e tot periculis erueret, ac Berengarium regno abutentem comperceret. Misit ille statim in Italiam Liutulfum filium, qui cum Italos paratos et obsequentes nactus esset, *mox rediit*, inquit Rosvida hujus ævi historica, « clarum referens sine Marte triumphum. » Tunc Otto una cum eodem filio in Italiam descendit ante Octobrem anni 951, ibidemque eodem mense Italiæ regem fuisse appellatum constat ex duobus diplomatibus a Muratorio laudatis, et Papiæ actis « vi Idus Octobris anno Incarnationis Domini nostri Jesu Christi nongentesimo quinquagesimo primo indictione decima anno regni Ottonis regis in Francia, » scilicet orientali, quo nomine Germania vocabatur « decimo sexto, in Italia primo (*Annal. Ital.*, an. 951). » Anterior ejusdem Ottonis [LXX] diploma Papiæ signatum vii Idus Octobris edidit canonicus de Dionysiis, in quo solum annus 952 mendose scriptus fuit pro anno 951 (*De duobus episc.* pag. 121). « Dato septimo Idus Octobris anno Incarnationis Domini Nostri Jesu Christi 952, indictione 10, anno regni Ottonis regis in Francia 16, in Italia 1. » Omnes characteres cum duobus præcedentibus privilegiis plane concinentes anni errorem demonstrant. Anno

enim 952 mense Octobri indictio undecima decurrebat, non autem decima; et annus regni Franciæ orientalis, seu Germaniæ non decimus sextus, sed decimus septimus, cum Otto ejusdem Germaniæ rex creatus fuerit post Henrici patris mortem, quæ incidit in mensem Julium anni 936. Adde quod idem Otto mense Octobri anni 952 nec Papiæ erat, nec in Italia, ex qua jam inde a paschate anni ejusdem in Germaniam redierat. Idem vero canonicus aliud documentum impressit, quod actum « in vico Runco » Veronensis agri signatur « regnante donno nostro Hocto ic in Italia anno primo sub die de mense Madius indictione nona. » (*Ibid.*, p. 71.) Nona indictio cum mense Maio convenit anno 951. Si de errore in nota indictionis non esset suspicandum, dicendum esset Ottonem, antequam Papiæ rex salutaretur mense Octobri anni 951, jam inde antea se Maio anni ejusdem in Italiam ingressum, Veronæ Italiæ regem fuisse nuncupatum. Sed Berengarium et Adalbertum Italiæ reges exstitisse usque ad Septembrem anni 951, constat ex duobus diplomatibus a Muratorio allegatis (*Annal. Ital.*, an. 951), quorum alterum Papiæ datum fuit x Kal. Octobris, alterum in plebe S. Marini vi Kal. ejusdem mensis. In unica autem charta, quæ annum primum regni Ottonis in Italia quinque mensibus antevertit, dum aliæ omnes chartæ idem Italiæ regnum Berengario et Adalberto vindicant ad Septembrem usque; in hac, inquam, unica charta, quæ non ex originali, sed ex antiquo apographo sumpta est, errorem irrepsisse in notam indictionis probabilius credimus, ita ut pro nona indictione legendum sit decima, quæ congruit anno 952. Id autem eo verisimilius apparet, quia aliud documentum scriptum Veronæ, et a memorato canonico vulgatum signatur « regnante domno nostro Otto rege hic in Italia anno primo sub die de mense Junii indictione decima (*De duobus episc.* pag. 118): » Ubi si Veronenses annum primum Ottonis cum indictione nona signassent mense Maio anni præcedentis 951; mense [LXXI] Junio anni 952 non annum primum, sed secundum notare debuissent; neque enim credibile est eos unam initii regni Ottonis computationem invenisse anno 951 ante Octobrem aliam post Octobrem cum cæteris Italiæ civitatibus suscepisse.

45. In his Italici regni vicissitudinibus quid Ratherius egerit ex ipso audiamus. « Cum gloriosissimus atque piissimus cunctoque celebratissimus orbe rex noster (Otto) Italiam introisset, adfui cum ipso clarissimo filio, tentans, si daretur optio, ut meo restituerer loco (*epist.* 5, n. 8), » id est sedi Veronensis Ecclesiæ. Ottonis introitus in Italiam cum filio competit anno 951, quo cum filio Liutulfo Italiam ingressus est. Cum enim Otto anno 961 iterum venit in Italiam, nullum secum filium adduxit. Liutulfus siquidem anno 958 e vivis excesserat; Ottonem autem secundum filium suum puerulum anno 964 in Italiam profecturus, in Germania relinquens, Gullielmi item filii sui archiepiscopi Moguntini curæ commi-

serat (Continuator Regin. et annalista Saxo). Confer admonitionem in epistolam quintam. Venit igitur in Italiam Ratherius cum Ottone et filio ejus Liutulfo anno 951. Restitutionem in suam sedem sperabat Berengario compresso, qui sibi fuerat infensus. Forte etiam potestatem adimendam credidit Miloni comiti Veronensi, qui Berengario favebat. Aliquid sane calamitosum isti contigisse, indicare videntur illa epistolæ quintæ num. 7, ubi Ratherius enarrata sua secunda expulsione, Milonem sibi adversum, ut videtur, respiciens, « calamitosum, inquit, hic accusare cum possim, devito aliquem, ne adjiciam super vulnerum ejus aliquod, quod propheta conquerendo prohibet, dolorem. » Certe Otto cum secundo in Italiam descendit, comites Veronæ præfecit Germanos, quibus fidebat. Idem in primo adventu fecisse satis credibile est, ita ut Milo comitatum Veronensem non recuperaverit, nisi postquam Berengarius totum Italiæ regnum recepit.

46. Quid porro in causa fuerit, ne Ratherius hac occasione suæ sedi restitueretur, ipse narrat his verbis. « Sed impedivit, quod alterum illic (in sede Veronensi) institutum rex invenit, Milonis scilicet nepotulum; nec difficile sit conjectare, cujus rei causa (Milo) tanta mihi intulerit mala. Cui quidem Manasses sedem vendiderat (*epist.* 5, n. 8). » Manassem episcopatum Veronensem, in quem fuerat intrusus, cuiquam vendidisse tradit etiam Liutprandus libro quarto [LXXII] cap. 3. Milonis autem comitis nepotulum, num ex fratre, an ex sorore, ignoratur, eum fuisse, cui illum vendidit, ex hoc Ratherii loco discimus: hacque de causa eundem comitem sibi tanta mala intulisse conjicit, ut scilicet Ratherio excluso, ac Manasse recepto, nepotem suum in Veronensem sedem aliquando sufficeret. *Nepotulo* erat pariter nomen Milo, quem quidem anno 951 Veronensem episcopum testatur ejusdem anni documentum, quod Joannes Baptista Perettus laudat (*Catal. episc. Veron.* p. 61). Manasses ad archiepiscopatum Mediolanensem, quem eisdem Berengarius promiserat, promotus anno 949, cum quinque episcopatibus simul præfuerit (*epist.* 5, num. 6), id est Arelatensi, Veronensi, Tridentino, Mantuano, ac demum Mediolanensi, non ante hunc archiepiscopatum, sed non multo post, Veronensem sedem Milonis nepoti vendidisse dicendus est, nimirum anno circiter 950. Hic cum ordinatus fuit episcopus, annum agebat circiter decimum octavum; natus quippe fuerat, postquam Ratherius Veronensem cathedram suscepit (*epist.* 8, ad *Milon.*, not. 5). Hinc *nepotulus*, seu adolescentulus appellatur (*epist.* 5, n. 8); et hac fortassis de causa « hujusmodi ordinationis licentia » quæsitæ atque recepta tradebatur a sede apostolica, ut scilicet adolescentulum ordinari permetteret.

47. Hanc summi pontificis licentiam fautores Milonis veluti approbationem ac legitimam confirmationem episcopatus ejusdem efferebant. Otto, qui imperatoris dignitatem a summo pontifice obtinere peroptabat, nihil contra Milonem episcopum ausus,

spem omnem Ratherii irritam reddidit. Is itaque A tum apostolicæ auctoritati, tum regiæ majestati cedens, Italiam deserere compulsus fuit. Hoc autem loco duo Ratherii testimonia notanda sunt, alterum in *Itinerario* num. 4, ubi se *ter exsulatum* affirmat, alterum in opusculo « de clericis sibi rebellibus, » num. 2, ubi ait : « Me jam quater extrusistis. » Utrobique veluti tertium exsilium et expulsionem tertiam a sede Veronensi illam computat, cum anno 951 eadem sedem recuperaturus in Italiam venit, sed agente Milone, quem episcopum ibidem reperit, agentibusque ejus fautoribus, in quibus clericos fuisse ex postremo testimonio liquet, re infecta discessit : Confer in *Itinerarium* in not.

48. Initio quidem, cum restitutionem [LXXIII] quam superabat, inaniter cessisse vidit, Statueram, inquit (*Epist.* 5, n. 8), carceribus et exiliis per Dei misericordiam exemptus, et in latitudinem liberi arbitrii eductus, solitudinem monasterii petere, et ibi exspectare Deum, qui salvum me faceret a pusillanimitate spiritus, et tempestate persequentium, causasque expulsionis meæ a memetipso penitendo exigere, meque, ipse ut non judicaret, judicare (*Ibid.*, n. 9). » Verum dum hæc animo volveret, audivit sibi ab æmulis quædam objici, quibus non vi, sed jure ministerio sacerdotali se privatam affirmabant. Verebatur præterea, ne cedens omnino sine defensione ulla, declinasse videretur judicium, perinde ac si suæ causæ juste patrocinari non posset. Quare ad sedem apostolicam negotium deferendum credidit. Hac de causa litteras dedit ad eum ipsum pontificem, qui Milonis ordinationem probasse ferebatur, ubi luculenter expositis suis præcedentibus ærumnis ac vicissitudinibus ad annum usque 951, petitionem suam his verbis proponit (*Ibid.*, n. 10) : « Ne igitur criminosus videar criminatus, aut fugax provocatus, audientiam rogo, audientiam flagito, in vasoremque Ecclesiæ meæ cum ipso pastorem omnium pastorem audaciter furem vocitans et latronem, quia aliunde ascendit, non per ostium introivit, etenim vivente viro nubere alteri non dimittitur mulier legitime, coram apostolatu vestræ sedis ad certamen canonicum provoco, eo etiam, si vestræ dominationi placet, tenore, ut sive pro me, sive pro illo lex obtinerit, episcopium cui nobis visum fuerit tribuatis, tantum in Domino : præesse enim ulterius non concupisco, si prodesse, ut antea, nulli valeo. » Et post nonnulla : « Unum e nobis duobus episcopum non esse, cum etiam infantum, si qua eis inest, satis evidenter valeat comprehendere ratio, quis autem nostrum sit, vestræ pastoralitatis decernere debeat provisio, absque maximo vestri, si dicere audeam, periculo, quandoquidem controversia inde orta est, indiscussum relinquere non valetis omnino (*Ibid.*, n. 11.)

49. Hanc epistolam Agapito II, qui Milonis ordinationi *licentiam* dedisse præferebatur, fuisse inscriptam, et a Ratherio exaratam anno 951, vel ineunte 952, cum ex contextu satis colligitur, tum vero

confirmatur ex iis quæ in admonitione eidem epistolæ quintæ præfixa fusius disseruimus. Joannis autem pontificis, qui Agapito successit, nomen epigraphes nunc idcirco exhibet, quia eadem mox ignotis de causis suppressa, sub Joanne XII [LXXIV] mutata ab auctore solummodo inscriptione repetita fuit, in eadem admonitione observavimus.

50. Cum porro Ratherius apostolicæ sedis judicium adire cuperet, aliam ad omnes fideles epistolam scripsit (*epist.* 6.), qua piorum eleemosynas in Rontanum iter petiit. In hac notanda sunt verba, quibus num. 3, se a Romana Ecclesia « longius disparatam, » id est, valde distantem tradit. Hinc jure dubitari potest, num hæc epistola una cum præcedenti et subsequenti, quæ eadem super re eodemque tempore exaratae fuerunt, scripta fuerit in Italia anno 951; antequam auctor exinde decederet, an potius in Germania sub finem anni ejusdem, vel anno 952, quo fortassis statim, cum omnem episcopatus recuperandi spem interceptam vidit, sese recepit, antequam illuc Otto regrederetur.

52. Cum his duobus epistolis jungenda est septima ad omnes episcopos « per universam Italiam, Galliam atque Germaniam, » in quam cum eadem in causa similes inferuntur sententiæ, tum vero episcoporum concilium appellatur. Miser Ratherius ne quidquam intentatum relinqueret, summum pontificem, et episcopos omnes ad canonicum judicium excitandos putavit. Has vero epistolas tres ipsum, Ratherium suppressisse hoc tempore certum videtur, earumque edendarum cogitationem idcirco forte deposuit, quia dum id agitare animo, a Brunone Ottonis fratre in suam aulam, uti olim petierat, receptus fuit.

§ X. — *Ratherius in Germaniam reversus a Brunone Ottonis regis fratre inter domesticos recipitur. Brunonis opera fit episcopus Leodicensis. Solemnis hujus promotionis ritus. Ejicitur subinde etiam e sede Leodicensi. Hac de causa duo opuscula scribit. Aliqui episcopatus ejusdem reditus ipsi ad victum assignati quinam fuerint.*

52. Bruno cum fratre Ottone rege in Italiam venerat, ac propterea in aliquot diplomatibus Papiæ datis anno 951, « Bruno cancellarius » subscriptus legitur; et in textu quorundam expresse [LXXV] nominatur « dilectus frater noster Bruno, vel per interventum fratris nostri Brunonis (PURICEL. *Mon. Eccl. Ambr.* n. 172). » Ratherius qui ad ipsum absentem scripserat, eundem in Italia præsentem etiam agnovit (DIONYS. *de duobus ep.* p. 120). Cum porro Otto rex Italiæ regno potitus, Adelaide Lotharli vidua Papiæ sibi in matrimonium copulata, ob insurgentes subinde in Germania tumultus anno 952 in Saxoniam rediisset, ubi sacrum Pascha celebravit; eodem petiit etiam Bruno, qui clericali militiæ nomen dederat. Hic litterarum et litteratorum amantissimus, quorum usu atque consuetudine quotidie fiebat instructor, inter alios, quos domi alebat magistros, Ratherium ad se accivit, qui adeo præstitit cæteris, ut omnium primus et institutioni ipsius Brunonis

maxime utilis haberetur. « Otto tunc potentissimus A
rev, inquit Fulcuinus (*Gest. Ab. Lob. c. 22*), Aus-
trasiis et subactæ Italiæ tunc imperitabat, cujus
frater Bruno, unicum et singulare in Christi Ecclesia
decus futurus, velut pretiosissimus lapis multiplici-
bus philosophorum poliebatur argumentis. Advocatur
Ratherius, et habetur inter palatinos philosophos
primus. Quid multa? Non destitit, donec regiam
illam et mirificam indolem in omnibus disciplinis
perspicacissimam redderet et perfectam. » Verba,
quibus Otto rex « subactæ Italiæ tunc imperitasse, »
seu in Italia regnasse traditur, tempus indicant, quo
nondum ille Italicum regnum Berengario et Adal-
berto certis conditionibus restituerat. Hæc restitutio
facta fuit an. 952 (*Vid. infra, n. 68*); et ante hanc
(eodem tamen anno) Ratherius a Brunone evocatus
ac inter palatinos magistros receptus dicendus est:
quod maxime animadvertendum est, ne quis minus
recte intelligens verbum *imperitasse*, erroris notam
Fulcuino appingat, ac si hæc ad illud posterius tem-
pus retulerit, quo Otto anno 961 Berengarium et
Adalbertum ex Italiæ regno omnino exclusit, impe-
ratorisque titulum a Romana sede obtinuit anno
952.

53. Annum circiter Ratherius in Brunonis aula
immoratus est; anno siquidem 953 cum duæ Ecclesiæ
vacassent, Coloniensis et Leodicensis, Bruno ad
Coloniensem, Ratherius vero ad Leodicensem pro-
motus fuit. Ratherium quidem eodem nedum anno,
sed etiam die ad Leodicensem cathedram pro-
motum, quo Bruno consecratus fuit archiepiscopus
Coloniensis, testatur idem Ratherius in « conclu-
sione deliberativa » num. 26. Hæc de causa Bru-
nonem « in ipsis sacerdotii sui primordiis » promo-
visse Ratherium, Rotgerus tradit (*Vit. S. Brun., n.*
34). Porro [LXXVI] Brunonem anno 953 Coloniensem
archiepiscopum fuisse ordinatum certum est ex Fro-
doardo cœvo scriptore in Chronico, quem alii
omnes secuti sunt. Hinc recte in Chronico Leodicensi
apud Labbeum (t. I *Bibl. mss. p. 338*), et in alio
Lobiensi apud Martenem atque Durandum (t. III
Thes. Anec. p. 145), et in *Gestis episcoporum Leo-*
dicensium Ægidii Leodiensis c. 45 (t. I CHAPEAUVIL.
p. 176). Ratherii promotio affligitur anno 953;
econtra vero perperam Sigebertus et alii eum secuti
ipsam assignant anno 954.

54. Ratherium Brunonis opera, seu, ut in Phre-
nesi traditur num. 1, « interventu » ad Leodicensem
sedem pervenisse tum Rotgerus (*Rotc. Vit. S.*
Brun., n. 34), tum Fulcuinus tradiderunt (*Fulc. c.*
23). Lotharii regnum, seu Lotharingia, quæ Hil-
duini et Richarii tempore Galliarum regno accense-
batur, non multo post ad Germanicum regnum ac-
cesserat. Hinc Conrado, quem ejusdem Lotharingiæ
ducem Otto Germaniæ rex constituerat, anno 953,
ob rebellionem deposito, idem rex Brunonem fra-
trem tametsi clericum ducem subrogavit, et Colo-
niensi Ecclesiæ eodem anno vacanti præfecit. Is autem
Leodicensi cathedræ pariter vacanti post Faraberti

mortem Ratherium præficiendum curavit. Is Bruno
sanctissimus vir non humanis rationibus ductus
curavit, sed quia Ratherium illi Ecclesiæ præficere,
« propter abundantem doctrinam et eloquentiam
copiosam, qua inter sapientissimos florere visus est,
non eidem Ecclesiæ solum, cui præfuit, sed et multis
aliis circumquaque valde proficuum fore putatum
est » Ita Rotgerus laudatus in S. Brunonis Vita num.
34, ubi aliam quoque illustriorem hujus electionis
rationem addit, quæ Ratherii probitatem Brunoni
intima familiaritate perspectam maxime demonstrat.
« Simul quia, inquit, in illis partibus per zelum et
contentionem. . . . quidam etiam sacer-
dotes Domini plerumque, quod dictu nefas est, ter-
renæ plus justos confisi potentia, populum imperi-
tum scandalizabant, sæpe dictus dominus Bruno Co-
loniensis archiepiscopus, cui jam totius regni (Lotha-
riensis) dispensandi cura imminebat, ratus, id, quod
verum fuit, hunc ejectum antehac et neglectum hoc
tanto beneficio ad illud fidei et veritatis fœdus ad-
duci, ut a nemine posset reduci; ita demum os lo-
quentium iniqua obstruere posse credidit, si nulla
occurrit occasio scandali posset in eorum episcopo reperiri. »
Ita nimirum ecclesiasticæ disciplinæ studio mo-
rumque integritate Ratherium præstare Bruno ex-
pertus fuerat, ut nullam in eo scandali occasionem
inveniri [LXXVII] posse certissime crederet. Has eas-
dem eligendi Ratherii causas ex Rotgero Fulcuinus
repetit. Ea vero ratio, quam is ex suo addidit scri-
bens, Ratherium Brunonis industria Leodicensi Ec-
clesiæ incardinatum « in emolumentum magiste-
rii, « nisi benignius explicetur, Brunonis sanctitate
indigna videtur.

55. Quomodo autem hæc Ratherii promotio Bru-
none agente peracta fuerit, partim ex *Phrenesi*,
partim ex « conclusione deliberativa » cognoscimus.
Mos hujus ævi erat episcopus cum regis consensu
eligere. Nisi autem vis, vel fraus aliqua intercessis-
set, cleri et populi electio secundum canones requi-
rebatur. S. Bruno nihil nisi jure agendum duxit.
Hinc Rotgerus de Ratherio ait: « Leodicensi cathed-
ræ vacanti, magna ejus (Brunonis) industria secun-
dum statuta canonum incardinatus est. » Fulcuinus,
qui hunc locum ex Rotgero transcripsit, omissis
verbis « secundum statuta canonum, illa in emolu-
mentum magisterii » substituit. In *Phrenesi* proœmio
num. 1, duæ Ratherii electiones distinguuntur, una
in Aquisgrani palatio « feria 4 solemnibus jejuniis men-
sis septimi, » quæ anno 953 incidit in diem 21 Septem-
bris S. Matthæi festum, altera Coloniæ « Dominica
sequenti, » nimirum die 25 ejusdem mensis. Priorem
electionem « ab iis, quorum specialius intererat, »
peractam ibidem auctor tradit. Cum porro alteram
electionem « ab eodem, hoc est Leodicensi Ecclesiæ
populo » factam affirmet; eos » quorum intererat
fuisse eundem populum Leodicensem manifestum
est. Non defuisse vero cleri Leodicensis consensum
indicant illa « conclusionis deliberativæ » num. 21,
ubi promotionem suam a legitimo archiepiscopo

Brunone factam pronuntiat « sub præsentis totius Ecclesiæ, et consensu, qui utique et requiritur legibus, clericorum. » Addit in *Phrenesi* se Aquisgrani non solum electum a Leodicensibus, quorum intererat, sed et « expetitur ab episcopis, abbatibus, comitibus, totiusque regni primoribus, » qui nimirum erant in comitatu, et ad ordinationem S. Brunonis Coloniensis archiepiscopi frequentissimi convenerant. Ratherii electio a Brunone constituta, seu approbata « eodem die » post suam ordinationem, et « post professionem a se, ut moris est, factam, canonicis quod semper obediens foret præceptis, » traditur in laudata « conclusionem » num. 26. Hinc primum Bruno die 21 Septembris consecratus, dein Ratherius electus. Non solum ille jam consecratus [LXXVIII] archiepiscopus, sed alii quoque episcopi hanc electionem legitimam comprobarunt, nihilque in ea contra canones gestum judicarunt. Hinc auctor in *Conclusionem* num. 21, « iudicium præsulum, testimonium decretorum, sanctionem canonum » memorat... Addit num. 22, « regis concessum, » id est consensum; et num. 25, diploma aliquod regia manu signatum innuit. Ita etiam in electione S. Udalrici episcopi Augustani « edictum regis » laudat in ejus Vita Gerardus presbyter c. 2, n. 7 (tom. VII *Act. SS. Bened.*, pag. 420). Brunonis ordinatione a Rotherto Trevirensi archiepiscopo Aquisgrani laudato die 21 Septembris paracta, publica ejus institutio in Coloniensi Ecclesia in sequentem Dominicum diem 25 Septembris rejecta videtur. Hac quidem occasione eodem die 25, nova et solemnior Ratherii electio et incardinatio ibidem celebrata est, ut ex memorato *Phrenesi* præmio discimus, ubi hæc leguntur num. 1 : « Rursum sequenti Dominica ab eodem, hoc est, Leodicensis Ecclesiæ populo electus, septem a coepiscopis duo quorum fuerunt archipræsules, cæteri præsules, prælibato scilicet Brunone, Rotherto, Baldrico, Hildebaldo, Druogone, Berengario atque Folberto, conniventia decretorum, consensu atque exemplis nonnullorum, quibus et id contigerat, antiquorum, summo totius, quæ aderat, favore, destinatus eidem atque solemniter intronizatus Ecclesiæ. Duo archipræsules erant Bruno archiepiscopus Coloniensis et Rothbertus Trevirensis: Baldricus erat episcopus Ultrajectinus ad Rhenum, Hildebaldo episcopus Transrhenensis, seu Mimigardensis, Druogo Osuabrugensis, Berengarius Virdunensis, et Folbertus Cameracensis. De hac secunda, sive etiam de prima electione accipi queunt illa primæ partis « de contemptu canonum » num. 9. ubi de sua promotione ad Leodicensem Ecclesiam consultum fuisse testatur « gloriosissimum præsulum concilium, illos vero misericorditer me elegisse, et populi assensu conjuncto fraternaliter intronizasse. » Utrobique nimirum plures episcopi convenerant, et utrobique discussa causa, quæ in quæstionem cadebat, unum ille, qui episcopus erat Veronensis, ex ista sede pulsus, ad aliam posset promoveri, expensis in hanc rem canonibus,

A decretis pontificum, et antiquorum exemplis, concilii iudicio statutum fuit, nihil repugnare, imo et decretis, et exemplis antiquorum, « quibus et id contigerat, » ejusmodi translationem licitam [LXXX] approbari. Vide « conclusionem deliberativam » num. 40.

53. Solemnis hæc intronizatio Ratherii in cathedrali Coloniensi acta est, tradita eidem a S. Brunone metropolita Leodicensis Ecclesiæ pastoralis virga ante altare S. Petri (*Conclus.* n. 30) : qui ritus animadversione dignus est. Mox concionem e suggestu præsentis frequentissimo populo Rothbertus archiepiscopus habuit, qua Ratherium « supra ambonem Ecclesiæ Coloniensis spectante cuncto specialius collaudavit populo (*Phrenes.* n. 1). » Subsecutæ sunt acclamationes populi atque nobilium, clerici cantus, et sonitus signorum, quæ campanas vocamus. Scripta præterea fuit synodica ad Leodicensem clerum et populum de Ratherii promotione, cui subscripserunt septem præsules, quos paulo ante memoravimus. Ex his quidam cum ipso Brunone a concilio legati, qui Ratherium Leodicum ducerent, et post gestorum relationem, quæ assensum regis præferbat, ipsum clero et populo Leodicensi actu præficientes, in episcopali sede locarent. Quanta autem cum universorum Leodicensium lætitia exceptus fuerit, auctor significat num. 39, laudatæ « conclusionis » ubi se eam Ecclesiam nolle dimittere affirmat, « ne susceptionem tam spontaneam, tam hilarem, tam devotam, tam populosam, laudibus tot (quia datus ei fueram) Christi refertam, plebis erga me devotissimæ, accepisse columnier ingrate. »

57. Hæc autem tam læta initia brevi in apertam tristemque rebellionem transierunt. Pro salute populi sibi crediti novus episcopus pluribus laboravit, idque aliquandiu ipsi benecessisse, indicare videtur quædam allegoria in librum *Confessionis* inserta num. 38, in quam vide not. 79. At non multo post pars quædam præpotentior in eum male affecta « ad sui perniciem prævaluit, inquit » Fulcuinus. « Quidquid pro salute eorum gestum est, hoc sibi pestiferum existimabant. Quid multa? Erratum est, sævitum est, nec cessatum est, donec expulsionem ejus crudelitati suæ et nequitie satisfacerent. » Recens auctor pro « erratum est » legendum credit « certatum est; » Ratheriumque, ut sese contra rebelles tueretur, armis certasse suspicatur. Hanc vero suspicionem penitus extrudit idem Ratherius in libello *Phrenesi*, quem ante hanc editionem ineditum, auctor ille videre non potuit. In præmio enim ejus opusculi num. 2, se juxta adversariorum sententiam « phreneticum » non distitetur, quippe [LXXX] qui « inusitato tum temporis more, non ad nummos tali in discrimine, NON AD ARMA, ut quidam, non ad copiam amicorum, sed ad libros, ad armaria (bibliothecarum), ad priscorum confugerit exempla: » quæ deinde iterum repetens, se non armis, sed libris ac scriptis opusculis certasse significat. Cæterum non

solum Fulcuini editio habet « erratum est, » verum etiam Rotgerus in S. Brunonis Vita, ex qua hunc locum Fulcuinus transcripsit : et duplex quidem Rotgeri editio Surii atque Leibnitii ex duobus codicibus sumpta eandem lectionem præfert, sicut et ille Rotgeri codex Ratherio cœvus, quem Fulcuinus præ oculis habuit. In tanta ergo codicum consensione nihil emendandum. Verbum autem « erratum est » ad præcedentia refertur, quibus Rotgerus narra-
 verat S. Brunonem, cum Ratherium ad Leodicensem sedem promovit, speravisse fore ut « nulla occasio scandali posset in eorum episcopo reperiri. » Parte autem adversa prævalente cum magnum scandalum fuerit subinde excitatum, se errasse deprehendit. Quanquam etsi apud Fulcuinum legeretur certatum est, cum tamen id de Ratherio, quem ab armis abstinuisse vidimus, accipi nequeat, ad rebelles procul dubio referendum esset, sicut ad ipsos spectant sequentia sævitum est, nec cessatum est, donec expulsionem ejus crudelitati suæ et nequitix satisfacerent. Se enim vi publica expulsus, et Baldricum intrusum in eodem procœmio testatur.

58. Antiquus auctor de Gestis episcoporum Tun-
 grensium a Martene et Durando editus hujus rebel-
 lionis causam refert in acriorem censuram, qua
 Ratherius depravatos etiam potentium mores acer-
 bius perstrinxit. « Nam dum in mores hominum,
 inquit, tam scriptis, quam dictis inveberetur æquo
 mordacius, hoc non ferente potentium insolentia,
 a nostra sede nihilominus dejicitur (t. IV Collect.
 Veter Script. pag. 859, n. 20). » Similia tradunt An-
 selmus canonicus Leodiensis cap. 33, et Ægidius
 item Leodiensis cap. 45, qui Chapeauvillii opera
 prodierunt. Ipsam expulsionem « ingenio Baldrici, »
 Ultrajectini episcopi, « patratu Rotberti » archiepi-
 scopi Trevirensis, « et vi publica comitum Rege-
 neri atque Ruodvolti » peractam noster auctor in
 laudato Phrenesis procœmio num. 1, prodidit. Baldri-
 cus nimirum episcopus Ultrajectinus quem Rotberto
 Trevirensi « in sui debellatione consigniferum »
 idem auctor vocat (Phrenes. procœm. n. 2), alium ju-
 niorem Baldricum fratris filium, licet valde juve-
 nem [LXXXI], puer siquidem dicitur, ad Leodicensem
 sedem evehere contendit. Accesserunt duo memo-
 rati comites Regenerus et Ruodvoltus in illis regio-
 nibus præpotentes, quorum nepos erat idem junior
 Baldricus, « talia ut quid contigerint, ne difficile sit
 conjectari (Phrenes. procœm. n. 1). » Bruno, qui Ra-
 therium maximi faciebat, ipsum in sua cathedra
 sustentare concupisset; sed nullum sive ex episcopi
 amicis, sive ex militibus, seu magnatibus adjuto-
 rem nactus, ac præterea metuens ne laudati comi-
 tes, qui contra Conradum tunc agebant, si Baldrici
 junioris promotioni obsisteret, ad Conradi partes
 transirent, et contra regem aliquid molirentur, om-
 nis pro Ratherio nisus irritus caderet; idem
 consilium deserere coactus fuit. Hac porro in re
 inimici Ratherii ut justam aliquam ejus excludendi
 causam præferrent, incardinationem ipsius, quare

A Veronensi sede ad Leodicensem fuerat translatus,
 accusantes, opposuerunt sacros canones qui episco-
 porum translationes vetarunt (*De contemptu canon.*,
 p. 1, n. 9). Ille vero sese defendit tum decreto An-
 therii papæ, quod tunc ab omnibus sincerum habe-
 batur, tum præsertim sanctorum antiquorum exem-
 plis, qui ex una sede ad aliam transiere (*Conclus.*
 n. 40). Addidit se, cum pulsus e Veronensi sede
 episcopatu careret, vere non posse dici de una sede
 ad aliam traductum; cumque ipsas translationes
 reprehendere possit nemo, si non humana aliqua ra-
 tione, sed necessitate vel utilitate Ecclesiæ fiant;
 monuit « nec avaritiæ causa, vel superbiæ se in-
 tronizatum, sed pulsum a propria sede, necessitate
 coactum adisse tunc temporis piissimum regem,
 nunc Cæsarem gloriosissimum illum, consuluisse
 præsulum concilium : illos vero misericorditer me-
 elegisse, et populi assensu conjuncto fraternaliter
 intronizasse, » Ita Ratherius parte prima « de con-
 temptu canonum » num. 9, ubi disputationem hac
 super re cum quopiam ecclesiastico Leodici habitam
 refert. Nihil autem proficere poterant rationes, ubi
 non ratio, sed vis prævalebat. Cessit autem tantæ
 violentiæ Bruno, cui totius regni Lothariensis dispo-
 sitio, ut diximus, tradita fuerat. « Cessit igitur, »
 inquit Rotgerus, et ex eo etiam Fulcuinus, « ne
 vinceretur a malo, sed vinceret in bono malum :
 cessit adversantium voluntati, ut suo eos gladio
 jugularet (*Rotg. Vit. Brun. n. 34; Fulc. c. 23*). »
 Baldricus itaque junior consecratur episcopus, et vi
 publica in Leodicensi sede constituitur. Hinc eum
 « furem et latronem » appellans Ratherius in « con-
 clusione [LXXXII] deliberativa » num. 2 : « Furem,
 inquit, quia furto abstulit mihi sedem, latronem,
 quia vi et potestate publica » abstulit, ea nimirum
 « vi publica, » qua a comitibus Regenero et Ruod-
 volto ipse exclusus fuit, « ut institueretur nepos
 eorum Baldricus (*Phren. n. 1*). »

59. Rebellio hæc contra Ratherium die Natalis
 Domini cœpisse a Fulcuino traditur, dum idem epi-
 scopus Laubiis moraretur. « Cum apud nos, inquit
 ille c. 23, Nativitatem Domini festive et opipare ce-
 lebraret, facta est Leodici contra eum gravissima
 conspiratio. » Hoc rebellionis initium assignandum
 est Natali Dominico anni 954, ita ut expulsio Ra-
 therii, quam aliquando post subsecutam videbimus,
 cadat in annum 955, cui quidem illam affligunt cum
 Ægidio Leodiensi duo antiqua Chronica Lobiense et
 Leodicense, quibus in re ad Leodicensem Ecclesiam
 pertinente magis deferendum est, quam Sigeberto
 aliisque chronologis Sigebertum secutis, qui sicuti
 errarunt Ratherii promotionem ad eandem sedem
 ascribentes anno 954 pro 953, ita etiam errarunt,
 cum illius expulsionem retulerunt in annum 956.
 Hunc profecto annum 956 nequaquam ferunt, quæ
 de sua expulsionem tradit ipse Ratherius in Phrenesi
 num. 1. Se enim expulsus indicat Conrado duce
 vivente, « qui tunc contra regem Ottonem agebat : »
 obierat autem hic dux ante annum 956, dum cum

ipso rege subinde conciliatus, contra Hungaros pugnat mense Augusto anni 955 (*Necrolog. Fuld.* apud Leibnit. t. V. *Rerum Brunsvic.*) Hinc ubi Ægidius memoratus Leodicensem Ratherii episcopatum « fere tribus annis » actum scribit, melius legendum « fere duobus annis, sicuti ferme biennium » legitur apud Fulcuinum, ut ex textu, quem initio decimi tertii paragraphi explicabimus, palam fiet. Hoc « ferme biennium » episcopatus Ratherii, quod ab ejus promotione die 21 Septembris anni 953 initium sumit, exigit ut ipsum expulsus dicamus non statim post exortam rebellionem die 25 Decembris anni 954, sed aliquot menses post. Non pauca enim post rebellionis initium gesta intercessere, antequam ejus expulsio et Baldrici ordinatio fieret. Nihil perfici poterat sine Brunonis assensu, qui non solum erat archiepiscopus Coloniensis, ad quem novi Leodicensis episcopi ordinatio spectabat, verum etiam Lotharingiæ dux totam eam regionem administrabat. Hic autem magnus Ratherii patronus haud facile seditiosis cessit. Illa Fulcuini, « Quid multa? Erratum [LXXXIII] est, sævitum est, NEC CESSATUM est, donec expulsione ejus crudelitati suæ et nequitiae satisfacerent, » aliquod non breve tempus in hac seditione exactum indicant, priusquam Bruno ad cedendum induceretur. Duo illi comites Regenerus et Ruodvultus in ea regione præpotentes, quorum nepos erat Baldricus, pro Ottone rege Brunonis fratre adversus ducem Conradum steterant. In ea contra Ratherium conspiratione ab his præsertim sævitum fuit, « nec cessatum, » donec Brunonis assensum extorquerent. « Tempestates undique innumeræ confluerunt, » ait loco eodem Fulcuinus, « navis Ecclesiæ laborante remige fluctuavit, gubernator ipse procellosæ tempestatis impetum ferre non potuit. Cessit igitur, cessit adversantium voluntati, ut suo eos gladio jugularet. Sibi obstricti sunt sacramentorum fide spontanei, ut si accipere mererentur episcopum quem petebant, invicta exinde firmitate auctoritatem Ecclesiæ et jus imperatorium tuerentur. » Metuens nimirum Bruno, ne si diutius ac fortius resisteret, duo illi comites a rege deficerent et transirent ad Conradum, « qui tunc contra regem agebat (*Phrenes.* n. 1), » illis jurejurando obligatis, Ratherium tandem dimittendum, Baldricum juniorem consecrandum censuit. Ad hæc producti canones de vetitis episcoporum translationibus, et concertatio hac de re habita a Rathario fortassis in aliquo episcoporum congressu: novi episcopi electio, petentibus clero et populo, regis assensus, episcoporum convocatio, et alia id genus requisita; quæ omnia expulsionem Ratherii ad aliquot menses anni 955 ita protrahunt, ut ab electione ipsius ad expulsionem « ferme biennium » excurrisse intelligatur, quod secus intelligi nulla ratione potest. Quod si illa qualiscunque excommunicatio late sumpta, quam noster episcopus in archiepiscopum Trevirensis suæ expulsionis factorem inferendam curavit in die Cœnæ Domini anni 955, valde obscure in-

A dicata in *Phrenesi* num. 16 (eam ibidem explicare studuimus notis 50 et 51), ante ipsam ejus expulsionem illata fuit, ut probabilius videtur; hæc profecto Ratherii expulsio, sicuti et electio atque ordinatio Baldrici, rejicienda erit post Pascha, quod eo anno in diem decimam quintam Aprilis incurrit. Erunt fortassis qui opponent Conradum ducem, quo agente contra Ottonem Ratherius expulsus fuit, jamdiu ante hoc tempus conciliatum fuisse cum [LXXXIV] rege. Hanc enim ipsius reconciliationem plerique conjungunt cum illa, qua Liutulfus regis filius, a Conrado contra patrem incitatus et infensus, in ipsius gratiam rediit die 17 Decembris an. 954. Innuntur testimonio Witichindi, qui libro tertio uno contextu *filium* Liutulfum et Conradum *generum* ab Ottone in gratiam susceptos testatur. At Conradi reconciliationem post illam Liutulfi initam fuisse nobis certissimum est. Pacem cum filio factum memorato die 17 Decembris anni 954, liquet ex notatione Guillelmi archiepiscopi Moguntini *Chronico Mariani Scoti* inserta. Qui autem fieri potuit, ut eodem quoque die Conradus cum rege pacem inierit, si Fulcuino teste rebellio in Ratherium posterius exorta fuit die Natali anni ejusdem; et aliquanto etiam post ille e Leodicensi sede fuit expulsus, dum Conradus dux, ipso testante Ratherio, adhuc contra regem agebat? Palam igitur fit Conradum post initam Liutulfi pacem cum patre die 17 Decembris anno 954, adversus regem aliquandiu stetisse, et solum postea anno 955 paulo ante pugnam pro eodem rege ab eo susceptam contra Hungaros, cum ipso fuisse conciliatum. Hinc sane Fulcuinus cap. 25, narratis Hungarorum gestis anni 954, expositurus præhæditur anni 955, quod illa gens « seducta, credo, superioris anni successu » suscepit et Conrado, seu Conone strenue dimicante devicta fuit; « Aderat ibi Conon, inquit, non jam dux, sed miles, toto ut putabatur animo conversus ad pacem, quam paulo ante (notentur voces *paulo ante*) atrociter impugnabat. » Solius quidem Liutulfi pacem initam die 17 Decembris an. 954 memorant tum Guillelmus Moguntinus in notatione laudata, tum Gerardus in *Vita S. Udalrici episcopi Augustani*, qui ejus pacis conciliator fuit. Si autem reconciliatio Conradi in annum 955 rejicienda est, nihil impedit quin idem Conradus anno eodem aliquanto ante reconciliationem contra Ottonem ageret, adeo ut eo contra regem agente Ratherius pulsus fuerit anno 955, ut ex documentis antea consideratis collegimus.

60. Pulsus e Leodicensi sede noster episcopus post intrusionem junioris Baldrici, dum Leodici moraretur, multis importune curantibus, ut vel ipse invasori episcopatum dimitteret, restitit fortiter, et *conclusionem deliberativam* scripsit, qua cur dimittere et cedere non deberet, quadraginta [LXXXV] argumentis exposuit. In hoc opere cum se a petenda aliqua reddituum ecclesiasticorum portione in vitæ subsidium, ut cessionis ejusmodi assentiretur, maxime abhorrentem præfert; dum huic cessionis ea quoque

de causa se assentiri non posse ait num. 14: « Ne, dimitte me ad unam partem sacerdotalem, ut comedam bucellam panis... dixisse prior ipse diffamer: » tum vero aliquam hac in re conventionem seu oblationem sibi propositam, sed abs se rejectam indicat, dum in fine scribit: « Ego a quolibet mihi indigentissimo vim fieri malo, quam pepigisse foedus cum morte, et cum inferno pacem iudicem fecisse. Eleemosynæ aliquod suffragium porrigenti alicui, latrone illo exceptissimo » (sedis scilicet invasore excepto, a quo nec eleemosynam accipere vult) « manum ingratus non retraho. » Hoc opusculum, quod de ritu electionis episcoporum multa continet, Leodici scriptum ex ipsa inscriptione *conclusio deliberativa Leodici actu* manifestum est. Scriptum quoque fuisse post intrusionem Baldrici patet ex num. 2, col. 203.

61. Leodico cum cum abiit Ratherius, sese Moguntiam recepit, a Guillelmo archiepiscopo Ottonis regis filio perhumanissime et munificentissime exceptus. Hac in urbe « data otii occasione curavit, quæ circa eum acta fuerant, in libros digerere, qualitas elaborans ne vel curiosis lateret sui temporis. Utique hoc audientes duo illi ejus specialius inimici, Rodbertus videlicet, et Baldricus, dixerunt eum phreneticum esse (*Phrenes. n. 1.*) » Hinc librum, quem contra ipsos scripsit, *Phrenesim* appellavit. Alia hujus tituli ratio affertur in præmii epigraphe his verbis expressa: « Incipit præmium Ratherii episcopi in librum quem *Phrenesim* nominavit, pro eo quod nimis in eo austere in quosdam inveheretur. » Multis quidem agit contra Rodbertum archiepiscopum Trevirensis, quem suæ expulsionis auctorem præcipuum in ipso opusculo alloquitur; nonnullis etiam contra Baldricum juniorem Leodicensis sedis invasorem: de aliis autem sibi infensis quædam paucis interserit. In laudato præmio, num. 6, duodecim voluminum, quæ hac in re lucubavit, argumenta proponuntur. Non omnia tamen digessit Moguntia. Certe *Conclusionem deliberativam*, cui undecimi voluminis locum attribuit, adhuc Leodici degens scripserat; et fortassis etiam aliquot alios libellos, seu epistolas in iisdem argumentis indicatas (quædam enim ejusmodi volumina [LXXXVI] ex epistolis constant) ante expulsionem, ut sese in sua sede tueretur, exaravit, quas postea Moguntia una cum cæteris ibi lucubratis opusculis in duodecim libros distribuit. Si hi omnes libri superessent, non dubitamus quin alia multa ad hoc factum illustrandum suppeterent: sed præter *Conclusionem deliberativam*, quam postremo Veronensis episcopatus tempore ab auctore ob non dissimiles circumstantias cum paucis additamentis iterum editam exhibuit codex Laudunensis, ex aliis undecim laudatis libris solus primus liber *Phrenesis* inscriptus in Lobienso eodice inventus est, cui ibidem in fine additur professio fidei, quæ ad librum secundum ex argumentorum indicio pertinet. Huic professioni fidei eodem libro secundo auctor adje-

citatio sæpius laudato, num. 6), Romanam fatigare querelis non desinit sedem, coepiscoporum altera gregem: una scilicet directa erat ad Romanum pontificem, ad omnes episcopos altera. In Lobienso quidem manuscripto post fidei professionem subduntur epistolæ tres, una ad Joannem pontificem, ad omnes fideles secunda, et tertia ad omnes Italiae, Gallia, et Germaniae episcopos. At hæc cum ad expulsionem e Veronensi, non autem e Leodicensi sede referantur, ad *Phrenesis* volumina nequeunt pertinere, quæ de negotio Leodicensi egisse ex argumentis tertii ac sequentium voluminum liquet. Etenim liber.

Tertius (ita in memorato præmio) *querimoniam quibusdam cum epistolis habet regi delatam.*

Quartus duas continet tantum, Brunoni brevissimam, Rodberto satis prolixam, epistolas præsulibus.

Quintus querimoniam Brunoni specialius, generalitatem licet contineat, dedicatam archiepiscopo.

Sextus, septimus atque octavus ipsi sint licet invasioni legati (inscripti videlicet Baldrico juniore), *carpunt tamen multimode Rodberti, mordaciter et breviter factum majoris Baldrici.*

Nonus satisfacit humilitatis sub pallio invectivæ, satis Brunoni propensus scriptor qui fuerat, sermone conqueritans lugubri.

Decimus deceptissimum alloquitur gregem, penitentia indicens levamen.

Undecimus conclusio est deliberativa sententis magna, sermonibus parva.

[LXXXVII] *Duodecimus est dialogus cujusdam pro negotio factus, ab ipso tamen non penitus alienus.*

Hæc indicasse sufficiat, ut quæ desiderantur, ex hisce argumentis innotescant. Unum porro hac in re non omittendum, auctorem in *Phrenesi* num. 46 allegare de hoc Leodicensi negotio decimum quintum volumen; at num. 13 testari se primo quidem hac in re digessisse viginti volumina, sed postea ea ad duodecim restrinxisse. Confer Admonitionem in *Phrenesim*, num. 2, col. 213.

62. Antiquus auctor *de Gestis episcoporum Turingensium*, num. 2, tradit, Ratherii victui, cum e Leodicensi sede ejectus fuit, satis fuisse provisum « iudultis aliquantis episcopii ad usum vitæ agellis (MARTEN. et DURAND. t. IV *Coll. V et Script.*, p. 859, c. 33); » seu, ut ait Anselmus Leodiensis, « iudultis ei quantuliscunque episcopatus redditibus (*apud* CHAPEAUVIL. t. I, p. 478). » Ex confessionis libro, quem Ratherius post expulsionem scripsit, exploratum fit, ipsum, cuidam abbatia Leodicensis diocesis fuisse præpositum, ut sequenti paragrapho plenius demonstrabimus. Hinc Leodicensis episcopatus redditus, qui ipsi ad victum dicuntur assignati, fuisse videntur redditus ejus abbatia, cui præpositus fuit. Hæc nimirum abbatia cum in jure est episcoporum Leodicensium, ut ex sequenti paragrapho item patebit, ejus redditus inter redditus episcopatus Leodicensis computabantur.

§ XI. — *Post expulsionem e sede Leodicensi Ratherius cuiusdam monasterio præficitar. Quodnam fuerit hoc monasterium, Confessionis libro scribit. Quatenus in eo vivens cum monachis, ad monasticum propositum non redierit, et cur. Epistolam sub Agapito II scriptam et suppressam inscribit Joanni XII.*

63. Ratherium e Leodicensi sede ejectum, postquam aliquandiu apud Moguntinum archiepiscopum diversatus est, cuiuspiam monasterii præfecturam suscepisse certum sit ex *Confessionis* libro, quem in alicujus monasterii recessu scripsit. Ibi siquidem se monachis præfectum exhibet cum num. 22 monachos alloquens ait [LXXXVIII]: « Mei ipsius curam gerens, aliosque negligens, præcipue vos, mihi qui estis commissi, etc. Id ipsum confirmat num. 24, ubi de Oderado monacho, qui, empta alius monasterii prælatura, suum monasterium deseruerat, « Noveris, inquit, quod absque mei est licentia factum; » et num. 34, dum queritur alium monachum « lanam jussu absque meo dispensasse; » et dum num. 24 se ipsum accusat, quod in ea Oderaldi emptione, « licet ut fieret, nec præceperim nec voluerim; dedi tamen mea culpa locum ut fieret, non prohibendo (ut saltem quivi) ne fieret. » Hinc se inter abbates refert num. 21, cum episcopi simul et abbatis nomina sibi attributa indicat; et num. 34, ubi quoddam regulæ decretum memorans, « Quod utique, inquit, tantopere nos, peculiari vero illo nostri, non Dei amore, amplectimur abbatuli: Sine jussione abbatis nihil faciat. » Et, ut alia plura omittamus, se abbatem apertius significat, cum num. 35, sermone ad se converso, ait: « Gaudes, quia sine jussione tua nihil sit: vide quid jubeas. Exigis obedientiam: astrue quod exlgis; illi enim tibi, tu regulæ debitor es obedire. Illi peccant, si extra voluntatem et ordinationem tuam faciant: tu, si contra constitutum regulæ quidlibet disponis, aut præcipis. »

64. Monasterium, cui præerat, ad Leodicensem Ecclesiam aliqua ratione pertinuisse ex eo colligere licet, quia num. 34, e Leodico ad idem monasterium, insignem aliquem ecclesiasticum, ut videtur, virum, cum magno comitatu advenisse commemorat, cui honoris gratia monachi et clerici suaviter canentes obviam iverunt. Vide in librum *Confessionis*, not. 62. Cum vero non absimiliter ad cænobium Lobiense accessisset Baldricus episcopus Leodicensis una cum Raginero comite avunculo suo, cui idem Baldricus Lobiensem abbatiam commendatario nomine tradiderat (Fulc., c. 26); huic cænobio Ratherium fuisse præpositum initio suspicabamur, cum præsertim ejus cænobii Ecclesia S. Petri nomine dedicata esset, æque ac illa ejus monasterii, quod Ratherius administrabat (vid. not. 34 in *Confessionem* RATHERII). Verum cænobium a Lobiense distinctum hujus administrationi fuisse commissum illud plane demonstrat, quia ipse Ratherius num. 23 comparationem instituens inter se et Oderadam sui cænobii monachum, se ab eodem

cænobio « extraneum et advenam » præfert; contra vero illum « servum ejusdem Ecclesiæ » (seu [LXXXIX] monasterii) « legitimum » vocat, « quia legaliter traditus, et sui ipsius manu et professione in servitium perpetuo mancipatus. » Si sermo fuisset de monasterio Lobiensi, se nec « extraneum, nec advenam » potuisset appellare, quippe qui eidem « legaliter traditus, et sua ipsius manu et professione in servitium perpetuo fuerat mancipatus (vid. *supra*, n. 6), » adeo ut ad redeundum in idem servitium, quod Deo ibidem promiserat, continuis stimulis sese incitatum et anxium pluribus in locis ejusdem operis fateatur. Accedit quod per id tempus Lobiensis monasterii abbatiam tenebat Reginerus, ejusque loco præpositi titulo Erluinus præsidebat (Fulc., c. 26): unde Ratherius, qui erat veluti abbas, alii cænobio præfuisse dicendus est. Alia porro cænobia diocesis Leodicensis in honorem S. Petri erant consecrata. Unum inter hæc est Alnense, ut ex Mabillonio didicimus (t. I *Ann.* an. 653, n. 28) Hoc quidem in institutione a S. Ursmaro addictum fuit abbatie Lobiensi (Fulc., c. 4). Sed cum postea Leodicensis episcopus simul esset abbas Lobiensis, cænobium Alnense cum cæteris laudatæ abbatie subjectis ad Leodicensem episcopum pertinebat. Id autem peculiare hujus monasterii fuit, quod cæteris monasteriis deinceps sub Everaclo episcopo in pristinam rationem restitutis abbati Lobiensi, Alnense monasterium perstitit in jure episcopatus Leodicensis; ac propterea cum Ratherius anno 968, dimissa penitus sede Veronensi, ad suos reversus est, abbas Lobiensis ex suis duo ipsi monasteria dedit, Waslarensis et S. Ursmari, Everaclo autem ex episcopali juribus Alnense tradidit. Hujus ergo cænobii abbas videtur fuisse Ratherius tunc pariter, cum e Leodicensi sede extrusus fuit, ut exinde haberet unde viveret: cumque ejusdem cænobii redditus, excepta portione alendis monachis constituta, cederent episcopo Leodicensi, et idcirco inter ejusdem episcopatus redditus censerentur; hoc cænobio post expulsionem tradito ipsi Ratherio, indultos ei ad victum quantuloscumque Leodicensis episcopatus redditus Anselmus prodidit: quod assignandum anno 995 ex constitutis liquet (vid. *supra*, n. 62). Sammarthani ex recentioribus Annalibus provincie Annonie Ratherium hoc anno 955, monasterii Altimontis S. Petro dicati abbatem referunt. Cum vero in novissima Gallie Christianæ editione ex iisdem Annalibus non solum abbatiam Altimontanam, verum etiam alias duas S. Amandi, et S. [xc] Dionysii eidem Ratherio ad vitæ necessaria datas scribant anno 955; harum abbatiarum nomina ex Fulcuino in ipsos Annales traducta noscuntur; qui tamen eas Ratherio traditas refert, non post expulsionem e sede Leodicensi, sed postquam Veronensem postremo deseruit, anno scilicet 968 Alnensem vero abbatiam potius quam Altimontanam anno 955, eidem fuisse concessam vel ex eo credimus, quia Altimontana in diocesi Cameracensi sita, ad Leodicensis episcopi jus non

ibi pertinebat, uti Alnensem spectasse certum est. Hæc autem forsitan in Leodicensis episcopi jure idcirco perstitit, etiam postquam Lobiensis abbas cætera monasteria recuperaverat, sive quia eadem abbatia separata fuerat a monasterio Lobiensi, et episcopatus Leodicensi unita, antequam Lobiensis abbatia in ejusdem episcopatus jus transiret; sive quia dum ea restitutio Lobiensi abbati facta fuit anno 960, Ratherius adhuc ejusdem abbatiae professione fruens spoliari non poterat; hoc autem subinde profecto in Italiam, eadem abbatia ad jus Leodicensis episcopi rediit, qui idcirco Ratherio redeunti anno 968 illam iterum tradidit.

65. In monasterii, quodcumque illud fuerit, solitudine auctor ætate fere septuagenarius circa annum 960 vel 961 Confessionis librum scripsit, cujus singularem et perobscuram indolem satis in admonitione ipsi præfixa explicavimus, tempusque constituimus. Nonnulla notatu digna hic indicabimus. Non solum diurnis, sed nocturnis etiam officiis aderat, et aliquando in ambone conciones habebat. Gravibus doloribus, qui vehementiores gemitus exprimebant, se identidem excruciatum significat illis verbis num. 34, dum se alia de causa ita ingemuisse ait, « ut si forte pro foribus aliquis stetisset, me illo mihi consuetissimo incommodo cruciari putari quivisset. » Aliquot abusus, qui quorundam monachorum licentia monasticam disciplinam corruperant, sibi que magnum animi mœrorem et sollicitudinem pepererant, detegit. Peculiariora quædam tum sua, tum aliorum acta quæ mœrorem augebant, itidem tangit, sed ita plerumque implexa et obscura, ut licet ea in subjectis adnotationibus evolvere, et conjectando explicare nisi sumus, cum tamen nihil certi fere elicere potuerimus quod huic vitæ inserendum videatur, ad ipsum librum et notas lectores remittere satius [xc] ducimus. Unum porro, quod Ratherio maximam sollicitudinem metumque afferebat, præcipuam animadversionem meretur, cum nimirum se in salutis periculo versari significat, propterea quod licet inter monachos et in monasterio viveret, non tamen ad monasticum propositum, cui sese in professione obligaverat, rediit. Nam præterquam quod monasterium, cui nunc præerat, non erat illud Lobiense, in quo se in perpetuum Deo servitutum promiserat; in Alnense, cui erat præfectus, non eo sese recepit consilio, ut (quod in professione sponderat) ad mortem usque Deo ibidem serviret. Recuperandi nimirum ac repetendi Veronensis episcopatus spem animumque nondum abjecerat, ut patebit ex not. 32, in librum Confessionis, et confirmabitur etiam ex dicendis paulo est.

66. Anxium quidem hac super re, nec levi se perculsum metu pluribus in locis declarat; eamque solam excusationem, seu causam, cur ad propositum omnino non revertatur, indicat num. 19, « quia sicut nemo se valet per se ad aliquem gradum Ecclesie promovere; ita nemo se potest, etiamsi velit, deponere, quovis institutus sit, vel etiam victitarit

A modo, vel ordine. » Ex his Ratherius videtur sensisse, eum, qui e quolibet instituto, vel professione ad episcopatum fuerit assumptus, non posse eundem gradum suo arbitrio deserere, nisi scilicet vel canonico deponatur iudicio, vel a vinculo Ecclesie, cui canonice datus fuit episcopus, legitima auctoritate solvatur. Hanc rationem alio probabiliori sensu exposuit in Qualitatis conjectura num. 6, cum jam Veronensi Ecclesie restitutus fuisset. Eamdem enim perplexitatem ac perturbationem animi, qua adhuc afflictabatur, censors suos desperationis nomine sibi opposuit, his verbis inducit: « Et heu miser atque infelix! Quare saltem in isto, quo nunc stat, non convertitur termino vitæ, » redeundo scilicet ad suum monasterium? « Sed videtur nobis, quod B ideo sit desperatus, quod immiserit in tali recte (id est in episcopatu) pedem suum, in cujus maculis ambulans, expediri nullo modo possit. Dum enim monachus fuerit, et nunc episcopus sit; si relictis ovibus monasterium repetit, timet audire, o pastor et idolum derelinquens gregem! Sin, Apostolum de se timet dixisse: habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt, » etc. Ex libro autem Confessionis exploratum est Ratherium summopere [xcii] expetisse ad propositum suum reverti, et preces ad Deum, ut sibi hoc concederetur, effudisse. « Sed impedior valde, » inquit num. 28. Interrogatus autem a quo impediretur, « a me seipso respondet: Nolo enim alium accusare, ne Evam videar imitari. Detinent me laquei, quibus me ipse ligavi, et maculæ retis, in qua pedem immisi improvidus, » cum scilicet Hilduinum secuturus, monasterium deseruit et ex monacho ad episcopatum ascendit. Neque hoc loco omittendum videtur, quod in Qualitatis conjectura num. 6 scribitur, Ratherium cum in iis tumultibus, qui post tertiam ejus restitutionem Veronæ fuerunt excitati, « putaret quod esset tunc penitus expellendus, gavisum fuisse, quod ipse non dimiserit episcopatum, sed episcopatus eum, et hac arte voluisse, ut dicebat, repetere monasterium. Quod cum minime processisset (tunc enim expulsus non fuit) putabat de se desperatissimus illud prolatum: Si concluderit Deus hominem, quis ei dicere potest, Cur hoc facis? » Nunc vero etsi ipsum e Leodicensi sede expulsus episcopatus deseruit, adhuc tamen episcopali gradu quasi quodam rete se impeditum credidit, ne ad monasterium propositum, uti optabat, reverteretur (vid. not. 31 in *Qualit. conject.*, col. 380).

67. Cum Ratherius post expulsionem e cathedra Leodicensi, Veronensis episcopatus recuperandi spem non omnino deposuisset, aliqua hujus restitutionis procurandæ occasione oblata, epistolam quintam, quam anno 951 ad Agapitum II scriptam suppresserat, inscripsit subinde Joanni XII, qui Agapito successit anno 958 (vid. Admon. in ep. 5, n. 6 et 8). Duæ autem occasiones videri poterant opportunæ, altera cum Liutulfus anno 956 in Italiam cum exercitu descendit Berengarium devicturus, altera cum

rex Otto anno 961 eodem consilio Italiam repetiit, et Berengario victo Romam profectus est, anno 962. Utra vero occasione Ratherius pro Agapito II Joannis XII nomen laudatæ epistolæ præfixerit incertum est. Cum autem in epistolæ textu nihil addiderit eorum quæ evenerunt post annum 951, nihil Joannis proprium inseruerit, nihilque nisi solam inscriptionem mutaverit; illam re ipsa ad Joannem XII non misisse satis credibile est, ea, ut videtur, de causa, quia, mutatis rerum circumstantiis, alia atque alia via suæ causæ providendum intellexit. Liutulfi quidem inopinata mors in Italia, quæ ipsius victorias interceptit, et Berengarium, [xciii] Ratherio infensum, regem reliquit, episcopatus Veronensis hoc tempore recuperandi fiduciam, si quam induxisset, omnino abruptit. Ab Ottone autem Italiam repetente anno 961, ita statim, ut videbimus (§ 13), fuit restitutus, ut licet postea Romanum iudicium accesserit, eæ tamen litteræ, quæ episcopum sua sede pulsum et profugum præferebant, non amplius congruerent,

§ XII.—*Otto rex Berengario Italicum regnum dimittens, Veronensem marchiam sibi retinuit. De hac marchia ejusque ducibus, nec non de Foro-Julienſi fusius agitur, et multa hactenus involuta explicantur, in quibus sunt aliquot testimonia Ratherii, quæ ducum et ducissæ mentionem faciunt. De marchia Tarvisina quædam adduntur.*

68. Antequam Ratherii restitutionem in suam sedem affigendam anno 961, cum Otto rex, in Italiam iterum profectus est, et cætera, quæ eandem restitutionem sunt consecuta, exponamus; de gestis quæ hoc secundum Ottonis iter præcesserunt, nonnulla prælibanda sunt, ac potissimum disserendum de marchiæ Veronensis initiis, et de ejusdem marchiæ ducibus: quæ omnia non solum rebus postea dicendis utilia, verum etiam aliquot Ratherii locis probe intelligendis necessaria sunt. Cum idem rex anno 952 ob excitos in Germania tumultus eo ex Italia properasset, mox Berengarius et filius ejus Adelbertus, quos ille Italico regno privaverat, una cum multis Italiæ episcopis eundem adierunt, et in comitiis Augustanis anni ejusdem cum ipso conciliati, fideque eidem promissa, ejus regni restitutionem certis conditionibus obtinere, quas apud Witicindum et Hrosvitham monacham legere est. Reginonis continuator, quem annalista Saxo et Otto Frisingensis secuti sunt, mutationem in regno Italico hac occasione inductam notat, Berengarius cum filio Adelberto, inquit, « Regiæ se per omnia in vassalitiū dedit dominationi, et Italiam iterum cum gratia et dono regis accepit regendam. Marca tantum Veronensis et Aquileiensis excipitur, quæ Henrico fratri regis [xciv] committitur.» Otto scilicet rex cum Italicum regnum Berengario et Adalberto concessit, Veronam cum Tridento, Vincentia, Pavia, et Aquileia, seu Foro-Julio ex Italico regno decerptam sibi reservavit, ut facilis sibi metipsi pateret aditus in Italiam, si forte Berengarius concessio regno abuteretur, et a præstitutis ac receptis condi-

tionibus resiliiret. Hæc autem prima est marchiæ Veronensis mentio.

69. Marchia, seu marca, vox Theutonica, qua significantur confinia, dicebatur regio, vel urbs regni alicujus limes, quæ contra hostes, si qui e vicinis locis irrumperent, maxime defendenda erat, ut iisdem in ipsum regnum aditus intercluderetur. Antea cum integrum esset Italiæ regnum, cis Athesim marchiæ erant duæ urbes Germanico regno finitimæ, Tridentum scilicet ex una parte, ex altera Forum-Julium. Hinc *Tridentina marchia*, et Manasses *marchio Tridentinus* a Liutprando memorantur (LUTPR. lib. III, c. 14; lib. IV, c. 3). Marchiæ autem Foro-Julienſis appellatio apud Eginardum ad annum 788, et apud alios frequentius occurrit. Verum sub Ottone I, cum Verona cæteræque urbes ad Forum-Julium usque additæ fuissent regno Germanico, hujusque limes Italico regno conternimus non esset Tridentum, nec Forum-Julium, sed Verona *marchiæ Veronensis* nomen induci cœpit; totaque ista regio a Verona ad Forum-Julium usque late patens, marchiæ Veronensis nomine comprehensa, Henrico Ottonis fratri, quæ Bajoariæ dux erat, regenda tradita fuit. Licet autem Reginonis continuator hanc marchiam non tam *Veronensem* quam *Aquileiensem* vocet, quatenus ad Forum-Julium, seu Aquileiam protendeatur; *Aquileiensis* tamen *marchiæ* nomen per hæc tempora nullibi alias receptum invenies, soliusque *marchiæ Veronensis* appellatio diutius postea obtinuit.

70. Huic sententiæ, qua marchiæ Veronensis originem Ottonis I ævo affiximus, plures adversabuntur, qui eam ad anteriorem ætatem evehunt. Putant siquidem eam marchiam, quæ a Foro-Julio ad Veronam usque patebat, cujusque dux, seu marchio, toti huic regioni, ac singularum civitatum comitibus præerat, jam inde a sæculo octavo sub Francis fuisse institutam, et initio quidem appellatam marchiam Foro-Julienſem, postea vero sub Berengario I marchiæ Veronensis nomen fuisse substitutum, propterea quod eo regnante [xcv] ille, qui toti marchiæ erat præfectus, Veronam sedem transtulerit, eademque de causa marchiæ Foro-Julienſis appellationem obsolevisse; et comitatum Foro-Julienſem cœpisse nominari, quippe in Foro-Julio non amplius marchio seu dux, sed comes duci seu marchioni subjectus resideret. Hanc vero licet pervulgatam inter eruditos sententiam nullo satis firmo fundamento suffultam arbitramur. Posteriori quidem ævo sub Germanis regibus Veronensem marchiam ad Forum-Julium usque fuisse extensam, adeo ut dux seu marchio eidem præfectus, omnibus civitatum comitibus speciali jure præesset, ex iis documentis manifestum est, quæ eorundem ducum seu marchionum placita, aliosque jurisdictionis actus modo hic modo illic intra eam marchiæ regionem ab ipsis habitos testantur. Nihil autem hujusmodi sub regibus Francis pro simili jure ducum seu marchionum Foro-Julienſium hactenus afferri potuit. Duces Foro-Julienſes

sub Longobardis jus suum extra Foro-Julium nequaquam exercuisse, nunc jam inter omnes convenit : cum suum cuique civitati ducem in hisce locis tum præfuisse, qui ab alio duce non dependebat, ex pluribus jam editis documentis sit exploratum. Cum autem Longobardi Foro-Julium Carolo Magno dederunt, is Rotgaudum Longobardorum ducem Foro-Juliensem confirmans, juris ejus limites non extendit. Cum porro idem Rotgaudus et cæteri ejus complices, qui aliis Italiæ civitatibus præsidebant, anno 776 a Carolo defecissent ; hic « captis civitate Foro-Julii, Tarvisio cum reliquis civitatibus, disposuit eas omnes per Francos (*Annal. Franc.* apud Canis., ad an. 776. t. II, part. II) ; » quæ verba unam rectorum mutationem, non autem jurisdictionis varietatem ab eo inductam innuunt.

71. Afferri solet a contrariæ sententiæ patronis testimonium Hermanni Contracti, qui in Chronico ad annum 895 de Arnulfo Germaniæ rege ex Francica Caroli Magni stirpe progenito scribit : « Waltfredo, Maginfredoque comitibus Italiam cis Padum distribuit. » Waltfredus in Annalibus Fuldensibus ad annum 896 *Foro-Julii marchensis* appellatur ; Maginfredus autem, qui Mediolani postea occisus fuit, marchio Mediolanensis creditur. Cum vero ea Italiæ Cispadanæ partitio inter Waltfredum et Maginfredum accidentaliter fuerit, ad constituendam præprium, utriusque marchiæ ditionem ac limites referri nequit. [xcvi] Hinc etsi Waltfredus Veronam contra Berengarium seniore propugnaverit, ut laudati Annales prodiderunt ; non tamen idcirco marchiam Foro-Juliensem huc usque fuisse productam inferre licet. Ideo enim Veronam potissimum defendit, quia in ea parte suæ diligentiæ ab Arnulfo commissa urbs Verona omnium munitissima erat, et Arnulfo Germanicum iter per Tridentinum agrum liberum relinquebat. Quod si ea Italici regni pars ipsi credita extendebatur « usque ad fluvium Aduam, » ut nonnullis videtur ; (hinc enim, inquiunt, eo extincto Berengarius « Italicum regnum usque ad Aduam recepit, » ut memorati Annales testantur) ; multo luculentius pateret, Foro-Juliensem marchiam ad totam regionem, cui ille ab Arnulfo præfectus fuit, extendi non posse : nemo enim proprios ejusdem marchiæ fines ad Aduam usque protendit. Hunc Waltfredum marchionem Foro-Juliensem nonnulli eundem esse existimat, ac Waltfredum, qui comes Veronensis indicatur in documento anni 880 (*MURAT. t. I Antiquit. Ital. p. 435*). At hunc comitem diversum fuisse probabilis est : carnem enim ad Adalardum episcopum, quod e ms. Vaticano editum est (*BIANCOL. De vesc. e gov. di Verona, p. 35*), eundem comitem post Ludovici II et Caroli imperatorum, nec non Joannis VIII Romani pontificis obitum vita functum deflet : quæ eum excessisse innuunt paulo post annum 882, quo Joannes VIII e vivis sublatus fuit, vel serius paulo post annum 888, siquidem Carolus Crassus hoc anno extinctus potius quam Carolus Calvus eo carmine indicari credatur. A

A quod laudatus Berengarius jam imperator in diplomate anni 920 Waltfredum olim Veronæ « gloriosum comitem » bis laudat (*DIONYS. diplom. Coll. p. 401, 102*), quod de marchione Waltfredo sibi infenso nequaquam dixisset. Sed hæc obiter.

72. Opponunt Berengarii I diploma apud Muratorium datum anno 905, in quo « Grimoaldus illustris vir » nuncupatus, eundem adiit, beneficium Teudiberto « in comitatu Veronensi » imploraturus (*t. I Antiquit. Itali., p. 1017*). Cum vero Grimoaldus « gloriosus marchio » in duobus privilegiis anni 924 ab eodem Berengario alia beneficia obtinuerit Fridrico patriarchæ, et Petro presbytero Aquileiensi ; in ipsius marchia hoc tempore et Foro-Julium et Veronam comprehensa colligunt (*DE RUBEIS, Monum. eccl. Aquileien.*). Verum primum diploma anni 905 Grimoaldum non marchionem, sed « illustrem virum » tantummodo appellat ; in aliis porro [xcvii] documentis anni 913 « gloriosus, » vel « eximius comes » vocatur (*BIANCOL. Cronica di Veron. par. I pag. 317 ; DIONYS. Collect. diplom. p. 98*). non minus ac in alio anni 920 apud Campium (*CAMPUS, Hist. Placent. t. I, append.*). Solum in privilegiis anni 921 « marchio » dicitur. Si autem anno 905, licet « illustris vir » esset, nondum tamen erat aut comes, aut marchio ; quid laudatum diploma anni 905, ad marchiæ ditionem indicandam conferre potest ? Quanquam, etsi fuisset marchio, nihil coeret, cum sæpe episcopi, aliique dignitate, aut favore principis præditi, Ecclesiis ac hominibus extra suam ditionem constitutis privilegia obtinuerint.

C 73. Berengarius tandem Veronæ residere maluit, quia hæc et magis placebat, et munitior erat ; quod ad marchiæ appellationem atque extensionem astruendam nihilum pertinet. Marchiam quidem sub eodem appellatam fuisse Veronensem, quæ antea Foro-Julienensis dicebatur, propterea quod Veronæ resideret libentius, falsum evincitur ex ipsius diplomate Veronæ dato anno 923, in quo *marchiæ Foro-Julienensis* nomen adhuc usitatum præfertur (*UGHEL., t. V*). Hanc autem marchiam extra Foro-Juliam non fuisse extensam ex eodem documento pariter evincitur. Idem nimirum imperator Annam secundam ipsius conjugem pro Bellunensi Ecclesia petiisse tradit « quamdam curtem juris regni nostri, quæ vocatur Docale . . . quæ pertinet de comitatu Cenetensi, etc., nec non etiam Clusas de Abintione, quæ pertinet de marchia Foro-Julii. » Vides « marchiam Foro-Julii » distinctam a comitatu Cenetensi, qui si in ea marchia comprehensus fuisset, non minus *Clusæ de Abintione* quam *Curtis Docalis* comitatus Cenetensis ad eandem marchiam pertinisset. Neque illud moveat, quod in altero ex laudatis Berengarii privilegiis anni 921, nominetur *comitatu Foro-Julianus*, qui in antecedenti privilegio anni 923, *marchia Foro-Julii* dicitur (*DE RUBEIS, Monum. eccl. Aquileien. p. 455*.) Hinc enim cognoscimus marchiæ et comitatus voces promiscue aliquando fuisse usurpatas : unde in placito anni 845 *comitatus Tridentinus* vocatur (*MURATOR*

t. II *Antiq. Ital.* p. 972), licet eo tempore sub Ludovico II Italiae rege Tridentum esset Italici regni marchia, quæ a Linfredo [xcviii] duce regebatur, Marchiæ igitur Veronensis appellatio inducta est sub Ottone I anno 952, et ea de causa inducta, quod Verona cum cæteris ejus marchiæ urbibus ad Forumjulium usque Germanico regno ascripta, et Germano duci commissa, hujus regni portio ac limes esse cœpit.

74. Hæc quidem marchia vix instituta. Ottone I et Henrico duce gravissimo bello distractis anno 953, in Berengarii ditionem facile venit; et tunc, cum Verona desiisset esse Germanici regni marchia, Tridentum et Forumjulium Italici regni limites, ad antiquam marchiæ formam redierunt, quoad Berengarius eadem loca et regnum retinuit. Hinc cum in Milonis testamento acto in « Runco » Veronensis agri « regnantes DD. nostros Berengarius et Adelbertus filio ejus reges hic in Italia anno 5 sub die decimo ingrediente mense Julii indict. 13, » id est anno 955 (UGHEL., t. V), idem Milo « marchio » appellatur; id videtur referendum sive ad Forumjulium, sive potius ad Tridentum, quæ quoque urbs Italici regni limitanea a Liutprando « marchia » vocatur. Berengarius fortassis hanc marchiam, per quam Germanicæ copiæ in Italiam intrare solebant, Miloni antea comiti Veronensi fautori suo regendam et custodiendam tradidit. Hinc etiam liquet hæc loca a Berengario subacta ante annum 995, id est paulo post quam Germanicum bellum in Ottonem et Henricum exarsit, anno 953.

75. Bello in Germania composito, Otto rex, ut Berengarium reprimeret, Liutulfum filium suum cum copiis misit in Italiam anno 956. Is brevi eo devicto, toto pene regno Italico potitus est. Sed mors, quæ anno sequenti die sexta Septembris victorem de medio sustulit, Berengario recuperandi totius regni aditum aperuit. Quare (3) duo documenta, alterum « actum in civitate Verona » mense Octobri an. 957, alterum « in castro Roveclaria » Veronensis agri an. 959 Berengarii et Adelberti ejus filii regnum « hic in Italia, » notant. Adeo autem Verona ipsa potiebantur, ut ibidem præsentia diploma dederint [xcix] (4) anno 958 Idibus Januarii pro monasterio Leponensi Brixiensis diœcesis, cujus apographum vidimus apud P. abbatem Joannem Ludovicum Luchium; et aliud itidem Veronæ dederint anno 964 tertio Kal. Junias, quod editum fuit primum a Muratorio, tom. V *Antiq. Ital.*, col. 403, et iterum ab editoribus *Annalium Camaldulensium* in

(3) Hæc duo documenta edita fuerant a march. canonico de Dionysiis in *Collect. diplom.* p. 421 et 124. Prioris vero documentum annus 957 perspicue colligitur ex anno regum septimo et indictione prima. Dum enim annus septimus regum Berengarii et Adelberti inchoaverit die 15 Dec. an. 956, ac desierit die 15 ejusdem mensis unni 957, indictio quoque prima inchoavit mense Septembri anni 967, mensis October anni septimi regni, et primæ indictionis in eo documento notatus non convenit Octobri anni 958, sed illi anni 957.

A Appendice tomi primi pag. 66. Cum porro idem Berengarius omnem præteritæ calamitatis causam retulisset « in episcopos et comites cæterosque Italiae principes; omnes eos odiis et inimicitias insequens inimicissimos sibi effecit, » ut continuator Reginonis memoriæ prodidit. Itaque rex Otto ab his invitatus, iterum in Italiam ingressus est eodem anno 961, Berengarioque Italicum regnum penitus abstulit. Etsi vero totum hoc regnum ipse Otto obtineret, hanc tamen Italiae partem, quæ a Verona ad Forumjulium extenditur, veluti regni Germanici litem esse, et « marchiam Veronensem, ut antea, appellari voluit. Quare ipsi ducem præfecit Germanum genere, qui eandem contra cæteros Italos, si qui forte defectionem molirentur, defenderet. Id ipsum alii Ottonis successores fecerunt; ac propterea vel Bajoariæ, vel Carinthiæ duces eidem marchiæ præfecti leguntur. Hinc « Veronensis marchiæ » nomen sub Germaniæ regibus diutius obtinuit, nimirum usque ad sæculum XII, ac proinde Forumjulium proprium comitem habere cœpit, sicut et cæteræ ejusdem marchiæ urbes.

76. Duces hujus marchiæ nulli certæ sedi affixi, modo hic, modo illic, uti libebat, vel res flagitabat, morabantur. Jus ipsorum in ipsos comites, et in totam marchiam ex eorum placitis, ut indicavimus, liquet. Idem confirmat privilegium anni 998, in quodum Otto III Berinfredo diacono Veronensi ejusque fratribus atque sororibus concessit. « ut nullius placitum custodiant, nec ad legem faciendam se ante præsentiam alicujus præsentent, nisi ante nos, aut ante nostrum ducem (Dionys. *Collect. diplom.*, pag. 185); » mundeburdii speciem ipsis indulgit, quo a comitibus [c] cæterisque iudicibus exempti, apud solum imperatorem, vel apud ducem marchiæ conveniri poterant: quod insignem ducum atque marchionum auctoritatem declarat. Id ipsum ex Ratherii quoque operibus manifestum est. In epist. 8 ad Milonem Veronensis sedis invasorem se ab eo comprehensum, et in exilium abductum affirmat « ad dedecus imperatoris, et, licet dissimulent, inquit, ducum nostrorum: » et post nonnulla sub finem: « Si resipiscere nunquam deliberas, alia moliri, quod cœpisti, tenta, suggero, via; Imperatoris et ducum nostrorum, si vales, acquirendo utique quo recedam imperium: » quæ non tam imperatorem, quam ipsos duces uti Veronensis marchiæ præfectos Veronæ jus habuisse significant. Eodem referri possunt duo alia loca, quæ in Qualitatis conjectura occurrunt, ubi ducem seu ducissam Veronæ peculiari auctoritate præ-

(4) Annum 958 vulgarem designant annus octavus regnum et indictio prima, quæ Januario mense non congruunt nisi anno 958 vulgari ex eadem ratione, quam præcedenti adnotatione indicavimus. Quod si in apographo, quem vidimus, exhibetur annus Dominicæ Incarnat. 957, nisi amanuensis error obreperit omissione unitatis, procul dubio dicendum est, hoc in diplomate annos Christi computatos fuisse more Romano et Veneto, qui annos inchoat mente Martio, ut in aliis quoque non paucis documentis observare licuit.

ditam memorat. Primum num. 3: « Imperatori (Ratherius) non servit, duci nequaquam. » Rursum num. 14: « Dux inclyta verita, inquit, ne pejus mihi, quam contigit, eveniret, commendavit me tuitioni comitis. » Tandem in *Itinerario*, num. 4, se « clementia imperatoris, subventu excellentissimæ ducis ereptum, reductum, » tradit. Hos « duces nostros, hanc inclytam ducem » eos fuisse, qui Veronensi marchie præerant, ex præstitutis liquet.

77. Ut autem intelligatur, quinam isti sub Ratherio fuerint; ducum, qui sæculo x eandem marchiam administrabant, seriem hactenus non satis perspectam, et rebus pluribus utilem hoc loco contexere et explicare juverit. Primus hujus marchie dux ab Ottone I præfectus anno 952, quo ipsam marchiam institutam vidimus, fuit Henricus ejusdem Ottonis frater, qui jam inde ab anno 945 Bajoarie ducatum obtinuerat. Hinc dum « Bavariorum dux, et marchio inclytus » a Rotgero appellatur, non marchia orientalis, nunc Austria, cum nonnullis intelligenda est, sed marchia Veronensis. Hic Henricus duxerat Juditham Arnulfi, seu Arnoldi Bajoariorum ducis filiam, ejus, inquam, [c] Arnulfi, qui cum a Veronensibus invitatus contra Ugonem regem descendisset in Italiam, pluribus Ratherii calamitatibus, quas exposuimus, occasionem dedit. Hæc Henrici uxor laudatur (5) a multis, genuitque ex eo Henricum II (6) an. 951. Henrico patre vita functo anno 955, Otto rex Henrico II « ejus filio ducatum et marchiam dedit, » ut continuator Reginonis et annalista Saxo scribunt, eundem scilicet Bajoarie ducatum et marchiam Veronensem, quibus pater ejus ab eodem Ottone donatus fuerat. Cum porro hoc anno 955, et aliquandiu etiam post hasce nostras regiones Berengarius et Adelbertus tenerent; Henricus II marchiam Veronensem reipsa obtinere non potuit, nisi fortasse iis mensibus, quibus Liutulfus Berengario victo in vivis fuit: at certe obtinuit anno 961, quo rex Otto eundem expulsurus Italiam repetiit. Hoc autem tempore cum idem Henricus vix decennis esset, Juditha ejus mater filii nomine omnia administrabat. Hinc « duces nostri, » quorum Ratherius meminit in epist. 8, ad Milonem scripta anno 955, sunt Henricus II et Juditha: « Ducem vero inclytam et excellentissimam, » id est Juditham matrem in duobus aliis operibus lucubratis anno 966 expressius appellat potius quam filium, quia filio adhuc minore, mater potiori auctoritate fruebatur. Is Henricus hanc marchiam tenuisse ad annum usque 995, quo e vivis excessit, videri potest ex documento anni 993, cujus deinceps fiet mentio. At non ita est. Alii enim intermedio tempore eandem marchiam consecuti sunt.

78. Ut marchionum, qui hoc intervallo nostram marchiam rexerunt, notitiam proferamus, rerum

(5) Continuator Regin. an. 953. Ditmarus lib. II, pag. 332 et 339, t. I, Rer. Brunsvic, Vit. S. Mathildis reginæ c. 4, n 19, t I, Rer, Brunsvic. p. 201, et Annalista Saxo apud Eccard. an 945, 953, et

gestarum historiam, quæ monumentorum penuria in obscuro est, expiscari, et quam brevissime licet, producere oportet. Henrico I et filio ejus Bajoarie ducibus idcirco Veronensis marchia tradita fuisse videtur, quia tunc Bajoarie ducatus Carinthiam totamque regionem ei marchie conterminam complectebatur, uti complectebatur sub Arnulfo et Bertolfo Henrici I prædecessoribus, quorum primus a Liutprando « Bajoariorum [c] et Carantanorum dux » appellatur, et in documento Frisingensi vocatur « dux Bavariorum et etiam adjacentium regionum (MICHELBECH, *Hist Frising.*, tom. I, part. II, p. 429). » Hinc quidem in diplomate Ottonis II anni 974 Frisingensi Ecclesie concessæ traduntur « interventu Henrici » secundi ducis Bavarie « quædam partes sitæ in ducatu præfati ducis, et in comitatu Poponis, quod Carniola vocatur. » Si Carniola Carantanie pars erat in comitatu subjecto ducatu Henrici ducis Bavarie, Carantania utique ad eundem ducatum pertinebat. Anno sequenti 975, bello exorto inter Henricum II et Ottonem Alemannorum, seu Suevie ducem, Otto II imperator, qui Ottoni duci favebat, Henricum cepit, et anno 976 ducatu privavit (*Annal. Saxo, in Chron.*). Tunc Carinthie et Bajoarie ducatus divisi. Bajoarie dux creatus supradictus Otto Alemannorum dux Liutulfi filius; ac propterea in Vita S. Udalrici episcopi Augustani num. 80, idem Otto vocatur « dux Alamannorum et Bavariorum, Henrico deposito. » Carinthie vero ducatus Henrico Bertolfi, seu Bertoldi olim Bajoarie ducis filio traditus fuit; ac propterea hic Henricus in diplomate Ottonis II anni 977, quod in Additamentis Ughellianis legitur tom. V, pag. 46, « Carantanorum dux » appellatur. Quandiu vero hæc divisio substitit, Veronensis marchia, Carinthie circumquaque, non autem Bajoarie finitima, illi subjecta fuit, qui vicinæ Carinthie, non autem illi qui remotioris Bajoarie ducatum obtinebat: neque enim Bajoariorum duci invenietur attributa unquam, nisi cum idem Bajoariorum simul et Carantanorum dux esset. Itaque laudatum Henricum Bertoldi filium una cum Carinthie ducatu Veronensem quoque marchiam regendam accepisse dubitare non licet. Anno 977 sub finem vergente, Henricus II, qui ex loco in quo custodiebatur effugerat (*Annal. Saxo.*), cum Henrico Carantanorum duce adversus Ottonem Bajoarie ducem conspirans, Pataviam civitatem invasit, ibique mox ab Ottone II imperatore obsidione subactus, una cum eodem Henrico duce Carantanie in exsilium missus fuit. Hinc Ottoni Bajoarie duci Carantania cum Veronensi marchia attributa videtur. [c] Post Ottonis Ducis mortem, quæ incidit in annum 982, Otto imperator cum Henrico minore Bertoldi filio conciliatus, in comitiis Veronæ habitis anno 983 eidem Bajoarie et Carinthie ducatum impertitus est.

995.

(6) Chron. Quedlimburg. t. II, Rer. Brunsvic. p. 279.

De hoc Henrico Ditmarus scribens libro tertio, solius quidem Bajoariæ ducatus meminit: « Henricus minor exilio solutus, Bavariorum dux effectus est (t. I *Rer. Brunsvic.*, p. 343). » At Carinthiam simul ipsi collatam, et Bajoariorum ducatu annexam, uti sub Ottone antecessore acciderat, idem auctor ostendit libro quarto ad annum 984, dum eum non tam Bajoariæ quam Carinthiæ ducem demonstrat inquiring: « Propter Henricum ducem, qui tunc Bavaris atque Carentis præfuit (*ibid.*, p. 348). » Ad hunc itaque uti Carinthiæ ducem marchia Veronensis rediit: « Tunc, » inquit Ditmarus, id est anno 984, « Bavaris atque Carentis præfuit. Cum enim anno sequenti 985 Henricus II post Ottonis II obitum « ad se reversus, et vana exaltatione se dejectum conspiciens, veniente rege (Ottone III) in Franconevord, iluc ipse adveniens, in conspectu totius populi complicatis manibus, humilis habitu et actu, vera compunctus poenitentia se regiæ reddidisset potestati (*Annal. Saxo.*); » ab eodem rege ducatum promeruit. Ita vero res conciliatæ cum Henrico minore, ut is solo Carinthiæ ducatu contentus, illi Bajoariæ ducatum cesserit. Hac de causa Ottonis III regis documentum anni 986 apud Hansizium ambos Henricos « duces » præfert, alterum Bavaris, Carinthiæ alterum, « interventu. . . . amborum nepotum nostrorum Henricorum, ducum scilicet Bavaris, ac Carinthiæ regionum. (t. I *Germ. Sac.*, p. 226). » In alio anni 988 apud Ughellium « Henricus (minor) Carentanorum dux » vocatur (t. V *Ital. Sac.*); sicut et in alio anni 989 dato Kalendis Octobris, ut videre est apud Meichelbech, t. I *Hist. Frising.*, pag. 185. Merto autem Henrico minore sub finem anni 989, Henricus II Bajoariæ dux Carinthiæ ducatum, et annexam Veronensem marchiam recepit. Id manifestum fit ex placito ejusdem Henrici Veronæ habito anno 983, in quo nominatur « Henricus dux Bavarorum, seu Karentanorum, atque istius marchiæ Veronensium (*Dionys. Collect. diplom.*, p. 476). » Hic tandem Henricus II obiit anno 995, vi Kal. Septembris. Rursum autem Bavaris ducatus et Carinthiæ disjuncti. Ducatus Bavaris in S: Henricum filium ejus, qui postea fuit imperator, transivit (*Chronic. Quidlimburg.*, t. II *Rer. Brunsvic.*; *Necrolog. Fuld.*, t. III *Rer. Brunsvic.*): Carinthiam cum marchia Veronensi obtinuit Otto, quem Conradus Lotharingiæ dux ex [civ] Luitgarde Ottonis I filia susceperat. Hac de causa idem Otto « Carentinorum dux et Veronensium comes » a Ditmaro et Aldeboldo in Vita S. Henrici imperatoris vocatur. « Comes pro marchione » usurpatur; neque enim Veronæ tantum, sed universæ marchiæ Veronensi præsidebat. « Dux istius marchiæ » Veronensis in aliis documentis dicitur (*Rubeis, Monum. eccl. Aquil.*, p. 497): et annalista Saxo loquens de Brunone ejus filio, qui ad summum pontificatum promotus fuit, Gregorii V nomine assumpto, anno 996; « Brunonem, inquit, Ottonis filium, qui marchiam Veronensem servabat, » etc. Si hic Otto Veronensem « marchiam » regebat anno 996,

apalam fit eum Henrico II duci successisse anno 995. Quidam suspicantur hunc Ottonem ejusdem marchiæ ducem fuisse anno 983, quo imperator Otto II in comitiis Veronensibus « interventu et petitione ducis Ottonis (*Id. ib.*, pag. 479). » Rodoaldo patriarchæ Aquileiensi privilegium concessit. Sed in iisdem comitiis Bavaris et Carinthiæ ducatus cum annexa marchia Veronensi ab eodem imperatore traditus fuit Henrico minori, ut superius vidimus. Porro ad ea generalia comitia omnes Germaniæ proceres acciti; ac propterea dux ille Otto, qui pro Rodoaldo patriarcha privilegium petiit, non continuo dux Carinthiæ et Veronensis marchiæ tum fuisse dicendus est. Is antequam Carinthiam et nostram marchiam ab Ottone III obtineret, Wormatiensis, seu Franciæ orientalis, nunc Franconiæ dux fuit: quo ducatu subinde in filios ejus traducto, ipse ducatum Carinthiæ cum Veronensi marchia obtinuit.

79. Cum sequentium hujus marchiæ ducum series explorata sit, hic pedem sistimus. Unum monendam superest, perperam a nonnullis Veronensem marchiam cum Tarvisina confundi, ac si eadem fuerit, quæ nunc Veronensis. nunc Tarvisina appellata sit. Verum marca Tarvisina sæculo tantum decimo tertio audiri cœpit, cum, Italiæ civitatibus in libertatem conspirantibus, marca Veronensis jam defecerat. Solum autem Tarvisium marchiæ nomine donatum videtur ea forte de causa, quia inter Italicas civitates libertatem assecutas ea urbs limitanea erat. Sed age jam, ad Ratherium revertamur.

[cv] § XIII. — *Ratherius cum Ottone I redit in Italiam anno 961. Difficilis Fulcini locus expenditur. Eodem Ottone agente, ille in Veronensem sedem restituitur. Accedit summi pontificis et concilii Papiensis decretum. Acta in synodo Papiensi ejusque tempus. Petrus episcopus Ravennas e sede defectus, in eadem synodo, æque ac Ratherius, favens decretum oblinet. Edictum Ottonis pro Ratherio. Furtum corporis sancti Metronis, et Ratherii; opusculum de eadem re scriptum anno 962. Imperator episcopum urget ad milites dirigendos pro obsidione Gardæ.*

80. Otto I comitiis Wormatiensibus anno 961 celebratis, in quibus die Pentecostes filius ejus Otto Germaniæ rex creatus fuit, Saxoniam repetiit, rebusque ibidem compositis, per Bajoariam ac Tridentinam vallem cum exercitu in Italiam ingressus est, ubi « omnes pene comites, et episcopos obvios habuit, et, ut decuit, ab eis honorifice susceptus, potestative, et absque ulla resistantia Papiam intravit (*Continuat. Regin. et Annal. Saxo.*). » Hac in urbe natale festum ejusdem anni celebravit, ac dein Romanum iter suscepit, ut a Joanne XII summo pontifice imperator coronaretur. Romæ imperialem coronam obtinuit die 2 Februarii an. 962. Has circumstantias Ratherius suæ restitutioni peropportunas ratus, in Italiam venit, Brunoneque Coloniensi magno ejus patrono apud Ottonem germanum suum agente, Veronensem sedem recepit. Ut hujus restitutionis tempus statuatur, quod assignandum credimus anno 961, primo Fulcini difficilis quidam locus, qui nonnullis factum fecit, expendendus est. Is

post enarratam Rotgeri verbis Baldrici intrusionem in sedem Leodicensem, et expulsionem Ratherii, hæc suis verbis subdit: « Exacto igitur in hac destitutione sua Ratherius ferme biennio, deficiente ab eo militari copia, Italiam revertitur (*De Gest. Abb. Lob.*, c. 24). » Et mox Rotgeri verbis prosequitur: « Ac ne quid in ejusmodi negotio imperfectum restaret, quod curiosis alienarum rerum investigatoribus scrupulum commoveret, cum imperatore germano suo (Ottone I) Bruno id effecit, ut eidem jam bis destituto antiqua [cvi] sedes Veronensis Ecclesie redderetur. » Plerique hoc testimonium perinde intellexerunt, ac si Ratherius « ferme biennio » post suam e Leodicensi sede expulsionem in Italiam reversus, Brunonis opera in sedem Veronensem ab Ottone fuerit restitutus. Ita hanc restitutionem post « ferme biennium » contigisse putant, anno scilicet 957. Verum Ratherium restitutum ante tantum 961, quo Otto rediit in Italiam, ex certis documentis post pauca demonstraturi sumus: unde exstat instrumentum mensis Martii anni 959, ex quo non Ratherius, sed Milo Veronensi Ecclesie hoc quoque anno præfuisse dignoscitur (*Dionys. diplom. Coll.* p. 124). Testimonium Rotgeri cum illis verbis careat, quæ « ferme biennii » mentionem faciant, id solum significat, S. Brunonem, etsi violentie rebellium cesserit instituendo Baldricum Ratherio depulso, egisse tamen postea cum Ottone, ut in antiquæ sedi Veronensi restitueretur: quæ nullum annum designantes, optime congruunt cum gestis et restitutione mox demonstranda anni 961. Tota igitur difficultas sita est in verbis, quæ ex suo Fulcuinus inseruit: « Exacto in hac destitutione sua Ratherius ferme biennio, deficiente ab eo militari copia, Italiam revertitur. » Aliquid vero mendosum, vel hiulcum in hoc textu latere nihil dubitandum videtur. Verba « deficiente ab eo militari copia » nihil aliud innere credimus nisi milites, seu magnates, qui ita a Ratherio defecerant, ut Bruno multum ex iisdem adiutorem in ejus defensionem invenire potuerit. Vide *Phrenesim* in proœmio num. 1. Il vero defecerunt a Ratherio non « exacto ferme biennio » post ejus destitutionem seu expulsionem e cathedra Leodicensi, sed sub finem ferme biennii, quo eandem cathedram tenuit. Antequam porro post destitutionem rediret in Italiam, et episcopatum Veronensem Brunone agente recuperaret, non ferme biennium in sua destitutione exegit, sed sexennium et amplius. Hinc pro « destitutione » forte legendum est « institutione » vel aliquid simile, quo significetur exactum a Ratherio in episcopatu Leodicensi, in quo legitime fuerat institutus ferme biennium ab anno 953 ad annum 955. Quo quidem biennio ferme exacto, cum defecissent ab eo milites, seu magnates, « pulsus ab ea sede » (hæc subaudienda, vel potius supplenda) in Italiam petiit, non tamen statim, sed cum Otto eodem descendit: ut sequentibus verbis ex Rotgero sumptis Fulcuinus [cvi] explicat. Hæc quidem verba statim ab eo

A. subjecta demonstrant ipsum Fulcuinum, cum scripsit « Italiam revertitur, » scripsisse de eo Ratherii reditu in Italiam, de quo Rotgerus loquitur; aliud enim, iter isto anterius, et posterius anno 955, in medium producere somnari est. Fulcuinus sicut in aliis episcopis annos, quibus Leodicensi sedi præfuerunt, indicare solet; ita cum Ratheriani episcopatus tempus omisisset Rotgerus, ea verba inseruit, quibus eum « ferme biennio » Leodicensem (sicuti vere fuit) episcopum fuisse significaret.

B. 81. Quidquid autem de hoc Fulcuini textu probabilius credatur, certe Ratherius Veronensem episcopatum non recepit ante annum 961. Duo ipsius Ratherii testimonia rem exploratam faciunt: utrumque enim ejus restitutionem Ottoni, cum in Italiam rediit, ascribunt, qui tamen non rediit ante annum 961. Solum unum testimonium exigit annum 961, aliud congruit anno 962, quæ quatenus concilianda sint, explicaturi sumus. Id *Invectiva* furtum corporis S. Metronis, quod Veronensibus subreptum credebatur » sextis exeunte Jano Kalendis. » id est die 27 Januarii, ei temporis auctor assignat num. 3, quo « Otto imperator Augustus Italiam feliciter intraverat triumphaturus. » Id convenit Januario mensi anni 962, qui primus est Januarius post Ottonis ingressum in Italiam. Licet autem hic eodem mense nondum esset imperator Augustus; hoc tamen titulo utitur Ratherius in ipsa *Invectiva*, quippe eam postea scripsit, cum ille jam imperialem coronam fuerat assecutus. Porro illud furtum accidisse tradebatur, dum Ratherius Veronensem episcopatum obtineret, ut ex admonitione in ipsam *Invectivam* num. 3, palam fiet. Igitur aliquanto ante diem 27 Januarii anni 962 Veronensi sedi fuerat restitutus: idque probabilius contigit ante finem anni 961, cum Otto Italiam ingressus, Veronæ primum ab Italis receptus fuit. Ratherius enim, ut restitueretur, una cum ipso Ottone in Italiam rediisse verisimillimum est.

D. 82. Huic autem sententiæ obesse videntur illa *Itinerarii* num. 4, quibus se « misericordia piissimi Cæsaris, præcepto apostolici, qui tunc Romanæ præerat sedi, judicio episcoporum synodaliter restitutum testatur. » Synodus enim, cujus judicio restitutus fuit, ut mox videbimus, est synodus Papiensis [cvi] celebrata post medium annum 962. Hæc vero, quæ cum præmissis pugnare videntur, conciliari facile queunt, si dicamus Ratherium suæ quidem sedi ab Ottone statim, cum Veronam accessit, fuisse re ipsa restitutum anno 961, Milone invasore in ordinem redacto; hoc tamen adhuc obnitente, et jus suum propugnante, eundem principem, ut ecclesiastico quoque judicio Ratherii episcopatum confirmaret, rem detulisse ad Joannem XII pontificem, cum Romam profectus est; ibidemque re discussa et cognita, nec non subinde in Papiensi concilio, utraque auctoritate causam Ratherio adjudicatam fuisse.

83. Synodum, quæ Ratherium restituit, fuisse

Papiensem indicatur in Apologetico num. 7 his verbis: « Episcopus sane, ut in synodo est Papiensi quondam clamatum, Veronensium ego si sum, » etc. Obscura et plerumque incognita hujus synodi notitia ex quibusdam indiciis expiscanda est. Tres majores episcoporum causas ad ejus synodi Patres delatas ac definitas invenimus. Concilium Remense anni 992, c. 43 (edit. Wecheli Francofurt, an. 1600 p. 99), duas causas in anteriori concilio simul dijudicatas præfert, alteram Ratherii Veronensis episcopi contra Milonem invasorem, alteram Petri archiepiscopi Ravennatis contra Honestum. « Item quæ circa Ratherium Veronensem episcopum, vel circa Petrum Ravennæ archiepiscopum usu vel consuetudinæ provenerunt, ab omnibus abrogata sunt. Uterque enim nec abdicationis porrecto libello, nec sacerdotalibus depositis insignibus successorem acceperat, Ratherius quidem Milonem, Petrus vero Honestum beati Apollinaris abbatem. » Etsi in his verbis nulla synodi Papiensis fiat mentio, utramque tamen Ratherii Veronensis et Petri Ravennatis causam eodem « omnium » judicio dijudicatam fuisse liquet. Cum vero ex descriptis Ratherii verbis pateat hujus causam fuisse decisam in synodo Papiensi, idem de Petri Ravennatis causa dicendum est.

84. Patres Joannes Benedictus Mitarellius et Anselmus Costadonius, qui multo studio et eruditione Annales Camaldulenses digessere, loquentes de Honesto, qui Petro successit, nihil de Papiensi, vel alia synodo, quæ Petri causam dijudicaverit, suspicati, hæc actorum Remensis synodi verba præcedentibus statim subjecta referunt: « Petrus Honestum monasterii beati Apollinaris abbatem (*supple* receperat), quem Honestum [cix] domnus Joannes papa cognomento Bonus ad consecrandum prius sibi oblatum vidit, quam de Petri dejectione, vel fama nuntiante cognoverat. » Duos porro Honestos distinguunt; hæc autem verba de Honesto II intelligunt, quem Joannes papa consecravit. Hunc vero Joannem cognomento « Bonum » non Joannem XII cujus mores reprehensionem incurrerunt, sed Joannem XIII fuisse existimant, qui ad apostolicam sedem ascendit anno 965. Hic autem si consecravit Honestum, Papiensis utique synodus anni 962 de causa Petri contra Honestum judicare non potuit. Censent itaque laudatis verbis synodi Remensis indicari, quod accidit anno 971, quo Petrus Honesto Ravennatem archiepiscopatum dimisisse traditur; ubi tamen monent « non esse veritati plane innixam opinionem illam, quæ communis est, Petrum scilicet sponte dimisisse administrationem Ecclesiæ Ravennatis (Honesto II), cum dejectum sede fuisse asserant Patres Gallicanæ synodi » Remensis. Non assentimur. Qui enim Petrum sedem Ravennatem Honesto dimisisse tradunt, non recentiores auctores sunt, sed antiqui, quos, nisi quid evidenter cogat, deceptos fuisse affirmare non possumus. In his est

A S. Petrus Damianus, qui libro primo epist. 9, scribit: « Petrus etiam archiepiscopus Ravennatem dimisit Ecclesiam, cui mox adhuc superstiti, Honestus primo videlicet Ottone habenas imperii gubernante, successit. » Eandem rem, annumque ex alio utique fonte designat etiam Albericus in Chronicon editionis Leibnitii ad annum 971: « Petrus Ravennatum episcopatum dimisit, post quem loco ipsius Honestus præficitur (t. II *Access. Histor.*, p. 19). » Idem alii omnes tradunt, adeo ut hanc sententiam « communem » ipsi Annalium Camaldulensium auctores fateantur. His autem omnibus erroris notam impingere, perinde ac si Petrus anno 971 non dimiserit episcopatum, sed ab episcopatu dejectus fuerit, acta concilii Remensis non solum non cogunt, quin potius videntur exigere, ut dejectionem ejus ac subinde restitutionem evehamus ante annum 971, et idcirco dejectionem ipsius distinguamus a dimissione, quæ anno 971 assignanda est. In iisdem nimirum Remensibus gestis non tantum Petri dejectio, quam unam laudati auctores considerarunt, sed et restitutio perspicue innuitur, cum acta contra ipsum, quibus scilicet ab episcopatu fuerat ejectus, « ab omnibus (synodi utique Patribus) [cx] abrogata » tradunt. In ea sententia, qua dejectus creditur anno 971, Honesto ei subrogato, de ipsius restitutione Honesto excluso ne verbum quidem; nec documenta ejus temporis, quæ Honestum in sua sede perseverasse ostendant anno 972 et sequentibus etiam post Petri mortem, hujus restitutionem ac remotionem Honesti eo tempore nequaquam patiuntur. Porro in laudatis gestis Remensibus causa et restitutio Petri cum causa et restitutione Ratherii ita conjungitur, ut utraque eodem judicio decisa fuerit, et abrogatis actis contra utrumque, quibus Petro dejecto Honestus, Ratherio autem Milo suffectus fuerat, uterque in suam sedem fuerit restitutus. Sicut ergo acta in Ratherium abrogata fuerunt in concilio Papiensi anni 962, ita etiam ibidem eodemque anno recisa, quæ in Petrum Ravennatem gesta fuerunt. Restitutio igitur hujus decreta in synodo Papiensi referri nequit ad annum 971, sed huic anno affigi debet ea episcopatus dimissio, quam S. Petrus Damianus et alii omnes communi sententia prodiderunt. Itaque duo facta distinguenda, quibus omnia conciliantur, ut ne opus sit duos Honestos astruere, ac Remensis synodi verba aliorum interpretari. Petrus nimirum primo ab episcopatu Ravennate exclusus sub Joanne XII, qui ignarus dejectionis ejus Honestum consecravit. Neque moveat cognomen « Bonus. » Nisi enim in hanc vocem error irrepsit, Joannes XII ironice, vel ex alio titulo quam ex moribus « Bonus » dici potuit. Certe Joanni XII etsi optimis moribus prædito, non tamen « boni, » sed « gallinæ albæ » cognomen inditum accepimus. Dein anno 962 synodi Papiensis sententia abrogatis gestis in Petrum æque ac in Ratherium, ambo suæ sedi restituti. Hinc quidem Petri jam archiepiscopi monumenta supersunt annorum 963, 965, 967, et 970. De hoc primo facto loquatur Re-

mensis concilii Patres. Factum alterum S. Petrus Damianus et antiqui chronistæ memoriæ tradiderunt Anno scilicet 971 Petrus, rebus cum Honesto compositis, episcopatum eidem sponte dimisit ; ac propterea subsequenda documenta Honesti episcopi mentionem faciunt, qui erga prædecessorem suum gratus, post ipsius mortem anno 975 anniversaria sacra pro ejus anima instituit, ut videre est in documento a memoratis annalistis Camaldulensibus relato tom. I, [cxI] appendicis pag. 93.

85. Nunc tertiam Papiensis synodi causam proferamus. Frodoardus ad annum 762 causam suggerit Hugonis Remensis, quam in Romana primum, postea vero in Papiensi synodo dijudicatam testatur Mortuo scilicet Attaldo Remorum antistite pridie Kal. Octobris anni 961, de successore eligendo magna contentio fuit, quæ ad annum sequentem protrahata est. Hugonem enim episcopum antea excommunicatum ante depulsum consanguinei ejus redintegrare moliebantur, favente Hugone duce Francorum. Lotharius Galliarum rex « locutus cum Hugone consobrino suo, » ait Frodoardus in Chronico an. 962, « petitus est ab eo, ut præfato Hugoni Remensem restituat episcopatum ; indeque inducias pæiscuntur usque ad medium mensis Aprilis. Synodus tredecim episcoporum in pago Meldensi super Maternam fluvium, ex Remensi videlicet ac Senonensi diœcesi celebratur, præsidente Senonensi præsule, satagentibus quibusdam episcopis, ut Hugoni sæpe dicto redderetur Remense episcopium ; renitentibus autem præcipue Roricone Laudunensi, et Gibuino Catalaunensi præsulibus, et asserentibus, quod a tot episcopis excommunicatus, a minori numero absolvi non poterat. Ita relinquitur usque ad interrogationem papæ Romani. » Et post nonnulla eodem anno : « Legatio veniens ab Joanne papa intimatæ præfatum Hugonem quondam episcopum tam ab ipso papa, quam ab omni Romana synodo excommunicatum, sed ab alia synodo apud Papiam celebrata. Cujus legationis redditi certiores per Brunonem archiepiscopum (Coloniensem) elegimus ad episcopatum Remensem Odalricum illustram clericum.... qui que Remis ordinatur ab episcopis Widone Suessionico, Roricone Laudunensi, » etc. Induciæ a rege Lothario et Hugone duce idcirco pactæ videntur « usque ad medium mensis Aprilis » anni 962, quod sub id tempus controversia in synodo Meldensi dirimenda speraretur. Cum vero episcopi in partes discussi eandem causam ad Romani pontificis iudicium remisissent, Romana synodus post Aprilem habita, et aliquando etiam posterior synodus Papiensis agnoscitur. Ne porro duas synodos Papiæ hoc anno 962 celebratas absque necessitate astruamus, quarum altera de Ratherio Veronensi ac Petro Ravennate, altera de Hugone Remensi sententiam tulerit ; tres ejusmodi causa in eadem synodo Papiensi sub medium anni 962 (cxII) cognitæ fuisse ac definitas probabilis arbitramur, Ratio, quam Ratherius in epist. 5 ad Joannem pontificem protulit, ut se legi-

timum episcopum contra Milonem probaret, eo revocatur, quia nullo canonico iudicio depositus, nec sponte cedens, sed sola vi exclusus Miloni locum dederat. Hæc autem ratio cum illa concinit, quæ a Papiensi concilio approbata, in actis Remensis synodi anni 991 indicatur iis verbis : « Nec abdicacionis porrecto libello, nec sacerdotalibus depositis insignibus successorem receperat. »

86. Ratherius in epist. 8 ad Milonem, num. 3, imperiale edictum memorat, et jusjurandum, quod non tam Ratherius, quam Milo Ottoni præstiterunt. « Suadeo cogites, inquit, quam contra te ipsum, cum persancte imperatori, ut et ego, fidem jura-veris, agas ; cum editum illius destruere moliris, et illos, qui ei idem jusjurandum fecerunt, quod tu, ad tui in hoc trahendo auxilium pejurare compellis. » Edictum Ottonis, quod Milo postea molitus est destruere, cum Ratherium oppugnare non destitit, et Veronenses clericos fautores suos in eundem commovit, illud esse videtur, quo laudatus rex Veronam ingressus, Ratherium in suam sedem restituens, ut legitimum episcopum ab omnibus recipi voluit, et ne quid in eum tentaretur, præcepit : unde sunt illa in eadem ad Milonem epistola : « Contra imperatoris mala omnia interdicens præceptum. » Jusjurandum vero, quo tum Milo, tum Ratherius, tum cæteri omnes eidem principi fidem polliciti sunt, ejus quoque edicti obedientiam requirebat ; ac propterea dum Milo contra Ratherium turbas excitavit, illud edictum nisus fuisse destruere, et una cum fautoribus suis perjurii crimen dicitur incurrisse. Ut Milo ad cendum Ratherio episcopatum facilius induceretur, sponsio forsitan, aut saltem magna spes succedenti illi proposita fuit, cum alter esset fere septuagenarius, alter vero ad modum juvenis. Hinc Ratherius in memorata epistola inquirens cur a Milone oppugnetur : Hæc causa, inquit, « recentior, imo præsentissima est, quod nec morior, nec in eo, ut incitas, fugam : » alterutro enim modo illæ in Veronensi episcopatu successisset, uti quidem successit, cum Ratherius anno 968 episcopatum prorsus dimisit.

87. S. Metronis corpus, quod in basilica S. Vitalis martyris continebatur, ac innumerabilibus clarebat miraculis, clam subreptum [cxIII] et alio asportatum fuit die 27 Januarii anni 962, ut indicavimus paulo ante, num. 81, Hujus quidem furti dubium inspergit Ratherius in titulo *Invectivæ*, his verbis : « Exportatio deploratur sextis exeunte Jano Kalendis, inaniter quamvis. Factum namque sit nec ne, temporalium nulli cognitum bene fuerit. » Addens porro « licet verisimile, tunc temporis cum actum est, creditur certe : » vulgarem de furto ejusmodi opinionem significat : ac in ipsa *Invectiva* furtum ipsum peractum præsumit. Certe vero vel idem sanctum corpus subreptum non fuit, vel non multo post recuperatum ; cum ex immemorabili traditione in S. Vitalis ecclesia custodiatur, nullaque alia civitas unquam fuerit, aut nunc sit, quæ illud sibi vindicaret, aut vindicet. Confer quæ hac de re animadvertit P. Joannes

Franciscus Manzonius Oratorii presbyter in opusculo edito Veronæ an. 1756, cui titulus : *Notizie intorno a santo Metrone*. Frequens erat per hæc tempora sacras reliquias aut corpora furari. Hoc autem furtum eo facilius accidit, quia cum ex ejus ætatis abusu jam a sexaginta annis laudatæ basilicæ redditus laicis in beneficium militare traditi essent, nullus presbyter illic degebat, qui sacrum corpus et ecclesiam custodiret. Ut primum furti notitia in vulgum prodit (forte procedit die octava Maii, qua depositio S. Metronis celebratur) plures in episcopum culpam rejicere, et acrius obloqui, ac si ipsius negligentia, vel etiam consensu furtum bujusmodi patratum fuisset. Cum episcopus, qui pungebatur, esset ipse Ratherius, Invektivam lucubravit, qua dum in alios culpam refert, se ipsum defendit. Hoc opusculum post tertiam Ratherii retributionem lucubraturum satis indicat Frisingensis codex, in quo integrum describitur : in eo enim ipsius opera post tertiam restitutionem scripta solummodo continentur. Idem multo evidentius confirmat « imperatoris Augusti » titulus Ottoni tributus num. 3, qui mense Februario anni 962 ab eodem assumptus fuit. Licet porro ipsum furtum contigerit die 27 Januarii anni ejusdem, ut fusius in admonitione conjecimus; hoc tamen opusculum deinceps exaratum, eidem anno, vel ad summum ineunti anno sequenti affigendum suadet laudatus Frisingensis codex, in quo cum omnia Ratherii opera in chronologicam seriem videntur disposita, tum vero hoc opusculum primo loco describitur ante Ratherii [cxiv] sententiam in clericos ab invasore ordinatos, quam datam videbimus Idibus Februarii anni sequentis. Id ipsum comprobatur particula « nuper » in numerum tertium inserta; qua auctor hanc Invektivam non multo post imperatoris ingressum in Italiam scriptam significat. Idem autem opusculum maximi haberi debet : etenim vetustius est documentum, ex quo S. Metronis gesta, licet pressius indicata, ad nos pervenerunt. Dum Ratherius num. 2, veteribus laudatis, qui sanctorum antiquorum acta scripsere; « nunc vero, proh pudor! » subdit, « nostris utique avorumque temporibus... tanta orbem inopia invasit scriptorum, ut si qua vel nostris, vel illorum, quos protulit, temporibus aliqua meritorum effulsit prærogativa, magis hoc vulgus, quam quilibet extulerit litteratus; » nullam S. Metronis vitam, nulla miracula scripta fuisse significat; solamque superesse traditionem vulgarem, ex qua una ipse proficere potuit. Verba perreavorum temporibus eundem sanctum « avorum » ætati supparem, vel saltem non multo antiquiorem innuunt, qui propterea ad nonum vel octavum sæculum pertinere videtur. Pœnitentiæ genus, cui ille sese addixit, ut ferrea catena saxo alligatus ante S. Vitalis martyris ecclesiam tandiu staret, quoad Deus signo aliquo peccata sibi dimissa ostenderet, usu frequentè receptum aliorum exempta a Mabilonio allata declarant (Præfat. ad Sæc. II. Ord. Bened. n. 4). Alii solum ob crimina publica episcopi,

præcepto perinde constricti, veniam eorumdem criminum deprecantes, per loca sacra peregrinabantur; sanctus autem Metro catena pedi imposita, plumbo eam in magno lapide ante januam laudatæ ecclesiæ obfirmans, septennio ibidem pœnitens immoratus est, donec clavis, qua catenæ seram clauserat, in proximum Athesim ab ipso projecta, Deo disponente inventa fuit.

88. Ad hoc circiter tempus referenda sunt quæ narrat Ratherius part. I *De contemptu canonum*, num. 8. « Nam et ego ipse quondam, cum imperiali præcepto urgeremur Gardam obsidere castrum, et episcopi et clerici istius provinciæ, non religionis quidem amore, sed laboris obtenderent odio, sui hoc ordinis minime forte petulanti, ut sæpe, respondi sermone : Ut non permittunt canones clerico pugnare, ita nec stuprare. » Factum indicatur, quod contigerat circa annum 962. Cum enim Otto in Italiam venisset sub finem anni 961, ut Berengarium II [cxv] subigeret, is in S. Leonis oppidum sese recepit, Willa autem ejus uxor in quamdam insulam, quæ dicitur ad S. Julium, ac præterea tres aliæ munitiones, Garda, Travallium, et lacus Cumani insula; ab ejusdem fautoribus tenebantur. Anno 962 postquam idem Otto Romæ imperator renuntiatus fuit, insulam ad S. Julium cœpit. Cum vero alias quoque munitiones oppugnare cogitaret, sub idem tempus episcopos et clericos istius provinciæ compulit ad obsidionem Gardæ, quæ tamen exeunte tantum anno 963 in ejus potestatem venit, ut continuator Reginonis et annalista Saxo tradiderunt. Hæc castrum erat munitissimum in diœcesi Veronensi ad oram lacus Benasi, in quo paulo ante Adelaides Lotharii regis vidua (Donizo *Vita Matil.*, lib. 1) a Berengario II captiva detenta fuerat. Episcopi vero et clerici istius provinciæ, quos Otto ad Gardam obsidendam incitavit, illi fuerunt, qui hanc Italiæ partem Gardæ viciniorem incolebant, non vero omnes regni Italici, aut Longobardiæ, ut non nemini visum est. Nam Valdo episcopus Comensis in alia militari expeditione occupatus, insulam in lacu Cumano expugnavit an. 964, ut Reginonis continuator narrat. Episcopi nimirum et clerici jam inde a Caroli Magni temporibus arma induere, et in exercitum proficisci ab ipsis regibus cogebantur eo nomine, quod multis regalibus fruerentur, et ferendis vassalorum oneribus crederentur obstricti. Hæc quidem de causa : « dicitur hodie levissimum, inquit Ratherius, ut quasi propter fidelitatem sui senioris (id est principis) malit presbyter loricated præliari, quam perjuris vocari; cum tamen perjurium gravissima pœnitentia, istud vero nulla expiari dicatur (Par. I *De contemptu con.* n. 12 (col. 351, h). »

89. Plura hujus corruptelæ exempla affert Muratorius (I. II *Antiq. Italic.* diss. 26). Licet autem immunitatis privilegium ab hoc servitio eximeret, non tamen eximebat omnino; unde in privilegio immunitatis, quod ab Ottone I concessum episcopo Wormatiensi anno 966 apud eundem Muratorium

describitur, hæc leguntur: «Nec ab hominibus ipsius ecclesie hostilis expeditio requiratur, nisi quando necessitas utilitati regnum fuerit, simul cum suo episcopo pergant.»Etsi vero quidam etiam sancti episcopi id servitii præstiterint, ut de S. Udalrico Augustano antistite tradit in ejus Vita Gerardus num. 13 et 36; alii tamen ab hac corruptela abhorruerunt, uti de S. Radbodo Trajectensi [cxvi] episcopo in ejus Vita traditur num. 11 (t. VII, Act. SS. Ordin. Bened. pag. 31): «Cumque a rege invitaretur, ut aliquid ei præstaret officii, comiter respondere solebat: Justum est sublimioribus obedire potestatibus, sed episcoporum non esse sæcularibus implicari negotiis, in quorum castris milites Christi militant, quisnam ambigit? Debent illi spiritualiter induti armis ecclesiasticis, pro regis et populi salute, pace, et stabilitate cum suis Dominum deprecari, continuis precibus animarum lucra quærere, non sectari terrena. Milites, militie regie cingulo præinctos, beneficiisque cumulos id præstare par est.»Ratherius similiter ab hoc militari servitio, quod lege canonica clericis interdictum loco laudato fatetur, alienissimus fuit: unde in Qualitatis conjectura num. 5, de ipso scribitur: «Imperatori non servit... in exercitum nunquam.» Solum ubi opus esset, non ut ipse, sed ut ejus milites mitterentur, sibi præceptum fuisse prodit in Itinerario num. 1, nec non in sermone de Maria et Martha, num. 4. Ex his palam fit, quam perperam quidam crediderit Ratherium in obsidione Gardæ imperatori militare servitium præstitisse, eaque de causa militari beneficio ab eo fuisse donatum, cujus in eodem Itinerario num. 4, meminit, ubi suos clericos alloquens ait: «Cum de mea paupertatula non sim vobis adeo inhumanus, ut militari beneficio habeam, et hoc gratis, decem ex vobis ditatos.»Miliaria beneficia dicebantur fundi, qui usufructuario jure laicis collati, militandi, aut milites, cum opus esset, mittendi onus afferebat. Quædam vero ex his etsi traderentur ecclesiasticis, cum tamen idem militandi aut militum dirigendorum onus imponerent, militarium beneficiorum rationem retinebant. Non solum imperatores ejusmodi beneficia conferebant, verum etiam episcopi, cum ecclesie fundos eadem cum obligatione cuiquam committerent. Hinc qui beneficia hujus generis ab eisdem obtinuerant, ecclesiarum vassi, seu vassalli evadebant, atque «milites» nuncupabantur. Ratherius itaque cum «de sua paupertatula» militare beneficium decem sue Ecclesie clericis se dedisse scripsit, non beneficium indicat ab imperatore olim sibi collatum eo nomine, quod ipsi servisset «in exercitu,» ad quem «nunquam» accessit; sed fundum aliquem ex Ecclesie benis ad episcopatum et episcopum pertinentibus significat, quo non in ecclesiasticorum, sed in militarium beneficiorum formam eosdem clericos donaverat.

[cxvii] § XIV. — Duo decreta Ratherii anni 963 de clericis a Milone invasore ordinatis. De eadem re libellum cleri sui nomine scribit ad Romanam Ec-

clesiam. Sermones anni ejusdem, et opusculum de proprio lapsu. Tempore Quadragesimæ anni 964 hæresim Anthropomorphitarum in hisce partibus renatam confutat proliziori sermone, quo etiam perstringit quorundam errorem circa sanctum Michaellem. Apologia ejusdem sermonis, qua nonnulla loca male intellecta explicantur.

90. Ratherius Veronensi sedi restitutus ante finem anni 961, cum subinde tum præcepto Joannis XII, tum judicio episcoporum concilii Papiensis celebrati post medium annum 962 in eadem sede confirmatus fuisset, de ordinatis a Milone sue sedis invasore sollicitus esse cœpit. Cum enim jam inde a gestis contra eos, qui ordinati fuerant a Constantino Romanæ Ecclesie invasore (vid. P. CHARDON *Histoire des Sacrements*, t. V, part. II, c. 6), nonnullorum irrepisset opinio, ordinationes ejusmodi ab intrusis celebratas, irritas esse; Ratherius quoque dubius fuit, num iis, qui a Milone ad diaconatum vel sacerdotium promoti fuerant, vere essent diaconi vel sacerdotes, an nova ordinatione indigerent. Hinc Dominica secunda Februarii anni 963, quæ hoc anno incidit in diem octavam ejusdem mensis, decretam edidit, quo jussit ordinatos a Milone «usque ad venturam legitimæ ordinationis diem ab officio, in quo illegaliter ipse eos instituit, abstinere.» Cum vero iidem ordinati magnas hac de re turbas excitassent, episcopus quidem postridie curavit ut idem decretum reciperetur, sed frustra. Hinc alio decreto ad eosdem clericos directo a priori rigore desciscens, eos propriæ conscientie ita dimittere coactus fuit, ut nihilominus ipsorum ordinationes in dubium iterum revocaret. Ex hoc altero decreto perspicuum fit, ordinatos ab invasore in sui defensionem opposuisse inter cætera, nonnullos presbyteros ex iis, qui ab eo fuerant ordinati, ad episcopatum fuisse promotos nec tamen de eorum episcopali consecratione dubitari. Ratherius etsi hac in re nolit definire, satis tamen dubii inspergit; aliumque [cxviii] ab usum obtrudit, quo quidam diaconi sine presbyteratus ordine episcopi consecrati fuerant. Hanc vero consecrationem uti vocant, per saltum quanquam non approbet, nihilominus invalidam non affirmat, eo quod iis, qui hos consecrarant, dicerent in episcopatu presbyteratum contineri. Hic nimirum sensus est ut videtur, illorum verborum ejus decreti: «Astruentibus facti auctoribus, qui esset episcopus, consequenter quod presbyter, aut sacerdos utique foret.» Solum optat, ut «qui ordinatione hujusmodi sortiti sunt præsulatum, a legitimo pontifice, (id est non ab invasore) indepti fuerint diaconatum.»

91. Annum 963 maxime comprobatur tertium documentum, quod hac super re scriptum, certo certius ad eundem annum pertinet. Est libellus exaratus quidem stylo manuque Ratherii, at Veronensis cleri nomine inscriptus ad pontificem clerumque Romanum cæterosque Christiani orbis episcopos, quo iidem clerici a Milone ordinati, canones et apostolica decreta sibi ab episcopo objecta ita proponentes inducuntur, perinde ac si causam Romano et

episcoporum iudicio definiendam subjiciant. Inter canones præcipuam animadversionem meretur fragmentum concilii Lateranensis sub Stephano III de ordinatis a Constantino Romanæ sedis invasore, quod ex hoc libello tantum prodiit. Ratherius autem hoc libello usus videtur, ut hac via auctoritates exponeret, ob quas de memoratis ordinationibus ambigendum putabat. Plerique enim textus eo tendunt ut illæ declarentur irritæ, et sola miserationis gratia clericis perinde ordinatis ille gradus permitatur, quem ante ordinationem hujus generis in sua Ecclesia obtinebant. Parum illis prodesse poterat ejusmodi libellus qui episcopi potius quam clericorum causam propugnat. Minus autem juvabant illa, quibus post recitatos sibi objectos ab episcopo canones, dum præsentientes de se actum fore, si res canonibus decideretur, ad misericordiam iudicum confugientes præferuntur, hancque ut efficacius permoveant, remunerationem et mercedem eisdem non obscure pollicentur si faventem sibi sententiam ferant. » Quod si nobis, « inquit, « in tanto animarum succurrere dignamini periculo, quem inde remuneratorem sperare debeatis, doceri nullatenus indigetis. Cum vero plurimi simus, non defuturum promittimus, qui ad vestram redeat sanctitatem, dans in vobis [cxix] gloriam Deo vestræque paternitati condignam, quiritis, quos hinc specialius precamur, venerandi, mercedem. » Hæc fortassis indicio sunt, Ratherium timuisse, ne sui clerici ad extorquendam victoriam ea arte uterentur, quam quidem eos alia occasione postea adhibuisse exploratum fiet § 19. Hunc libellum « Kalendis Augusti » signatum anno 953 affigendum nihil dubitamus. Id conficitur ex inscriptione, tum ex « Kalendis Augusti. » Inscriptio his verbis exprimitur : « Domino sanctæ Romanæ sedis, quicumque est, apostolico, et universo senatui, sanctæque et canonicæ legis latoribus universis, hinc demum sancto cœtui omnium sub catholica fide degentium, clerus omnis sanctæ Veronensis Ecclesiæ debitæ devotionis obsequium. » Verba « Domino sanctæ Romanæ sedis, quicumque est, apostolico, » illud tempus indicant, quo, cum de deponendo Joanne XII ageretur, Ratherius ignorabat, num idem Joannes, dum hæc scriberet, an vero alius Romanam cathedram obtineret. Rumor autem de Joanne XII deponendo serpere cœpit ante Cancrum, » id est ante diem 21 Junii qua sol in Cancrum » ingreditur, anni 963, texte continuatore Liutprandi : depositus vero fuit in pseudosynodo Romana mense Novembri anni ejusdem. Hunc eundem annum confirmant Kalendæ Augusti : hæc siquidem nec Joannis XII pontificatui congruunt, postquam sedem, a qua fuerat depositus, recuperavit, hac quippe recuperata mense Febuario anni 964, eandem non multos post dies morte interceptus amisit : neque cadunt in pontificatum Benedicti V ejus successoris, qui ante Augustum anni ejusdem expulsus fuit. Uni ergo anno 963 conveniunt, cum laudatis Kalendis anni 963 Ratherio Veronæ degenti

A maxime esset incertum, quis Romanæ sedi præsideret. Kalendis itaque Augusti hujus anni ipse episcopus prædictum libellum cleri sui nomine lucubravit, ac propterea eidem anno assignanda sunt etiam duo præcedentia ejusdem decreta scripta mense Febuario, quæ huic libello occasionem dedere.

92. Ratherium non defuisse officio episcoporum præcipuo, nimirum ministerio verbi, ex sermonibus, qui supersunt, colligere licet. Quatuor sermones habitos anno 963 obtigit invenire. Primus de Quadragesima, etsi brevis, perutilem tamen ac praxi congruam jejunii rationem explicat. Primus item de Pascha, ex quo corporis [cxx] et sanguinis Christi sumendi disciplina hoc quoque tempore vigens dignoscitur, quale sit verum paschale gaudium aperit. instructionemque derivat ex S. Paulo ac ex cæremoniis, quæ in paschali agno edendo Israelitis præscriptæ fuerant. Sermo primus de Ascensione die Dominica ante hoc festum, ut videtur, habitus, de triduo Rogationum potissimum agit. Cum his autem Rogationibus, quas vocamus litanias minores, noster auctor complectens majores litanias, quæ pariter intra quinquagesimam paschalem celebrantur, lapsu chronologico litanias generatim primum a S. Gregorio, dein a S. Mamerto Viennensi inductas, tradit, cum S. Mamertus S. Gregorio antiquior minores litanias primum instituerit, tum vero pro pestilentiæ necessitate eas præscripserit S. Gregorius, quæ subinde diei 25 Maii affixæ, majores litanie appellatæ fuerunt. Jejunium porro hisce Rogationum diebus observandum, uti a S. Mamerto fuerat institutum, C Ratherius insinuat (quod item ingerit in Synodico num. 10) non minus in minoribus, quam in majoribus litanis. Hujus autem jejunii, quod a ritu Romanæ præsertim Ecclesiæ quinquagesimæ paschalis tempore erat alienum, apologiam quamdam hoc in sermone videtur attexere. Errorem quorundam præcavere nititur, qui baptizatos cum sola fide salutem consecuturos ex quodam evangelico testimonio perperam intellecto considerent. Alium errorem nonnullorum evellere studet, qui grandinem et fulmina diabolo aut malis hominibus diabolo ministrante immissa arbitrabantur. Tandem primus sermo de Pentecoste hujusce festi celebritatem ejusque celebrandii modum exponit. Alii sermones, quos edax tempus non ademit, aliis annis assignandi erunt.

D 93. Opusculum. De proprio lapsu cur huic anno 963, vel ineunti anno 964 ascribendum putemus, videsis not. 1 in primum sermonem de Quadragesima. Hic « proprius lapsus » linguæ lapsus fuit, de quo aliud quoque opusculum exstat in scriptum. De otioso sermone. Ejusdem lapsus fit etiam mentio in Qualitatis conjectura, num. 7, ubi Ratherium præ dolore eum lapsum sæpius detestatum, ac forte etiam exaggerasse nimium ipsi ejus censores videntur iuvare. « Unum etiam verbum otiosum, » inquit, « ut, nos credere cogit, turpissimum tali loco se fatetur dixisse. »

94. Sub [cxxi] hocce tempus innotuit Anthropo-

morphitarum hæresis renata in diocesi Vicentina Veronensi finitima, quam confutavit RATHERIUS sermone II valde prolixo de Quadragesima. « Nudius enim tertius, » inquit num. 29, « quidam nostratium retulit nobis, presbyteros Vicentinæ diocesis, nostros utique vicinos, putare corporeum Deum esse, hac siquidem occasione inductos, quod in Scripturis legatur: *Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum* (Psal. xxxiii, 16); et: *Manus tuæ fecerunt me* (Psal. cxviii, 73); et *Faciamas hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1, 26). » Id cum permovissset episcopum, habito in populo sermone, quo tanti erroris periculum a commisso sibi grege arceret, deprehendit eundem ita quibusdam inhæsisse, ut nonnullos etiam Veronenses sacerdotes occuparet, qui episcopi concione audita obmurmurantes dixerunt: « Quid faciemus? Usque nunc aliquid visum est nobis de Deo scire. Modo videtur nobis, quod nihil omnino sit Deus, si caput non habet, oculos non habet, manus non habet, pedes non habet. » Tantum itaque errorem officii sui esse duxit latius refellere in laudato sermone secundo de Quadragesima, qui sic inscribitur: « Sermo valde prolixus de Quadragesima RATHERII Veronensis, vel inefficax se vivente, ut est sibi visum, garritus. » Hunc sermonem pertinere ad Quadragesimam anni 964 ex not. 1 exploratum fiet. Hic sermo, seu potius tractatus divisus in paragraphos 41, unum est ex insignioribus et perutilibus operibus quæ RATHERIUS scripsit. Etenim cum stylum satis nitidum præfert, tum vero præter confutationem hæresis Anthropomorphitarum multas alias egregias instructiones continet. Initio perstringit quosdam abusus, quibus quadragesimæ observantia inficiebatur. Illos vituperat, qui alterno die jejunantes, et alterno crapulæ et ebrietati indulgentes, quadragesimam se observare existimabant, cum viginti tantum jejunii dies vicesimam, non vero quadragesimam facerent. Antiqua jejunandi disciplina jam mitigata, licebat nona hora jejunium solvere. Quidam vero hac concessa hora nihil sumentes, eo fine ad noctem usque quotidie jejunabant, ut « nocte quasi cum licentia ventrem valerent ingurgitare. » Alios arguit, qui jejunii solvendi horam adeo præveniebant ipso Sabbato sancto, ut hora tertia ob crapulam et ebrietatem pedibus nutarent; nec non illos, qui die Cœnæ Domini ante nonam missas celebrabant, [cxxxii] et subinde jejunium solvebant: nonnullosque exstitisse subindicat, qui violationem jejunii his duobus diebus Cœnæ Domini et Sabbati sancti ea ratione excusandam putabant, quod hi duo dies compensari dicerent duobus aliis jejunii diebus quadragesimæ adjectis, nimirum quarta et quinta feria ante primam Dominicam quadragesimæ, cum olim « caput jejunii » a prima Dominica inciperet. Alia atque alia vitia in jejunantes irrepentia notat, quæ nostris quoque temporibus communia sunt; veramque explicat jejunandi rationem, qua non tam a cibis, quam a peccatis abstinetur et oratio, ele-

mosyna, ac pœnitentia cum jejunio copulantur.

95. Præter Anthropomorphitarum hæresim quam latius et naviter refellit, alium crassiorem errorem in eodem sermone perstringit, quo S. Michaellem feria secunda missam cantare quidam existimantes, ecclesiam ejus eodem die potius quam aliis visitare religioni ducebant. Recta licet et sana esset in his RATHERII doctrina; vitare tamen non potuit reprehensionem nonnullorum, qui aliquot sententias contra Anthropomorphitas, et contra superstitiosum S. Michaelis cultum minus recte fuerant assecuti. Itaque sese clarius explicare debuit, idque appendici apologeticæ ejusdem sermonis causam dedit.

§ XV. — *Liber RATHERII; De contemptu canonum, Quæ causæ fuerint scribendi. Vitia et abusus qui in clero grassabantur. De illegitimis clericorum conjugii. De minus æqua reddituum ecclesiasticorum distributione, et malis exinde profectis. Nisus RATHERII ut æquiorum distributionem induceret, et potestatem episcoporum canonibus assertam vindicaret. Quantum obstiterint clerici, et cur.*

96. Sub tempus (vid. not. in lib. *De contemptu can.*) quadragesimæ anni 964 aliud insigne opus RATHERIUS edidit duplici titulo inscriptum, Perpendicularium, seu De contemptu canonum. Ut pateant causæ hujus operis, quo vitiis in clero grassantibus obviam ire, et sacrorum canonum observantiam revocare studuit [cxxxii], res altius repetenda est. Semper jam inde a sui episcopatus initio inter RATHERIUM et clericos Veronenses dissidium viguit (*Discordia*, n. 1, 5), quod ex sententiarum dissidio originem duxerat. Episcopus enim in sacris canonibus eruditus, cum eos desertos et neglectos videret, eorum observantiam disciplinæ zelo volebant inducere. Clerici contra abusus a disciplina canonum maxime abhorrentes, qui latius inoleverant, consuetudinis nomine licitos rati, episcopo obsistere, ne a suis, uti vocabant, consuetudinibus abducerentur, non desinebant. Hinc in libro *Discordiæ*, num. 1, se nunquam potuisse ait cum iisdem clericis mire concordiam, « cum illi semper consuetudinem antecessorum pontificibus suis incessanter rebellium, sanctis et a Deo decretis prætulissent canonibus: ego sanctos et a Deo decretos canones a diabolo inventis præferendos putaverim usibus. » Maximus quidem, et a sacris canonibus maxime reprobatus abusus erat clericorum « mulierositas, » quam late et publice grassantem in *Discordia* his verbis explicat num. 1: « Prohibitæ enim in Nicæna synodo mulieres tam consuetudinaliter, tamque publice habere, tam parvipensa Dei et hominum reverentia, ipso quo timore gehennæ intantum posthabito, ut putent adeo fieri non modo licere, sed etiam oportere, ut nemo hoc facere devitans videatur eis pessimo illo, quod Apostolus in Epistola ad Romanos memorat, scelere posse carere, non tibi videtur diabolium invenisse? » Clerici scilicet ita passim mulieres habebant, ut crederent licitum quod communi usu erat receptum; et non solum licitum, sed necessarium etiam haberent, ne quis mulieribus

expers, nefando ac pessimo sceleri, quod detestatur A
Apostolus, deserviret.

97. Hoc vitium tam late obtinebat, ut eo non so-
lum majores et ditiores clerici, sed minores etiam et
pauperiores laborarent. Majores quidem ac ditiores
notantur part. 1 De contemptu canonum, num. 4,
cum eos potioribus et amplioribus Ecclesie redditi-
bus ditatos hac de causa inter ceteras tradat, « ut
habeant quoque, unde filiis uxores, filiabus acqui-
rant maritos. » Minores vero et pauperiores clerici
indicantur in Discordia, num. 6, ubi postquam eos
ad mulieres dimittendas imperiali præcepto adactos
prodidit, hanc eorum excusationem subdit: « Om-
nium pene excusatio exstitit, non posse propter ino-
piam hoc ullo modo fieri; potuisse vero utcumque, si
stipendium [cxxxiv] debitum ex rebus habuissent Ec- B
clesiæ. » Notandæ voces « omnium » et « propter
inopiam, » quæ rem pauperioribus valde commu-
nem designant. Quatenus autem « inopiæ » per
mulieres prospicerent, explicari potest ex epi-
stola cœvi episcopi Attonis Vercellensis ad suum
clerum adversus clericos incontinentes (t. I *Spicil.*
Acser., p. 440). « Sunt qui de feminarum contu-
bernio se excusare quærunt, dum suam quasi neces-
sitate exponunt. Aiunt enim, quia nisi ipsarum
manibus sustentaremur, jam fame, vel nuditate
deficeremus.

98. Dubitari potest, num hæc clericorum mu-
lierositas adeo communis et publica, quæ licita
habebatur, de concubinis, quæ ipso divino jure
prohibitas ignorare poterat nemo, intelligenda sit. C
Ratherius quidem « conjugium » intercessisse signi-
ficat, cum in Qualitatis conjectura, num. 2 clericos
ejusmodi mulieribus junctos adulterii accusans,
« illegale conjugium nominat adulterium; » et in
Apologetico, num. 7 de clericis monogamis ait:
« Adulterium publicum dum illegale utique con-
jugium sit; » et in Discordia, num. 1: « Adulter
enim nobis est, qui contra canones uxorius est. »
Vox « uxorius » conjugium cum muliere initum
præsumit. Hinc decretum synodi Ravennatis con-
tra clericorum mulierositatem tum Romani pon-
tificis auctoritate tum imperatoris præcepto mu-
nitum, Ratherius in Discordia, num. 6. his verbis
expressit: « Cum de dimittenda mulierositate Au-
gustalis intonisset adversus illos voluntas, » etc., D
in epistola vero ad Nannonem num. 2 vocavit
« legationem ipsius papæ de uxoribus dimittendis: »
ita ut idem sit « de dimittenda mulierositate, »
ac « de uxoribus dimittendis. » Uxores igitur ha-
bebantur, quæ cum clericis cohabitabant mulieres:
idque etsi canonibus esset interdictum, et « lex
nulla altaris ministris indulgeat conjugia (*Itiner.*
n. 15); » omne tamen hujusmodi interdictum
consuetudine abrogatum, et eatenus hæc conjugia
licere credebantur; et ita credebantur licere, ut
absque ulla formidine publice etiam a clericis
inirentur. Quare in sermone de Maria et Martha,

num. 4, auctor noster clericos notat « canonicæ
legi adversos usque ad nuptum publicum. » (Ne-
que his contradicunt illa auctoris verba libri v
Præloquiorum, num. 18, col. 155, c. quibus inter
alia discrimina ecclesiasticorum a laicis recenset
istud, « quod non a nobis, ut ab eis, ducuntur
uxores. » Hæc enim ab ipso scripta jamdiu ante,
ex toto contextu non referuntur ad clericos, sed
ad episcopos, de quorum moribus ibidem ex pro-
posito disserit. Alias vero parte secunda De con-
temptu canonum, num. 2, col. 367, c. ubi agit de
moribus clericorum, cum inter discrimina isto-
rum a laicis, iisdem fere Præloquiorum vocibus
referens, quæ clericis sunt cum episcopis commu-
nia istud, « quod non ab ipsis, ut a laicis, ducun-
tur uxores, » idcirco videtur omisisse, quia nuptiæ
non ita erant a clericis, ut ab episcopis alienæ.)
Hoc itaque sæculo in nostris regionibus
non obscura emicant initia ejus corruptelæ quæ
sequenti sæculo magis multo deferbit, multæ-
que nisu defensa fuit a multis propugnantis
licere conjugia clericorum. Ita etiam sub hoc
tempus « ipsi clerici palam uxores ducebant, »
uti habetur (MABILLON. c. 7 Act. SS. O. B. p.
841) in Vita S. Adalberti episcopi Pragensis sæ-
culi [cxxxv] decimi num. 11, necnon in Anglia, ut vi-
dere est apud Ordericum Vitalem, lib. v *Histor. Eccl.*
pag. 574,, ejusque rei indicium exstat etiam in Vita
S. Etholvoldi episcopi Wintoniensis n. 16 (MABILL.,
ib., p. 602). Observandum vero est hæc conjugia a
clericis saltem plerisque inita ante ordines sacros,
ita tamen ut qui sic duxissent uxores non dimitt-
terent clerum, sed in eo permanerent, et ab uxoribus
nequaquam separati, ad sacros etiam ordines pro-
moverentur. Hujus rei præcipua videntur indicia
in opusculo Ratherii de Nuptu illicito. Nuptum
illicitum, cujus causa hoc opusculum scripsit, fuisse
nuptiæ cujusdam clerici, quem pater ejus item
clericus cum clerici filia matrimonio junxerat. Aliud
quoque alterius clerici conjugium patre procurante
initum ibidem memorat. Hos autem et alios similes
clericos conjugii causa non evasisse laicos, sed in
clero perstitisse innuunt illa num. 4, quibus noster
episcopus clericos incontinentes alloquens, « Quo-
circa, » inquit, « monendi et obsecrandi, fratres,
ut quia prohiberi, proh dolor! a mulieribus valetis
nullo modo; filios de vobis generatos dimitteretis
saltem esse laicos, filias laicis jungeretis, ut vel in
fine saltem vestro terminaretur, et nusquam in
finem sæculi duraret adulterium vestrum. » Adul-
terium hic quoque vocat clericorum conjugium.
« Nusquam » vero « in finem sæculi » durare po-
tuisset adulterium ex memoratis conjugiiis, si filii
clerici post conjugium excidissent e clero, et in
laicorum gradum transissent. Ideo autem in perpe-
tuum duraturum traditur, quia cum illi post con-
jugium essent in clero, et ad altiorem etiam ordinem
promoverentur, filios ex hujusmodi conjugio susce-

ptos clero addicerent, et matrimonio jungerent, similiterque in finem sæculi contracta clericorum conjugia, adulterium perpetuum redderent. Iluc pertinent illa ejusdem numeri: « Cum presbyter, aut diaconus, uxorem legitimam non possit habere si filium de ipsa fornicatione, vel, quod pejus est, adulterio genitum, » subaudi « et matrimonio a patre junctum facit presbyterum; ille alterum de se similiter genitum facit presbyterum; ille iterum suum; suum alter iterum; pullulans illud usque in finem taliter adulterium, cujus est, nisi illius qui illud primitus seminavit? » Notanda distinctio « filium de fornicatione, vel, quod pejus est, de adulterio genitum. Filium de fornicatione » eum auctor appellat, quem clericus ex libera muliere, [cxxvi] sen concubina suscepisset; « de adulterio » autem eum, quem suscepisset ex legali conjugio, quod Ratherii lingua « adulterium » dicitur. Erant igitur clerici, qui concubinas alebant, erant alii qui uxores. Horum autem filii fere omnes erant in clerum ascripti, adeo ut in « Itinerario » num. 5. vix aliquem puerulum in clero inventum iri affirmet, qui « manzeres, » id est ex fornicatione, aut adulterio natus non esset. » Si manzeres abjicerem, quem ex iisdem puerulis stare in choro permetterem? » Omnes item exceptis puerulis hoc legali conjugio irretitos innuit scribens. » Si multinubos a clericatu repellerem, quem nisi puerulos in ecclesia relinquerem? » Esto per hyperbolem et exaggerationem scripserit, ex his tamen omnibus negari non potest vitium ejusmodi multos imo plerosque clericos occupasse.

99. Inferiorum clericorum excusationem « propter isopiam » paulo ante indicavimus. Alius nimirum abusus increverat, quo cum majores clerici omnes fere ecclesie redditus sibi vindicassent, inferiores maxima egestate premebantur. « Causa » id est, res et bona « illorum » clericorum ecclesie cathedralis « cum Deo gratia non mediocris sit, ita per massaritas et alia hujusmodi exstat divisa, ut quidam illorum inde ditescant, multitudo vero paupertate languescat; et (proh nefas!) qui majus Deo in ecclesia exhibent servitium, aut nihil, aut modicum accipiant; qui pene nihil de famulatio unquam actitant Domini, locupletes de rebus ecclesiasticis fiant. » Ita in *Discordia* num. 6. « Per massaritas » dividere idem est, ac per campos et vineas dividere, quod inæqualitatem facile induxit (V. not. 7, in *Discord.*) Potentiores enim et majores clerici plures ac meliores campos sibi vindicaverant, ex quibus præbendarum pinguiorum origo dignoscitur. Similiter in eodem opere num. 2. conqueritur: « Quod generaliter omnibus est clericis delegatum, ita inæqualiter et per massaritas dividitur, ut quidam illorum inde fiant ex pauperrimis locupletissimi, quidam mediocriter, quidam nihil ex eo accipiant omnino per usum et consuetudinem, » qua ea divisio propugnabatur. Et part. 1 *De contemptu canonum*, num. 4: » Ipsi clerici dividunt inter se, prout quilibet eorum potentior est: et non juxta consuetudinem aliarum

ecclesiarum omnibus ecclesie clericis, sed juxta propriam voluntatem solis diaconibus et presbyteris debent, quæ Veronensi ecclesie collata sunt, cedere, » etc. Confer etiam Apologeticum [cxxvii] num. 7. Quod « solis diaconibus et presbyteris » ait, non de omnibus diaconibus et presbyteris intelligendum est, sed de majoribus, quos *canonicos* appellamus; erant enim alii inferiores presbyteri, qui in *Judicato* indicantur pauperes, et « presbyteri capellani » nominantur: hos autem ante presbyteratus ordinem in diaconatu aliquandiu constituisse nihil est dubitandum.

100. Hæc minus æqua reddituum ecclesiasticorum distributio aliorum quoque vitiorum, quæ et majores et inferiores clericos inficiebant, causam præbuisse traditur (*De contemptu can.*, part. 1, n. 4). Majores enim ditati, facilius contra episcopum peterant rebellare, et ita dominari inferioribus, ut eos in suas partes, cum vellent, etiam per potestatem laicam compellere, et ad jusjurandum fidelitatis alii episcopo, quem attraxissent, præstandum cogere, et si non obedirent, de ecclesia etiam ejicere possent. Inferiores autem cum non haberent, unde congrue viverent, et studiis officiisque ecclesiasticis vacarent, hæc deserere vel negligere non verébantur; ex quo initia deteguntur et causæ cur minorum ordinum officia declinare, ac sensim deficere cœperint. Tantis malis ut remedium præberet episcopus, æquiorum reddituum distributionem inducendam credidit. Id suæ potestatis esse contendebat ex sacris canonibus, quos in hanc rem ante suam secundam expulsionem memoriæ juvandæ causa collegerat. Neque vero mens ejus erat cathedralis ecclesie bonis quidquam decerpere, aliisque vindicare; sed id unum prospiciebat, ut quæ ejusdem ecclesie clero generatim fuerant collata, æquiori partitione congruenti omnium cujusque ordinum clericorum sustentationi sufficerent, ne divinus cultus et sacra officia detrimentum caperent, et alii ob nimiam rerum abundantiam atque potentiam insollescerent, alii ob inopiæ causationem mulierositati studerent, omnesque in diversi generis vitia dilaberentur. Nihil justius, et sacris canonibus magis consonum. Huic tamen auctoritati et æquitati Veronenses clerici haudquaquam acquiescentes, solam cui innitebantur, prædecessorum suorum consuetudinem opponchant, eamque cuique æquitati, quibusque canonibus auteferendam putabant. Et non solum majores clerici divites, verum etiam (quod mirum accidit) inferiores pauperes congruentiori illi divisioni reddituum, quæ [cxxviii] sibi profuisset, maxime obsistebant duabus de causis (Ibi. n. 4, et *Discordia* n. 6.: prima, ut paupertatis occasione se facilius possent a divino servitio subducere; altera, quod se quisque speraret tandiu victurum, quoad in majorum obeuntium gradum aliquando ascenderet. Ita porro omnibus obnitentibus episcopo nihil episcopalis potestatis sibi relictum queritur « præter chrismatis confectionem, et chrismandi quilibet potestatem

(*De contemptu can. part. XIX*) : » sola scilicet potestate ordinis ipsi permissa, potestas jurisdictionis, distributiva, et vindicativa omnino impediatur.

. 101. Canones, quos contra hosce abusus ante secundam expulsionem collegerat, in memorato libro *De contemptu canonum* sub quadragesimam anni 964 digessit, et edidit. Hic liber in duas partes distinguitur. In prima post breve proœmium, quo scribendi occasionem indicat, canones et decreta producit, quibus episcopo non solum rerum spiritualium sed temporalium etiam ecclesiæ bonorum cura et dispensatio committitur : qua si careat, in ipsis rebus spiritualibus modicum, aut nihilum poterit. Etenim, inquit, num. 4, « cum rarissime videas gratis aliquos, sed aut timore, aut confœderari amore ; unde te verebitur, cui nihil vales auferre ? unde amabit, cui nihil potes conferre ? » Alia multa addit, quibus etsi ob invalescentem, quem extirpare studet, Veronensium clericorum abusum eos acriter et acerbiori stylo exagitet (*V. Discordiam* n. 5.) : non tamen vi et præcepto, sed ratione et suasionem utitur. Transit ad canonum contemptum, quem tam late patere ait num. 6, ut neminem invenire eorum valeam curatorem, a vilissimo utique ecclesiæ usque ad præstantissimum, etc. Tanti contemptus causas fusius prosequitur, quarum præcipua erat, eos, qui canonum observantiam promovere, et violatores debebant compescere, in canones ipsos peccare. Aliquot exempla inserit, quæ cleri corruptionem canonumque contemptum maximum astruunt. In parte altera, quæ multo brevior est, clericorum incontinentiam, aliam peculiarem contemptus canonum causam præfert, ex qua iidem clerici a laicis maximo contemptui habebantur. Sacrorum librorum auctoritatibus et minis potissimum utitur. Ubertus, ad quem hoc opus direxit epistolæ nomine, erat episcopus Parmensis Ottonis imperatoris intimus, qui ab eodem comitatum ejusdem civitatis obtinuerat : dein vero ad archicancellarii dignitatem ascendit. [cxxxix] Is quondam a Ratherio petierat, ut aliquam præcem, quæ ipsi familiaris esset, ad se dirigeret. Nunc eidem satisfactorius, in fine partis secundæ « collectam » appendit excerptam e libro liturgico alius Uberti, qui Parmensis erat amicus, « atque ad me, inquit, persequendum socius. » Hinc Ubertum Parmensem Ratherii hostibus favisse suspicio est. Ipsa vero « collecta » in Missæ sacrificio recitanda, contra canonum violatores et contra persecutores compacta videtur.

§ XVI. — *Ineunte anno 965, Ratherius Milone invasore agente capitur. Restitutus paulo post interventu ducis Judithæ. Judicium et compositio contra rebelles. Quanto in periculo adhuc versaretur, et qua sollicitudine sibi caverit. Impulsus ut episcopatum Miloni concederet, renuit, Dux ad Milonem epistolæ sub natalitia festa scriptæ. Reproducit cum additamento Conclusionem deliberativam. Locus perobscurus de Sikero explicatur.*

. 102. Cum Milo Ratherii æmulus Veronensem clericum memoratis de causis adversus eundem epi-

scopum concitatum vidisset, tempus opportunum credit, quo ejusdem cleri capitibus secum ascitis, in eum aliquid violentius tentaret. Hujus conspirationis indicia subleverunt « inclytæ illi duci, » quæ Ratherium idcirco tuitioni comitis commendavit, uti traditur in « *Qualitatis conjectura* » num. 14. « Hujusmodi in me dux inclyta comperiens mores, indeque mihi inimicos per plures, destitutumque amicorum præsidio, utpote advenam, omnium, verita ne pejus etiam mihi quam contigit eveniret, commendavit me tuitioni comitis non ignoti. » Hæc « dux inclyta » erat Juditha Henrici II Bajoariæ ducis mater, quæ cum Bajoariæ ducatum simul et Marchiam Veronensem filii ætate minoris nomine administraret, hoc tempore una cum filio Veronæ degebat. Confer. § 12, num. 76 et 77. « Comes » autem « non ignotus » vocabatur Bucco, sub quo hæc conspiratio contigit. Vide epistolam 12 ad Ambrosium, num. 3. Hic primum Ratherio fuerat infensus, adeo ut is se ab eo liberari percuperet ; sed interventu laudatæ [cxxx] ducis eidem favere cœpit ac propterea ipsi comiti noster episcopus aptavit illa Ovidii (*Ep. II ad Nannon.*) :

Probra Theraphnæ qui dixerat ante maritæ,
Mox cecinit laudes prosperiore lyra.

Et rationem addit ; « Postquam enim de illo, » mihi utique infenso, « dixeram : Qui liberavit Israelem de manu Pharaonis, liberet Ratherium de manu Bucconis ; dum ille abiturus meliorari cœpisset, cœpi et ego taliter aggarire. » Quatenus autem is in memoratis augustiis Ratherio faverit, videamus.

. 103. Erat Veronæ in inferiori parte ejus montis, in quo nunc S. Petri castrum situm est, præsidium pro eo tempore satis tutum, quod « Palatium » dicebatur (*V. Qualit. conject. n. 14, et not.*). Huc ut sese Ratherius reciperet, Bucco mandaverat. Verum episcopales ædes ille deserre noluit. In has itaque armatorum irruptio facta est, qua episcopus captus et abductus fuit. Milonem præcipuum auctorem fuisse liquet ex epist. 8 ad eundem impetorem suum scripta. « Me comprehendisti, adduxisti, spoliasti, exsulasti : ad dedecus hæc omnia tamen imperatoris, et, licet dissimulent, ducum nostrorum, » nimirum Judithæ et Henrici II. In eadem conspirationem omnes pene clericos consensisse, imo et conjunctis studiis eandem machinatos in *Itinerario* scribit num. 4. « Ab eodem invasore » (Milone) « vobis non penitus in tantum ignaris, neque eidem contrariis, ut mille non defuerint, qui vos pone omnes nedum consensisse, hoc crediderint machinasse, postea comprehensum, pulsum, injuriatum, exspoliatum, custodiae mancipatum, » etc. Unum autem præ cæteris « conductorem præcipuum omnium, » qui se comprehenderunt, in « *Qualitatis conjectura* » testatur num. 16, ubi cæteris calamitatibus, quæ hac occasione ipsi fuerunt illatæ, ecclesiæ direptionem et domus episcopalis destructionem adjicit. Hæc Ratherii captura contigit circa diem 21

aut 28 Januarii an. 965. Diem astruunt illa in *Qualitatis conjectura*, num. 6: « Cum fuisset captus, cœpit cantare stultissimus. Ecce quod concupivi jam video. Putabat enim, fatetur, quod esset, tunc penitus expellendus; et gaudebat, quod ipse non dimiserit episcopatum, sed episcopatus eum: et hac arte volebat, ut dicit, repetere monasterium. » Verba « Ecce quod concupivi jam video » sunt in antiphona ad *Benedictus* duorum [cxxx] festorum S. Agnetis, primum die 21, dein 28 Januarii, quam idcirco cantasse videtur, quia alterutro die captus fuit. Similiter alios versus, et antiphonas dierum, qui dum scriberet decurrebant, usurpare consuevit, ut aliis locis videbimus. Annum vero 965 historiæ contextus, quem subjicimus, comprobabit.

104. Non multo post Ratherius « imperatoris clementia, et subventu excellentissimæ ducis » Judithæ ereptus et reductus fuit (*Itiner.* II. 4). Non tamen conquievit rebellio, imo ea erupit apertius, cum non Ratherium tantum impeteret, verum et ipsum comitem Bucconom, qui Ratherio patrocinabatur: unde auctor in epist. 12 ad Ambrosium num. 3, ait: « Bucconis in præsentia conspirationem super eum, meque fecerunt. » Hic comes Ratherium monuerat, ne domui episcopali, in qua tanta pertulerat, sese amplius crederet, sed ut « curtem altam (*Qualitat. conject. n.* 14) ab episcopo non longe dissitam, quæ munitior erat, incoleret. Paruit ille, eamque ex munita munitiorem reddidit. Crescente tumultu idem comes tutius fore duxit, si episcopus memoratum « Palatium » in monte constructum ascenderet. « Obtemperavi, » inquit, « vastissimum erat: recuperari » (id est reparari) « ocius feci. » (*Ibid.*) Cum vero etiam in Bucconem rebelles conspirarent; is præcepit ut sua uxor ac filii una cum Ratherio habitarent in « Palatio; » ipse vero comes in circum, seu amphitheatrum, quod vel tunc vulgo appellabatur « Arena, » et ex opposito latere civitati præsidio erat sese recepit. Episcopum una cum comitis uxore et filiis in eodem « palatio » degere visum est per absurdum. Hinc ille « palatio » relicto, episcopales ædes licet formidolosas repetiit. Non ausus ibidem diutius morari. Gardam munitissimum oppidum proficisci cogitabat, sed cum paschale festum immineret, quod anno 965 incidit in diem 26 Martii; ne episcopalibus officiis in tanta solemnitate deesset, elegit in civitatis angulo locum juris, ut videtur, publici, in quo ut ædificium sibi construeret, comitis licentiam quæsivit. Quidquid autem hoc non solum consentiente, sed etiam opitulante fuerat exstructum, illico concrematum fuit. Dum istud ædificium vellet restruere, comes initio prohibuit, deinde iterum permisit. Restruxit autem melius. Sed cum hæc comitis anceps voluntas suspicionem Ratherio iniecisset, exactis jam festis paschalibus, Gardam confugere iterum meditabatur [cxxxii]. Interim Joannes diaconus venit, cœpitque deplangere porticum sancti Petri ruinam minari, nisi episcopus, ad

A quem ecclesiarum reparatio per hæc tempora pertinebat, ocius subveniret. Porticus intelligitur ecclesiæ S. Petri in monte (*Ibid.*). Huc itaque Ratherius statim ascendit, ac restorationi manum admovit, porticusque, cujus reliquæ nunc ibidem supersunt, ille esse creditur quem Ratherius refecit. Hunc autem sancti Petri situm, ad quem per gradus ascendebatur, suæ tuitioni opportunum, ne a civitate et cathedrali longius abesset, haud deserendum putavit. Inimici quidem ejus in reprehensionem vocarunt, quod episcopales ædes non repeteret. Præsum autem illorum consilium detogens in *Qualitatis conjectura* num. 15: « Tuæ malignitatis, inquit, ne sileatur intentio, maluisse te optime scio, tali quod versarer in loco, ex quo inimicis essem adibilis meis, neque te dolere, quod domum suspectam reliquerim, sed quod me in tutiore locaverim. » Hinc ipsum ibidem immoratum videbimus ad annum usque 968, quo ad Ambrosium epistolam scripsit, et subinde Veronam plane deseruit.

105. Post multas ejusmodi vicissitudines iudicium tandem de rebellibus institutum. Sed etsi multa crimina et damna versabantur in causa, omnium tamen cognitione prætermittenda de uno perjurio actum fuit, quo in conjuratione contra se excitata jusjurandum imperatori præstitum læsum fuerat. « Cum comprehensio mei, » inquit in eodem opere num. 16, « expulsio, spoliatio, abductio, retrasio, ecclesiæ direptio, domus episcopalis destructio, eleemosynæ imperatoris deletio, facti illius » (quo scilicet Ratherius ab ipso imperatore fuerat restitutus) « diffactio, urbis irruptio, reverentiæ imperialis vilipensio, et alia multa his coherentia adhuc essent, ut et existunt in causa; melioratione relicta, de sola pejeratione homicidalis perageretur » [*forte peracta est*] solummodo causa. Melioratio pro discussione et emendatione accipitur: unde in *Itinerario* num. 4 similiter quæritur, ea omnia, quæ in se commissa fuerant, *indiscussa fuisse relicta, quasi in eis nil inveniri valerel quod reprehendi legibus vel leviter posset*. Pejeratio, de qua tantummodo actum fuit, ad eam fidem refertur, quam et Ratherius, et Milo et Veronenses omnes Ottoni Veronam ingresso juraverant. Hanc utique Ratherii hostes violarunt, dum persecutionem in eum commoventes, [cxxxiii] irruptionem fecerunt in urbem, et tot alia ipsi et ecclesiæ inferentes mala, imperiale illud edictum moliti sunt destruere, quo Otto Ratherium restituens præceperat ne quid mali in eundem committerent. Vide quæ scripsimus § 13, num. 86. Nihil tamen de tot ac tam gravibus criminibus contra Ratherium perpetratis in iudicium deductum fuit. Solum perjurium multatum.

106. Quæ autem *compositio* in hoc iudicio pro hujusmodi perjurio constituta fuerit, seu qua multa ob ipsum perjurium rebelles fuerint affecti, explicatur in epist. 12 ad Ambrosium: *Ad compositionem deducti, centum libras argenti dare fuerunt compulsi. Cum vero illi tantæ pecuniæ solvendæ impares es-*

sent, « me adito, » subdit, « de thesauro ecclesiæ triginta fere libras acceperunt mutuo sub hac attamen cautione, ut si ad tempus hoc persolutum non habuissent statutum, dupla componerent emendatione. Sunt jam anni tres, nihil reddunt omnino. » Ex his postremis verbis tempus laudati iudicii, et capturæ Ratherii palam elicitur. Etenim epistola 12 ad Ambrosium scripta fuit Kalendis Julii anni 968. Triennium ergo, quod a multa illa in laudato iudicio decreta, et a mutuo datis libris triginta effluxit, incipit medio circiter anno 965, ac proinde in hoc tempus illud iudicium et compositio incidunt. Ut autem congruum tempus detur iis Ratherii vicissitudinibus quæ a die capturæ ejus ad hoc iudicium usque contigerunt, idem captus perspicitur circa diem 8. Agnelis anni ejusdem. Hunc eundem annum confirmat sermo in octavis Paschæ habito anno 968. In hoc enim libras ferme quadraginta in restauratione domus episcopalis, quæ in memorata rebellione destructa fuerat, se « hoc triennio » expendisse tradit. Ab octavis autem Paschæ anni 968, si per « triennium » ascendas, ex quo restaurandæ domni episcopali operam dare cœpit Ratherius, venies ad annum 965.

107. Post illud iudicium, quo nihil de malis episcopo illatis actum et multatum fuit, rebellium animi pacis consilia non inierunt. Imo cum nulla conciliationis spes effulgeret, illud unum Ratherio superesse visum est, si « accepto animarum pretio » Miloni episcopatum cederet (*Qualitat. conject. n. 16*). Hujus consilii inceptor ipse Milo, qui episcopos ejusdem consilii fautores invenit. Unus ex his, atque præcipuus fuit Ubertus [cxxxiv] episcopus Parmensis, cujus alibi mentionem fecimus (*Qualitat. conject. n. 16*). Neque inter Ratherii amicissimos defuerunt qui idem concilium probarent. Unus inter hos pretio, aut muneribus victus, adiit ipsam ducem Juditham Veronæ degentem, quæ Ratherio favebat, eique affirmavit imperatorem itidem velle, et forte etiam addidit præcepisse, ut ille episcopatum Miloni dimitteret. Hoc molimen sub finem anni 965 maxime efferbuit. Hinc Ratherius instante natalitio festo ad Milonem litteras dedit, in quibus eum « Vicentinum » vocat origine, non episcopatu (*Epist. 8*); Veronensis enim episcopus contra Ratherium fuerat ordinatus, unde « impetitorem vehementissimum » ipsum appellat. Causas, cur sibi tot mala intulerit, duas proponit, unam vetustiore, quia ipse ad Veronensem cathedram promotus fuerat, antequam Milo nasceretur; recentiore alteram, quia nec morte, nec fuga eidem episcopatum dimitteret. Indicat ejus natus, ut se ad fugiendum compelleret. Constantiam vero suam præferens in ferendis quibuslibet, ne cessionem episcopatus consentiret, uni tantum imperatoris et ducum imperio, si modo certum sit, et expressum, se cessurum significat. « Si respicere nunquam deliberas, inquit, alia moliri, quod cœpisti, tenta, suggero, via, imperatoris et ducum nostrorum, si vales, acquirendo utique, quo rece-

dam, imperium, et non per significantiam aliquam » (uti actum fuerat apud inclytam ducem), « sed simpliciter et aperte ad intelligendum, nam cætera omnia moliris incassum. » Memorat « pontifices » id est episcopos, Milonis « fautores. » In fragmento alterius epistolæ ad eundem (*Epist. 9*), quæ sub idem tempus, eademque de causa scripta fuit, duo hominum genera distinguuntur, quorum alii Miloni consentiebant, alii Ratherio nequaquam opitulabantur. Reproduxit hac occasione *Conclusionem deliberativam* Leodii scriptam anno 955, cum ad cedendum Baldrico episcopatum Leodicensem pluribus impelleretur. Pauca tantum adjecit in fine, quibus declarat sex et decem priores ejusdem opusculi rationes, quas in Leodicensi casu attulit, æque valere in Veronensi, easque nunc reproducere, ut « pravigeris compulsoribus » respondeat. Se vero non cessurum unquam profitetur, nisi vel canonico iudicio, vel imperiali potestate pellatur.

108. Magnas fuisse ejusmodi angustias, quibus Ratherius partim oblato pretio, partim [cxxxv] importunis etiam episcoporum suasionibus, partim minis ad cathedram Miloni cedendam impellebatur, ex eo cognoscitur, quod idem Milo hoc tempore episcopatum sese evicturum consideret. Id manifestum fit ex facto Sikeri, quod annis quatuor post tertiam Ratherii restitutionem contigit. Hi enim quatuor anni computandi ab anno 961 exeunte, cum Ratherius ab Ottone fuit tertio restitutus, desinunt exeunte pariter anno 965, quo ipse ad episcopatus cessionem maxime urgebatur. Id factum obscure propositum in *Qualitatis conjectura* num. 9 in eam sententiam, quæ multa consideratione explicanda fuit, sic exponendum videtur. Ratherius, antequam secundo pelleretur, Sikeri dederat castellum ad jus Veronensis ecclesiæ pertinens, ex quo præter vassallorum servitium libras sex denariorum Veneticorum annis singulis posset percipere. Dum anno 961, Otto Veronam ingressus eundem episcopum restituit. Sikerus ab eodem Ottone privilegium obtinuit, quo idem castellum sibi confirmatum fuit. Ter ille episcopum offenderat; ac forsitan metuens ne ipse episcopus restitutus hoc castellum sibi adimeret, diploma ejusmodi procuravit, cui episcopus non audeat reniti, aut etiam nollet. Cum vero ille subinde Ratherium sibi fecisset amicissimum, is non solum post suam restitutionem eum in castelli pacifica possessione annis quatuor reliquit, verum etiam ecclesiæ Veronensis terram trans lacum Gardæ sitam, et forsitan memorato castello proximam eidem concessit. Quatuor porro annis exactis sub finem anni 965, « eo die quo Milo putaverat episcopium super eum » (Ratherium) « evincere, » Sikerus ad hunc descripta misit in breviculo quæcunque ipsi muneris nomine contulerat, simulque affirmabat, se ista « non pro ulla compositione, sed pro terra acquirenda » dedisse: ex quo sequebatur illam terram veluti emptam suam esse, nec ad jus ecclesiæ pertinere. Hac forsitan ratione cavere sibi voluit de ipsa

terra, sicuti imperiali diplomate de castello caverat, ne forte si Miloepiscopatum, uti putabat, evinceret, eam terram repeteret, et in jus ecclesie revocaret. Cum Ratherius, quaecunque Sikerus dederat, amicitie causa collata accepisset, hoc audaci Sikeri nisu detecto, penituit se illi terram dedisse. Imperatoris vero diploma reveritus, nullam de castro questionem movens diploma reveritus, nulla de castro questionem movens respondit [cxxxvi]: « Sufficeret ei quod ipse dederat castrum. » Illo autem affirmante se et terram velle tenere jure suo, et castrum, quod per « donum » Imperatoris ad se pervenisse mentiebatur. indignatus episcopus eam ipsi terram abstulit.

§ XVII. — *Ratherii acta anni 966. Scribit Qualitatis conjecturam. In abbacia Maguzani, submoto abbate male morato, instituit clericos. In Quadragesima synodum celebrat. et Synodicam edit. Opusculum ejusdem de Nuptu illicito. Romanum iter meditatur, et cur. Itinerarium evulgat.*

109. Cum Ratherii hostes intellexissent eum nolle episcopatum Miloni cedere, nisi imperatoris præcepto cogeretur, mores et vitam ejus multis censuris, seu potius cavillationibus cæperunt perstringere, quibus ad imperatorem delatis, imperiale præceptum quod expetebant eliceretur. Hoc autem molimen ut episcopus elideret, easdem cavillationes ipsorum adversariorum nomine ac verbis publice exponendas duxit in opusculo, quod inscripsit: « Qualitatis conjectura cujusdam. » Censuram suorum malignitatem explicans in *Apologetico* num. 4. « Quidam, inquit, sive putatis, sive a se magis confictis me jaculant criminibus. Quidam bona, si qua videor agere, sinistris interpretationibus non desinunt infuscare. » Cum porro idem seipsum non vereretur reprehendere, et sua quoque leviora delicta augere et exaggerare soleret, ut in libellum *Confessionis* observavimus; nil mirum si in *Qualitatis conjectura* accusatorum ejusmodi indolem secutus. ut iisdem materiam præberet censurarum, in censuris ipsorum nomine expressis « vera falsis, opinabilia certis » immiscuerit, uti numero primo significat. Rarus, seu potius singularis hic scribendi ac semetipsum criminandi modus. « similem, cui, » ut ipse ait, « ante me, credo, de se nullus fecit: » cum præsertim sui vindicias adeo neglexerit, ut pejora adhuc de se existimari cuique permiserit, addens: « Legat ergo qui volet, et de me proferat pejus quiddam, si valet. » Hinc difficile erit discernere, quænam censuræ in hoc opere Ratherio impactæ sint « veræ, » falsæ, » quænam « certæ, » vel opinabiles [cxxxii]. » Ex zelo tamen, quo fervebat, ac ex severiore vivendi ratione ipsius valde credibile est, graviora saltem, quæ in eum ingeruntur crimina, vel falsa omnino esse, vel nimium exaggerata. Confer *Admonitionem* in *Excerptum ex dialogo confessionali* num. 3. Cæterum recte judican-

(7) (Quam forti pacatoque animo nosterepiscopus ferret non solum oblocutores, sed etiam persecutores, altiori mente veluti magnum suum bonum habens, quaecunque acerbiora mala ex ipsis prodierant, perspicies ex dictis supra num. 23. Hinc quoque

tibus, nec ipsa bona et laude digna per se, perversa interpretatione distortentibus in malum, tota hæc cavillatorum censura insigne auctoris encomium videbitur, quo accusatorum malignitas satis detegitur. Episcopum enim exhibet a superbia, a deliciis, a muneribus alienum, contemptorem divitiarum, humilem, pauperem, penitentem, qui vestibus incomptis et minime pretiosis, aliaque mediocri suppellectili utebatur: qui occupabatur servilibus, dormiebat in scamno, aut libentius humi; qui frugem mensam parabat et ad eam pauperes adhibebat; sæpe abstinerebat a carnibus et fere a vino, unde abstemius vocabatur; qui jejunabat et penitentiam agebat pro aliis; non quærebat, imo detestabatur gloriam, nec curabat si quisque de se obloqueretur; quin (7) oblocutores et conviciantes quandoque præmiis donabat: qui zelo disciplinæ abripiebatur in acriorem reprehensionem omnium, nec sibi ipsi parcebat, sed sua quoque crimina palam confitebatur, et nonnunquam etiam, ut innuimus, augebat, exaggerabatque; qui nolebat ministrum vel capellanum habere, non adibat regem aut magnates, nec ab ipsis quidquam postulabat; qui pronus erat ad sacras basilicas struendas, aut restruendas; nihil e rebus ecclesie in consanguineos volebat conferre; totus erat in libris, frequentiam oderat, amabat solitudinem; a ludis, venationibus et similibus oblectamentis abhorrebat. Hæc et alia hujus generis non pauca, etsi maxime commendabilia sint, a censore tamen in reprehensionis argumentum ac speciem proposita in laudato opere præferuntur. Inseritur episodum contra Judæos, qui Veronæ præpotentes fuisse noscuntur, nec non contra illos, qui Judæis amicitiam et favorem præstabant [cxxxiii]. Notantur abusus quibus multa ecclesie bona aliis atque aliis nominibus fuerant injuste distracta. Quidam enim ecclesie agri a potentibus occupati, vel etiam ab episcopis primum usufructuario nomine concessi ad tempus, ita postea principis diplomate conferebantur, et confirmabantur, ut velut in jus regium redacti ab ecclesie jure exciderent. Confer quæ de Sikero retulimus sub finem paragraphi præcedentis. Perstringuntur tres contractuum species, quibus ecclesie bona distrahebantur, id est « commutationes, libelli, et precaria: » hæcque omnia partim necessitate episcoporum, partim per fraudis subreptionem contigisse traduntur. Concludit Ratherius cum elogio Ottonis imperatoris, quem ut sibi propitium reddat, suas angustias et periculum paucis explicat. Ne autem suis hostibus falsas criminationes obtrudentibus faciles aures et fidem præbeat, eam ipsorum consuetudinem notat, qua in episcopum culpam rejiciant quorundam malorum, quorum ipsi sunt rei. Exemplum recentissimum profert cujusdam ole-

intelligere licebit quo sensu Everaclus Leodicensis episcopus ad Ratherium scribens epist. 14, col. 570, b., patientiam ejus in adversis extulerit his verbis. « Patientia si memoretur (si fas est dicere fide salva, ne Deum offendam) tu es ipsa. »)

rici ad diaconatum ab invasore promoti, qui cum terram juris episcopalis per potestatem sæcularem teneret, atque diriperet; « ad pedes nemine persequente confugiens Domini imperatoris, mentitus est quod » (Ratherius) « suum ei beneficium abstulisset. » Cur hoc opusculum affigamus ineunti anno 966, ex notatione prima, quam ipsi subjecimus, exploratum fiet.

110. Hoc eodem tempore, quo Ratherius « malevolorum cavillationibus » acerrime impetebatur opusculum edidit *de Abbatiola Magonziani nunc Maguzani*, ubi mutationis in eam inductæ rationem exponit. Hæc abbatia, in confinio diœcesis Veronensis, Brixianæ proximo sita, cum suo prædio ita dispositioni episcoporum subjecta erat, ut aut obeunte ibidem abbate, aut male morato et incorrigibili, alius Veronensis diœcesis ab episcopo substitueretur, qui efficeret ut militantes in ea monasticam vitam custodirent. Id autem ex fundatis mente non bene cesserat [cxxxix]. Hungari, qui hoc sæculo Italiam invadentes, incendiis ac deprædationibus vastaverant, ejusdem abbatiæ cœnobiū incenderant, eoque augustiæ res ipsius abbatiæ, et temporum corruptela processerant, ut solus ibidem abbas existeret, idemque moribus nequam, qui publico cum scandalo uxorem et filios alebat. Hunc Ratherius ad emendationem revocare studuit; sed frustra. Ter enim fuga se subduxit, ac per internuntios oblata episcopo pecunia, rem cum ipso componere nisus est. Exhorruit Ratherius tantum scelus; hæsit aliquandiu quid ageret. « Si enim ego, inquit, possessiunculam Dei Genitrici collatam melius quasi dispensaturus mihi retinerem, aut meorum alicui darem, ne successorum aliquis meorum meo similiter faciens exemplo, eleemosynam illorum bonorum destrueret, non nihil verebar. » Cum autem perrarum et difficile esset eo tempore monachos propositum exacte observantes subrogare, tres presbyteros cum diacono, subdiacono, et aliquot clericis in eadem abbatiâ collocavit, qui sacris officiis vacarent. Suam cuique taxavit portionem, et declaravit officia. Alium presbyterum graviolem omnibus præfecit, qui disciplinæ et reddituum distributioni præsideret. Alia nonnulla desiderantur; nam opusculum sine caret.

111. Cum (*Itiner.* num. 5) bis in anno episcopus synodum habere sacri canones jubeant, id exsequi non prætermisisset Ratherius, si quid in synodis utiliter agere se posse credidisset. Verum « scitis, » inquit in *Itinerario* ad suos clericos, « scitis me semper hoc agere ideo distulisse, quod dicerem me, unde synodare deberem, omnino nescire. Solet enim in synodis, si quid » contra canones actum est, emendari. Sed si hoc agere tentavissem, omnibus, quæ in canonibus sunt scripta, regyratis, de nullo eorum vos curare viderem omnimodo. » Aliquot subdit exempla, quæ temporis pravitatem ac perversitatem declarant. Ut autem experimentum aliquod faceret, hoc anno 966, Quadragesimæ tempore

diœcesanam synodum convocavit. Qui autem hujus synodi exitus fuerit, refert in laudato opusculo num. 6. Ante synodum præceperat, ut biduo ante archipresbyter et archidiaconus cum ordinariis, seu canonicis cathedralis, eos qui tum ex titulis urbis, tum ex plebibus ruralibus interesse debebant synodo, discuterent, et si quæ essent corrigenda, diligenter inquirerent, ut die tertia, qua [CLX] episcopus synodo præesse debebat, ipsi emendanda referrent. Non solus archipresbyter, nec solus archidiaconus, sed omnes canonici præ multitudine convenientium ad synodum, ut examen biduo conficeretur, inquirendi officium susceperant. Coacta synodo die tertia cum episcopus residens interrogasset quid actum fuisset, respondit unus, cujus potissimum intererat, eos inquisisse de psalmis et de aliis hujusmodi, » et Deo gratias non malum adeo invenisse. » Ad hæc episcopus, qui mala multa non ignorabat, ironice subdidit: « Quid haberem ergo de tot sanctis, nisi Deo gratias dicere? » Et post pauca: « Si de psalmis, et non de alio in isto concilio debet esse conquestio, me primum ad examen producite; convinci nam possum, me illos non, ut competeret, scire. Unde igitur synodus ageretur, nil amplius quod emendaretur invento? Sciscitatus itaque de fide illorum, inveni plurimos nec ipsum sapere symbolum, quod fuisse creditur apostolorum. Hac occasione Synodicam scribere omnibus presbyteris sum compulsus. » Hanc synodum « mediante Quadragesima » habitam, et in ea Synodicam editam indicat: quod intelligendum de media Quadragesima anni 966 in Admonitione ad ipsam Synodicam probavimus.

112. Hæc *Synodica* maxime insigne est decimi sæculi documentum, ex quo disciplinam ejusdem temporis potissimum agnoscimus. Inscripta est omnibus presbyteris et cæteris ordinibus per universam diœcesim constitutis. Ter eos ad examen in synodo vocaverat: et cum ob multarum rerum copiam ac potiorum capitum ignorationem nihil fere potuisset verbis conficere, hac synodali epistola scriptis vulgata providendum credidit. Ut mederetur ignorantiae circa symbolum, tria symbola scribenda et memoriæ mandanda præcepit, id est *symbolum* seu *collationem apostolorum*, « sicut in spalteriis correctis invenitur, » illud quod in mtssa canitur, et illud quod S. Athanasii nomine circumfertur, monuitque neminem ad sacerdotium promovendum, aut in sacerdotio permansurum, nisi eadem symbola memoriæ teneret, cum « proxime » ad examen vocabitur (*Itiner.* num. 7): Vocavit autem post aliquot menses, cum hoc eodem anno Romanum iter meditaretur; ac propterea inobedientes inventi tanto metu pœnarum fuerunt perculsi, ut non solum promiserint se deinceps omnia quæ imperaverat præstituros, verum [cXLI] etiam multæ, ut videtur, nomine ad illud iter carpendum opem polliciti sint. Utilissimis porra institutionibus tota Synodica referta est. De sanctificatione dei Dominicæ et festo-

rum pluribus agit, necnon de iis, quæ clerici cal-
lere et in quibus exerceri debent. Dum studii ne-
cessitatem inculcat, declarat ordinandos nulla ra-
tione ad ordines promotum iri, « nisi aut in civitate
nostra, » inquit « id est in schola ipsius cathedralis)
« aut in aliquo monasterio, vel apud quemlibet
sapientem ad tempus conversati fuerint, et litteris
aliquantulum eruditi, ut idonei videantur ecclesia-
sticæ dignitati. » Peculiaris est abstinencia a car-
nibus quatuor hebdomadibus ante Natale Domini
(festis diebus exceptis) præscripta, sicuti et conti-
nentia præscripta conjugatis tum in Adventu, tum
etiam diebus viginti post Natale, in octavis Paschæ
et Pentecostes, in litanis, et omnium festivitatum
vigiliis, sextis etiam feriis, præcipue autem omnibus
diebus Dominicis. Quoad horam jejunii solvendi
Quadragesimæ tempore, mitior inducta cognoscitur
ecclesiastica disciplina. Cum enim ex veteri institu-
tione idem jejunium protrahendum esset ad vespere-
ram usque, in *Synodica* solutio ejus conceditur post
horam nonam. Hac de re videsis plura in eadem
Synodicam, not. 48. Expetit, ne ullæ festivitates
sanctorum (exceptis festis B. Mariæ, apostolorum,
ac ecclesiæ patroni) in Quadragesima, et in diebus
jejunii quatuor temporum celebrentur, hac ratione
allata. quia his diebus « magis jejunium tenendum
quam festivitas celebranda. » Cum scilicet ex Eccle-
siæ disciplina diebus festivis non servaretur jeju-
nium, ut ex ipsis Quadragesimæ Dominicis liquet,
festa, quæ in dies jejuniorum inciderent, transfe-
renda existimabat. Illud tandem non prætermittendam,
huic *Synodicæ*, a num. 6 ad duodecimum
usque insertam, legi solemnem quamdam ecclesia-
sticam formulam, quæ legenda, aut recitanda in
synodo, *Admonitio*, seu *Sermo synodalis* in melioris
notæ codicibus inscribitur; quæque *Sermonis* titulo
Leoni IV a nonnullis perperam attribuitur. Vide hac
de re plura in *Admonitione* ad ipsam *Synodicam*
num. 2.

113. Cum hac in *Synodica* episcopus, ut innuimus,
sanctificationem diei Dominicæ potissimum incul-
cet, hac occasione commemorandum arbitramur
factum quoddam ad eandem sanctificationem per-
tinens, [CXLII] ex quo exploratius patebit, quantæ
curæ ipsi fuerit hæc observantia. « Cum excommu-
nicatione interdixi, » inquit in epist. 12 ad Ambro-
sium, « ut ab opere servili Dominica die cessarent.
Id cum evincere nullo modo valuissem, portas (sub-
audi civitatis) obserari contra venientia plastra præ-
cepi. Num id sub hoc *Synodicæ* tempore, eodemque
anno 966 contigerit, an aliquando ante vel post, in-
certum est. Certe vero hoc factum a malevolis arre-
ptum postea fuit, cum aperta rebellionem episcopum
multis accusationibus impetiverunt; unde subdit:
« Hoc facinus aut morte, aut expulsionem mea de-
bere judicabant expiari. »

114. Post Quadragesimam anni 966 Ratherius
opusculum scripsit *de Nuptu illicito* (Vid. not. 4).
Huic occasionem præbuit Joannes Veronensis Eccle-

siæ clericus, qui in præcedenti Quadragesima filio
suo item clerico uxorem tradiderat. Cum clericorum
nuptias episcopus semper est detestatus, tum vero
in has præsertim invehitur, eo quod illegalitate du-
plici et Quadragesimæ tempore initæ fuerint, et
nocte Dominica consummatæ. Simile quidpiam an-
tea fecerat Pedrevertus; sed in ea cautione usus
fuerat, ut matrimonium a filio contraheretur occulte,
Joannes vero « tam manifeste hoc fecit, ut neminem
istius civitatis latere valuerit. » Tantum scandalum
non ferendum episcopus duxit; « quia si irreprehen-
sum relinquitur, jure factum omnino videbitur: nul-
lus enim non dubitabit exemplum inde capere, quod
compererit neminem vituperasse. » Mentem quidem
parentum in hisce filiorum nuptiis procurandis eam
fuisse existimat, quod in comparatione mali melius
esset eos uni uxori conjungi, quam per plures femi-
nas magis mortifere divagari. Sed præter vetitum
nuptiarum tempus illud præcipue malum ob oculos
ponit, quod in ejusmodi clericorum nuptiis, quas
sacris canonibus interdictas adulterii loco habet,
cum patres clerici filios item clericos matrimonio
jungant, et similiter filii cum suis filiis se gerant,
parentum adulterium transit in filios, et ita perpe-
tuum efficitur. « Quocirca, » inquit, « monendi et
obsecrandi, fratres, ut quia prohibere, prohi dolor?
a mulieribus valetis nullo modo, filios de vobis ge-
neratos dimitteritis saltem esse laicos, filias laicis
jungeritis, ut vel in fine saltem vestro terminaretur,
et nusquam in finem sæculi duraret adulterium ve-
strum. » Similiter deterret etiam laicos, ne filias cum
clericis jungant; ac propterea nobilem [CXLIII] quam-
dam feminam « dominæ » appellatione donatam,
quæ fratris sui clerici filiam clerico Joannis filio
nuptui dederat, his verbis affatur num. 3: « O uti-
nam tu, domina, cui tam bonus frater tanta bona
dimisit. hoc antea cogitasses; et filiam ipsius illius
bonis benedictam uni bono dedisses laico, et finem
ipsius imposuisses peccato, » nimirum illi, quod
adulterium vocavit. Iis vero, qui memoratis nuptiis
vetitum tempus violarunt, quadraginta dierum pœ-
nitentiam imposuit, et, quod in ædificationem
maxime cedit, eandem quoque pœnitentiam sibi-
metipsi præscripsit, quippe qui, ait, « utique hac-
tenus, dum non restiti, consentiens fui. » Hæc pœ-
nitentia in jejunio potissimum sita erat, « ita vide-
licet, ut si cæteri fideles reficiuntur tertia hora, nos
sexta; si illi sexta, nos nona; si illi nona, nos usque
ad vesperam jejunemus. »

115. Otto I imperator, anno 966, Italiam repetiit,
ut rebellionem contra Joannem XIII summum pon-
tificem excitatam reprimeret. Hac forte de causa
episcopis præcepit ut milites suos tanquam imperii
vassallos ad bellum dirigerent. Itaque milites etiam
Ratherium mittere jussit. In hanc rem animadver-
tenda duo testimonia, quæ leguntur in duobus nostri
auctoris opusculis scriptis eodem anno 966. Impe-
riale præceptum de militibus dirigendis indicat in
sermone *de Maria et Martha* lucubrato post medium

Augustam anni ejusdem num. 4 : « Milites, ait, quando etiam meos ob Cæsaris cogo præceptum. » Ipsum vero præceptum in expeditionem Romanam sibi jam denuntiatum significat in *Itinerario*, quod circa festam S. Andreae exaravit, dum num. 1 scribit se Romam profecturum « non imperiali, quia imperatum est minime, jussu, milites solum ut mitterem meos ab eo (Ottone I) cum mihi sit imperatum. » Cum de Romano itinere agat, quod non imperiali jussu, nec belli causa se suscepturum affirmat, procul dubio militaris expeditio, quæ a Cæsare præcepta fuit, in Romanas partes contra Romani pontificis hostes directa non obscure innuitur. Solos autem Ecclesiæ Veronensis milites seu vassallos mitti jussit, imperator, non vero ad bellum profectus voluit etiam Ratherium, qui militiam clericis et multo magis episcopis canonica lege interdictam refugiebat.

116. Memoratum opus, quod *Itinerarium* vocatur, cur Ratherius (V. not. 1) sub hujus anni finem scripserit, explicandum est. Imperatorem [CXLIV] cum multis tum Italiæ tum Germaniæ episcopis Romæ futurum non ambigebat. « Sapientissimos enim, » ait num. 3, « tam de isto regno (id est Italico) quam et de his, qui cum domino nostro venerunt semper Augusto (utique ex Germania) illic (Romæ scilicet) ad futuros cognosco. » Cum ex his plenarium concilium cogi poterat, tum vero convocatum iri sperabat pontificis et imperatoris opera : « quos convocatuos, » inquit, « synodum autumo universalem, concedat Deus sanctæ Ecclesiæ, ut expedit, utilem. » Hujus itaque concilii spe se Romam profecturum testatur, ut dissidii causis inter se et clericos suos ibidem propositis, quid sibi, quid suis clericis agendum esset, summi pontificis ac tot episcoporum sententia decerneretur. Egregium de auctoritate et doctrina Romanæ sedis testimonium inserit num. 2 : « Quid enim de ecclesiasticis dogmatibus alicubi scitur, quod Romæ ignoretur? Illic summi illi totius orbis doctores, illic præstantiores enituerunt universalis Ecclesiæ principes. Illic decretalia pontificum, universorum congregatio, examinatio canonum, approbatio recipiendorum, reprobatio spernendorum. Postremo nusquam ratum, quod illic irritum; nusquam irritum, quod illic ratum fuerit visum. Ubinam ergo melius insipientiæ consulitur meæ, quam ubi fons sapientiæ cernitur esse. » Laudat etiam Joannem summum pontificem, quem nonnulli perperam crediderunt Joannem XII, cum reipsa sit Joannes XIII. Ottonem ipsum imperatorem cum pluribus nominibus laudat, tum ex eo potissimum, quod eundem Joannem XIII ad summum pontificatum promovendum curaverit. Explicat porro et coarguit more suo clericorum vitia, quibus canones impetebantur; Milonis invasoris et rebellium gesta contra se refricat; diœcesanam synodum in Quadragesima inutiliter convocatam commemorat. Tot ac tantis malis remedium sperabat ex concilii Romani auctoritate, cui imperialis quoque potestatis favor accederet. Hoc

opusculum ejusdem est indolis ac illud *de Contemptu canonum*. Num vero Ratherius Romanum iter suscepit, et in Romana synodo ineunte anno sequenti habita suam causam proposuerit, documentorum inopia ignoratur. Nonnulli quidem existimant ipsum hoc opusculum lucubrasse, ut clericos hac arte ad resipiscendum adduceret. Certum vero est eum interfuisse synodo [CXLV] Ravennati, quæ fuit velut appendix concilii Romani, ut ex dicendis paragrapho sequenti manifestum fiet.

§ XVIII. — *Acta anni 907. De conciliis Romano et Ravennate. Decretum contra mulierositatem clericorum. Ratherius e Ravennate concilio Veronam regressus, diœcesanam synodam convocat. Acta hujus synodi. Pauperioribus clericis prospicit. Judicatio, cui subscribunt patriarcha Aquileiensis et comprovinciales episcopi in synodo coacti. Imperatoris privilegium Ratherio concessum. Tumultus clericorum Veronensium, et opusculum Ratherii de Clericis rebellibus. Ejusdem epistola ad Martinum episcopum Ferrariensem.*

117. Imperator Otto, qui anno præcedenti in Germania post medium Augustum comitia celebraverat, mox in Italiam descendit. Dùm enim Ratherius *Itinerarium* eodem anno circa sancti Andreae festum scripsit, ille jam huc cum multis Germaniæ episcopis « venerat » Romam profecturus, uti habetur in eodem opusculo num. 3. Romæ quidem erat sub finem decembris, ubi natalitia festa celebravit. Illic cum eodem Augusto plures etiam Italiæ episcopi accesserunt. Concilium, quod ibidem ex Germanis Italisque episcopis congregandum sperabat Ratherius, habitum quidem fuisse ineunte anno 967 certum fit ex privilegio ejusdem imperatoris, quod *actum Romæ* in favorem monasterii Sublacensis, Romanæ synodi mentionem facit. Hoc privilegium primo a Muratorio editum est tom. V *Antiquitatum Italicarum*, dissertat. 65; dein a canonico Garampio recusum in opere *de Nummo argenteo Benedicti III*, pag. 169, ex quo hæc verba appendimus : « Otto divina favente clementia imperator Augustus. Petitione Gregorii viri venerabilis ex apostolicæ sedis secundicerio religioso abbatis prioris monasterii beatissimi Benedicti, et sanctæ Scholasticæ sororis ejus, quod dicitur in Sublacu, qui veniens in gremium basilicæ beati Petri apostolorum principis, ubi cum domno Joanne XIII papa sanctæ synodo pro utilitate ejusdem Ecclesiæ et venerabilium locorum intereramus, circumsedentibus [CXLVI] cum Ravennate archiepiscopo quamplurimis episcopis ex Romane territorio, atque Italia et Ultramontano regno, » etc. Notæ chronice sunt : « Data III Idus Januarii, anno Dominicæ incarnat. 967, imperii vero domni Ottonis, piissimi Cæsaris 5, indict. 10. » Vides synodum Romanam, cui cum Italicis ac Germanis quampluribus episcopis Romanus pontifex Joannes XIII et ipse Otto imperator interfuere, habitam ante diem 11 Januarii anni 967. Quid in Romana synodo constitutum fuerit, latet. Id solum scimus, post Romanam synodum imperatorem, Ravennam profectum, ibidem celebrasse sanctum Pa-

soha una cum Joanne XIII, ut Reginonis continuator tradit.

118. Ravennae quoque frequens synodus coacta, quae Romanae appendix videri potest. Inter hujus synodi Patres fuit etiam Ratherius, uti constat ex ejusdem concilii, quae sola superest, sententia contra Heroldum archiepiscopum Salisburgensem, cui noster episcopus subscriptus legitur (tom. XI *Conc. Ven. edit.*). Hanc synodum Ratherius celebratam affirmat « mediante Aprili (epist. 12, num. 1). » Concilium laudata sententia in Heroldum, quae signatur die « vii Kal. Maii. » Locum indicat chronographus Saxo ad an. 969, nimirum « Ravennae in suburbio in ecclesia beati confessoris et episcopi Severi (Leibnit., *Actus. Hist. t. I, p. 177*). » Multa in eadem synodo constituta « ad utilitatem sanctae Ecclesiae » constitutor Reginonis testatur. Praecipuum consilium fuit restauratio ecclesiasticae disciplinae. Id colligitur ex decreto contra mulierositatem et conjugia clericorum, cujus Ratherius mentionem facit. Veronam enim reversus post Ravennae concilium, mox dioecesanam synodum convocavit, ut ejusdem concilii decreta proponeret, et exsequenda curaret. « Celebrata mediante Aprili, » inquit in epistola 12. Ad Ambrosium num. 1, « universali synodo Ravennae, reversus convocavit ex omnibus nostrae dioecesis plebibus presbyteros et diaconos, relaturus ex praecipuo serenissimi imperatoris quae inibi constituta sunt. » Cum haec dioecesana synodus congregata fuerit statim post Ravennatam celebratam « mediante Aprili anni 967; ut reditui episcopi, et convocatis ad synodum congruum tempus tribuatur, affligenda videtur mensi Junio, vel Julio. Porro inter ea, quae in synodo edixit Ratherius, unum ibidem memorat praecipuum de mulierositate dimittenda. Hoc igitur inter praecipua Ravennatis concilii constituta [CXLVII] fuit. In hoc vitium, quod inter clericos tam late et publice grassabatur, extirpandum, et ecclesiastica et imperialis potestas conspiravit; ac propterea laudatam constitutum concilii Ravennatis *de mulierositate, seu de uxoribus dimittendis* nunc imperatoris, nunc summi pontificis praecipuum a Ratherio appellatur. « Praecipuum serenissimi imperatoris » vocat in laudata ad Ambrosium epistola 12, « Augustalem voluntatem » in *Discordia* num. 6 « legationem (seu praecipuum) papae » in epistola 14 ad Nannonem, num. 2.

119. Licet omnes ad synodum evocasset episcopus, non tamen omnes convenerunt. Nam « versutia mihi semper rebellium, » inquit in epist. 12, num. 1, « vitaeque meae insidiantium nostrae matris Ecclesiae majorum (id est canonicorum) venire quidam sunt designati. » Hos « non venientes cum iterum atque iterum vocari curassem, adfuit missus, nomine Giselpertus, et ex parte sui magistri interdixit per bannum, ne venirent ullo modo ad nostrum concilium. » Hoc interdictum, in epistola 14 ad Nannonem num. 2, ipsi Nannoni Veronae comiti, qui Bucconi subrogatus fuerat, tribuitur. « Presbyteros ad

A synodum venire, et legationem ipsius papae de uxoribus dimittendis audire, et omnimodo episcopis obedire adeo prohibetis, ut eos more militum in vestris manibus recipiatis, et eis in omnibus abominationibus, quas contra Deum faciunt, patrocinium ferre non omittatis; et quasi vobis dictum sit, » *Quodcumque solveris super terram, solutum erit et in caelis,* « ita nostram interdictionem eos parvipendere faciatis. » Nanno igitur « magistri » nomine intelligendus est; et Giselpertus ejus « missus. » Quid autem ille, qui ad synodum convenere? « Ex his aliqui, » ait loco citato ad Ambrosium, « cum maxima deliberaverunt superbia, quod neque mulierositatem relinquerent, neque ab officio cessarent. » Hinc colligere licet, Ravennatis concilii decretum contra clericos incontinentes bipartitum fuisse, nimirum ut vel mulieres dimitterent, vel si qui nolent dimittere, tanquam depositi ab officio cessarent. Non desistere, qui huic decreto parere noluerunt. Hos Ratherius, « comprehendi et custodiae mancipari usque ad satisfactionem praecipit. » Satisfactionis nomine pecuniariam poenam, seu multam intelligit, ut indicant quae statim subjicit. « Satisfactionis summam in restauranda, seu, quod verius est, deoranda beatae Dei Genitricis ecclesiae [CXLVIII] (scilicet cathedrali) spe hujusmodi contuli, ut quia illi in agenda poenitentia inefficacissimi, utpote ebriosissimi erant, Matris intercessio Domini illis saltem obtinere dignaretur veniam, qui ex se emendationem aliam facerent nullam. » Num haec inobedientium comprehensio et multa in synodo dioecesana acciderint, an postquam illi ipso facto demonstrassent, se nec mulierositatem velle desistere, nec ab officio cessare, incertum est. Ita pariter incertum, num ad synodi tempus referenda sint tria alia, quae statim subdit gesta. « Quosdam vero de civitate pro diversis sceleribus accusatos, cum ad satisfactionem venire dignati fuissent, missis e latere meo (*supple bacularibus*) cum ostiariis ecclesiae comprehendi, ut moris est, feci, et satisfactionem factam in idem opus expendi. Quidam presbyter me os vulvae appellavit, quem similiter comprehendi; et fuga cum fuisset elapsus, abstuli ab eo quod potui, non tamen ecclesiae contuli; quia injuriae meae vindictam offerre Deo ausus minime, cujus potius laxator quam ultor esse debueram, fui. Quidam diaconus, quem anno praeterito contra spem quoque ordinarium (id est canonicum) feci, unam cum ex parte mea ex melioribus plebem cum curte haberet, ego cum nullam, me fellonem, bauslatorem atque perjurum appellavit, eam abstuli, et mihi, quia fuit necesse, retinui. »

120. Dum in synodo dioecesana Ratherius urgebat praecipuum de mulierositate dimittenda, « omnium pene (inferiorum cathedralis praesertim ecclesiae clericorum) excusatio extitit, non posse propter inopiam hoc ullo modo fieri; potuisse vero utcumque, si stipendium debitum ex rebus habuissent ecclesiae (*Discordiae* num. 6); » quem textum

latius explicavimus § 15, num. 97. Huic itaque inferiorum clericorum inopiæ ut provideret, cum æquiorum reddituum ecclesiasticorum distributionem inducendam intelligeret. Hac de re, quam antea frustra tentaverat, iterum post diocesanam synodum cum canonicis egit; potiores enim querelæ erant clericorum ecclesiæ cathedralis. « Hujus rei gratia volui, inquit, agnoscere omnia, quæ sive ab antecessoribus meis concessa, sive a Deum timentibus viris sunt eis collata. » Ex ipsis enim donationum instrumentis convinci posse credebatur, cathedralis ecclesiæ bona ac redditus generatim fuisse collatos, non ut majores clerici, seu canonici fere omnia perciperent atque ditescerent, cæteri nihil aut modicum accipientes [CXLIX] inopia laborarent, sed ut oblata ad normam Actorum apostolorum IV, 35, dividerentur singulis, prout cuique opus esset. Huic autem æquiori reddituum distributioni, quam ex ipsis instrumentis inducendam cogitabat episcopus, illi adeo restituerunt, « ut moris ante nulla proferrent quam hoc factum viderent. » Tunc episcopus sacros canones ipsis ostendit: illi econtra solum prædecessorum suorum consuetudinem ingerebant (Ib. d, n. 7). Hac de re agebat episcopus, dum sperabat provincialium episcoporum synodum Veronæ congregandam, de qua post pauca erit sermo. Ad hanc synodum quæstionem ejusmodi deducere cogitabat. Interim quosdam civitatis primarios viros ad canonicos misit, qui eos adjurarent per fidelitatem, quam sibi non semel juraverant, ut si quam authenticam haberent rationem, seu instrumenta authentica, quibus eorum consuetudo muniretur, non celarent, ne cum utriusque venirent in synodum verecundia episcopum afficerent, si exigentem aliam reddituum divisionem, injustum aliquid exigere probavissent. Id quoque nihil profuit. « Ut enim, inquit, in illarum sacramentis nullam mihi monstrarent habere potuisse nunquam fiduciam, dixerunt, pro nefas se satis scire multis multa jurasse, quæ nullatenus valerent implere [inter alios non minus juraverant Ratherio, quam Miloni invasori], adjicientes stultum esse, ut me conarentur docere. Mandavit rursum illorum quibusdam, quod in utroque delinquerent, si aut me contra se, aut se contra me permitterent scienter contendere. Respondit, cujus maxime intererat quod stultissime faceret, si vel me toto sæculo prædicatum, vel magistros suos docere præsumeret. » Cætera hujus concertationis verbis ipsius prosequamur (Ib. b). » Hoc nihil juvante, conatus alio eos modo ad pacem non quidem mundi, sed Christi compellere: cum quidam illorum (canonicorum) de meo haberent beneficia, interminatus sum, quod si mihi interdicerent quod mihi competere (æquiorum scilicet distributionem inducere); ego quod illis concesseram tollerem. Responderunt in tantum se non curare, ut si quod alicui illorum dedi, auferrem, non mihi inde minus fideles essent; tantum de istis (quæ canonicis ex consuetudine fuerant assignata) illos nullatenus inquietarem. » Et post

A nonnulla num. 8: « Quod causa protuleram comminationis, in effectum vertere non distuli [CL] actionis, et præcepto usus dicentis: *Da bono, et ne susceperis peccatorem* (Eccli. XII, 5), illis ablata, bonis duobus, id est beatæ Genitrici sanctoque Stephano protomartyri contuli, vel potius reddidi; faciens de quibusdam insuper inscriptum quoddam, quod nominant *Judicatum*, id est, decretum, pauperioribus clericis (quorum causa scilicet tantum protuleram laborem) ejusdem ecclesiæ, hoc est, presbyteris capellanis, subdiaconibus de secretario septem, cantoribus septem, acolhytis de secretario septem, cantoribus quinque, ostiariis sex, non ut mihi fideles tamen, sed in servitio Domini fierent promptiores et cessante paupertatis occasione, studiosiores in Domini diebus ac noctibus fierent servitute. »

B 121. Hic cum canonicis congressus Ratherii, ut pauperiorum clericorum inopiam sublevaret, cum habitus fuerit post synodum diocesanam celebratam mense Junio, vel Julio anni 967, et ante concilium provinciale, quod Veronæ coactum videbimus eodem anno, ineunte Novembri, incidit in Augustum circiter vel Septembrem. In hoc congressu ut ad æquiorum reddituum partitionem eosdem canonicos induceret, non vi, sed ratione usus est, nec in redditibus, qui ex consuetudine ipsis obvenerant, iisdem invitis quidquam tetigit, vel decerpit. Solum ut inferioribus clericis aliqua ratione consulere minatus est se quædam beneficia adempturum, quæ ipse nonnullis canonicis contulerat. Neque tamen id absolute præstitit, sed postquam illi in id assensum præbuere, dummodo bonis ex consuetudine ad canonicos pertinentibus parceret. Id autem non præstitit in ipso congressu post eorum assensum, sed tunc præstitit, cum post congressum bona eis abs se collata auferens, in alios pios usus convertit, pauperioribusque clericis per *Judicatum* providit. Decem canonicos beneficiis militaribus ex bonis, quæ juri cedebant episcopi, in beneficiorum militarium rationem collatis ditaverat; ut in *Itinerario* tradit num. 4: « Cum de mea paupertate non sim vobis adeo inhumanus, ut militari beneficio habeam (et hoc gratis) decem ex vobis ditatos. » Confer in *Discordiam* not. 25. Hos ergo decem canonicos beneficiis a se concessis spoliens, in triplicem usum ejusmodi beneficia convertit, alia enim cathedrali ecclesiæ, quæ sanctæ Dei Genitricis titulo gaudet, alia ecclesiæ sancti Stephani protomartyris tradidit, seu « potius [CL] reddidit. » Verbum « reddidit, » quo Ratherius utitur, indicare videtur ea beneficia, antequam in militarium beneficiorum rationem traderentur canonicis, fuisse bona, quæ ad easdem ecclesias spectarent. Omnia autem ecclesiarum bona, excepta portione clericis ipsarum assignata, cum eotempore juri et dispositioni episcopi cederent, poterant ab ipso, cui expedire videretur, concedi. Quæ igitur ex iisdem bonis Ratherius quibusdam canonicis contulerat, nunc adempta ipsis ecclesiis reddidit, in earum, ut videtur, restaurationem sive ornatum,

qui ad curam episcopi pertinebant. Tertiam tandem et fortassis potiore partem in pauperiorum clericorum provisionem contulit eo foundationis, uti vocant, instrumento, quod *Judicatum* nominavit.

122. In hoc opusculo intolerandum absum atque scandalum deslet, quo inferiores clerici, qui majorem in ecclesia laborem ferebant, fortiori paupertate oppressi, non solum « sine intermissione murmurarent, » verum « ob inopiam ad sacros ordines illegaliter etiam accedere festinarent, » ut hac via aliquid subsidii ipsis proveniret; et accederent quidem, « cum nec ætas utique eos admitteret, nec scientia commendaret, nec morum probitas illustraret. » Hujus foundationis redditus æqualiter dividendos decernit, « non per campos tamen et vineas, sed per modios atque sextaria, ut nec rixæ locus aliquis detur, neque invidiæ. » Nolebat nimirum certos campos et vineas inter clericos dividi; hac enim ratione fere omnia clericis majoribus et potentioribus obvenerant, cæteris inferioribus et imbecillioribus in inopia relictis. Distributio autem per modios atque mensuras æqualitatem facilius servat, et a præpotentium fraudibus cavet. Simili de causa redditus abbatie de Maguzano inter clericos ibidem institutos non per campos et vineas, sed per mensuras dividi jussit. Omnibus inferioribus cathedralis ecclesie clericis, qui tum vivebant, præbyteris capellanis comprehensis, hoc beneficium commune esse voluit. His obeuntibus omnia æque dividenda præcepit inter solos inferiores ordines tres, subdiaconorum, acolythorum et ostiariorum, videlicet inter septem subdiaconos de secretario et septem alios subdiaconos cantores, inter acolythos de secretario septem et alios acolythos quinque cantores, necnon et ostiarios sex. Notanda « præbyterorum [CLII] capellanorum » mentio, qui scilicet a præbyteris majoribus seu canonicis distinguebantur, uti nunc quoque in nostra cathedrali ecclesia distinguuntur illi præbyteri, qui, cum non sint canonici, « capellani » vocantur. Notanda pariter distinctio inter subdiaconos et acolythos « de secretario, » qui scilicet episcopo celebranti in sacris inserviebant, et alios subdiaconos atque acolythos « cantores, » qui canebant in choro. Præbyteris autem capellanis, subdiaconis, atque acolythis de secretario, præter certorum reddituum portionem aequaliter cum subdiaconis et acolythis cantoribus atque ostiariis dividendam, alia quædam bona assignavit, quæ ipsorum tantum utilitati cederent, nec cum cantoribus atque ostiariis dividerentur. Peculiarem porro addit rationem, cur tribus istis subdiaconorum, acolythorum et ostiariorum ordinibus providendum putaverit. « Consideravi namque, inquit num. 4, quia cum, præter id quod in ecclesiastico agunt ministerio, hi tres ordines peculiarius cæteris omnibus pontificali insudent servitio, specialius aliquid accipere ab episcopo pro specialiter illi impenso debuissent obsequio. Parum vero eis ideo contuli, quia et dandis non adeo abundabam, utpote qui ubi alii dominabantur,

A ego solum mœrens cantarem, et invidiæ contra illos causas vitare debere me crederem. » Si quæ vero alia a piis hominibus eidem inferiorum clericorum collegio legarentur, omnia quoque æqualiter inter ipsos dividi jubet. Cavet ne episcopi, aut cæteri præsertim majores clerici cathedralis post hanc inferiorum clericorum provisionem iisdem quidpiam subtrahant ex eo, quod antea ipsis tribui solebat, « quasi valeant dicere: Habetis vestrum stipendium (ex iis quæ Ratherius contulit), sufficiat istud; aut si vultis vobiscum nostra partiri, mittite quod vobis datum est, in nostrum commune. » Alia atque alia apte disponit, atque præstitit; ac tandem imperatoris elogio concludit, « cujus, inquit, auxilio fretus, sum ista molitus, ac per hoc magis ipsius, quam meum est opus. »

B 123. Ut intelligantur verba, « cujus auxilio fretus, sum ista molitus, » explicanda sunt illa quibus « fiduciam imperialis præsentie » memorat in *Discordia* num. 5, eamque « fiduciam imperialis nil aliud quam quod justum est decernentis præsentis » appellat in sermone *de Octavis Paschæ* num. 4. Cum nimirum episcopus multis experimentis [CLII] edoctus canonicis nihil fideret, quando beneficia abs se ipsis collata renuntiare visi sunt, vehementerque metueret ne potestates contra se laicas commoverent, ut memoratam foundationem, seu *Judicatum* irritum redderent; noluit eandem foundationem prodire in publicum, nisi imperatoris favore ac patrocinio muniretur. Brevi eum Veronam accessurum sciebat, ut Ottoni II filio suo ex Germania in Italiam venienti occurreret. Occurrit autem Veronæ sub finem Octobris anni 967, hicque cum eo Omnium Sanctorum festum celebravit Kalendis Novembris (*Annal. Saxo*, anno 967). Hac ergo occasione *Judicatum* antea a se paratum imperatori significasse videtur, et sperasse fore ut illud Cæsar sua auctoritate protegeret, hacque « fiducia » ipsum subinde edidisse. Certe ut potestatibus cæteris, quas contra se et contra suam hanc foundationem canonici poterant excitare, frenum imponeretur, ab eodem imperatore insigne diploma obtinuit datum « Balsemate (est locus diocesis Veronensis prope Mincium) Nonis Novembris anno Domini cæ incarnationis 967, imperii vero domni Othonis, piissimi Cæsaris 6, Indictione 11. » In *Qualitatis conjectura* num. 13, se nonnulla ab imperatore petitorium scripserat, quæ in hoc diploma conceduntur. Non solum enim confirmantur privilegia Veronensi ecclesie ab antecessoribus concessa, verum etiam castella et persona episcopatus a jure comitum et cæterarum inferiorum potestatum eximuntur. Ratherio autem speciale privilegium conceditur, quod « mundeburdium » vocatur, cujus vi adeo erat protectus, ut si quis eum amplius, ut usque nunc, præsumpserit inquietare, ut rebellis existere, vel Deo contradixerit, quod suum ministerium est, exhibere, si clericus est, omnibus quæ habet in potestatem ipsius redactis, de ecclesia usque ad satis-

factionem legitimam atque condignam pellatur; si servus, quod servorum est, subeat, et in potestatem ipsius ut ex debito maneat, » etc. Coercetur etiam omnis comitum et aliarum potestatum auctoritas, ne se in ea, quæ episcopi sunt, contra voluntatem ipsius ullatenus ingerant, aut clericum vel famulum ejus, ipso non concedente, in patrociniū recipiant, aut contra ea quæ episcopo statuenda videbuntur (uti fuit, quod in *Judicato* constituit), obtinentibus auxilium aut favorem præstent. Tandem libellarii [CLIV] contractus, commutationes et precariæ, quibus ecclesiæ bona dolo se fuerant alienata, rescinduntur; quod in votis episcopi fuisse ex *Qualitatis conjectura* loco laudato didicimus (V. sup. n. 109). Hæc, quæ ab imperatore Ratherius obtinuit, fiduciam ejus in imperiali præsentia non inanem fuisse demonstrant. Porro una cum imperiali præsentia duobus in locis antea indicatis jungit etiam synodum congregandam, in qua se quoque confidisse significat. « Licet nunc, inquit in *Discordiam* num. 5, fiducia imperialis præsentis et synodi adunandæ in propatulo sit designata; » et similiter in sermone *De Octavis Paschæ* num. 4: Fiducia imperialis nil aliud quam quod justum est decernentis præsentis, et synodi congregandæ » etc. Quid fuerit justum illud, quod imperialis præsentia decrevit, ex memorato diplomate perspicuum sit. Satis ex hoc tutum videbatur quod episcopus in *Judicato* instituit.

124. Quænam vero fuerit « synodus congreganda, » et num aliquid circa Ratherii *Judicatum* egerit, nunc videndum. *Judicatum* quidem *chartæ* nomine auctor indicans in epist. 12 ad Ambrosium num. 4, « manu patriarchæ, et mea, omniumque nostræ provinciæ coepiscoporum firmatum tradit. » Ut nimirum ea fundatio non tam imperiali quam ecclesiastica potestate rata esset et firma, patriarchæ Aquileiensis metropolitani sui cæterorumque episcoporum hujus provinciæ subscriptionibus confirmandam curavit. Hos Veronæ convenisse, cum Otto imperator huc advenit, nihil est ambigendum. Id enim in more positum erat, ut episcopi imperatori in provinciam adveniēti occurrerent, eidemque obsequium præstarent. Id autem multo magis præstandum erat Veronæ hæc occasione, qua imperator filium suum e Germania in Italiam primo ingredientem ibidem recepit. Patriarchæ ergo et comprovincialium episcoporum Veronam confluentium cætus, quem Ratherius cogendum præsenſerat, fuit illa « synodus congreganda, » quam cum imperatoris præsentia duobus in locis conjunxit; eaque re ipsa videtur coacta, cum patriarcha ac cæteri hujus provinciæ episcopi *Judicato* subscripserunt. Cum in utroque textus Ratherius synodum congregandam imperiali præsentis subjiciat; hæc synodus statim post imperatoris discessum habita videri potest, antequam illi in suas sedes remigrarent. Hinc *Judicatum* antea [CLV] quidem a Ratherio paratum, non vero editum, nisi postquam imperatoris assensus, seu per memoratum diploma imperialis tuitio, necnon patriarchæ et episcoporum

A subscriptiones accesserunt. Nisi librarius ex Ratheriis chedis hoc opusculum transcribens, chronicas notas et subscriptiones omisisset, sicut aliis quoque documentis nonnunquam accidit. certius tempus elucesceret (*Epist.* 12 num 4). Missum fuit ad Ambrosium imperatoris cancellarium, ut suo quoque apud Cæsarem patrociniū negotium tueretur.

125. *Judicatum*, hac duplici tantaque auctoritate munitum, quis non satis tutum credidisset? Hæc quidem erat etiam Ratherii « fiducia. » At spes omnis incassum cecidit. Imo discordia, quæ inter clericos et episcopum semper antea vixit quidem, sed clandestino serpebat, ex *Judicati* editione palam erupit, et episcopum aperte impetere cœpit. Qui dicebant, inquit in *Discordia* num. 8, se non curare si quod de meo habebant, ab eis auferrem, neque ob hoc mihi minus fideles existerent, tantum eos de his, quibus eos interpellaveram (scilicet de redditibus inter ipsos olim divisis) inquietare cessarem; securi nunc de mea cessatione (quantum ad laudatos redditus) de meo ab eis ob ingratitude illorum recepto mesatagunt per potestatem quorundam patrociniis inquietare. Illi nimirum, ut obtinerent, ne Ratherius in sua bona ac redditus novam distributionem induceret, protestati fuerant, se non curare, si privarentur iis beneficiis, quæ ab ipso acceperant. Cum vero ex ipso *Judicato* explorete perspexissent, se satis securos in bonis et redditibus propriis, beneficia sibi olim collata et novissime ablata, tanquam sua ropetere per potestatem studuerunt. In hanc rem patrociniis potentium captata, et aliquis **C** ad imperatorem clam directus, qui Ratherium accuraret, et ipsum Cæsarem ad *Judicatum* episcopi rescindendum, quibuscunque rebus posset, permoveret. Hanc manifestam rebellionem statim post editum *Judicatum* erupisse liquet ex opusculo *de Clericis rebellibus*, quod (V. not. 1) scriptum fuit in Adventu anni 967. Eximia moderatio episcopi ibidem proditur, quippe qui cum rebelles tam manifestos tum canonica, tum imperiali auctoritate excommunicare et de ecclesia posset extrudere, divinam tamen misericordiam imitatus noluit. « Hac itaque de causa, ait num. 2, Apostolo conveniens [CLVI] dicenti. » Estote imitatores Dei, sicut filii charissimi (*Ephes.* v, 17), « quos ille misericorditer ut puto, expectat, non ausus crudeliter insequi, spe forsitan, licet inani, conversionem mihi pollicens vestram, cum proposuissem vos uti rebelles... ut et legaliter et imperialiter sancitum est, ab Ecclesia extrudere; pepercit animus diploide confusionis induere (*Ibid.*). » Quid quod sciebat canonicos ad imperatorem nuntium misisse, qui contra se ageret; ipse autem ex parte sua neminem mittendum credidit, totumque negotium divinæ providentiæ commisit. Canonicorum nuntius potentium patrociniis fultus ab imperatore obtinuisse credebatur, ut peculiaris ejus « missus » Veronam veniret, qui in utriusque partis momenta inquireret, et ad imperatorem referret. Quod si in hanc rem peculiaris « mis-

sus » Veronam directus non fuit, certe tamen duæ personæ Veronæ dominantes idipsum præstitisse videbimus circa Pascha anni sequentis 978. Interim Ratherius etsi noluit rebelles ex ecclesia pellere, id tamen ab eis petiit, ne in cathedrali sacra officia peragerent, sed aliam quamcunque ecclesiam eligerent. Id autem se expetere ait, non quod fraternitatem contemneret, sed quod « rustico illo monente exemplo, quo dicitur : » *Quod oculos non videt, cor non delet*, « videtur, inquit, quædam et pernecessaria doloris fore levigatio, si eis non visis, qui mihi tanta mala fecerunt, et facere non desinunt, absit aliquantis malorum ipsorum recordatio, dum auctores eorundem quantulacunque obnubit oblivio. »

126. De epistola ad Martinum episcopum Ferrariensem, quæ pariter in Adventu anni 957 exarata fuit, pauca indicare sufficiet (V. not. 1, in ep. 10). Hunc Ratherius in Ravennate saltem concilio agnovit. Reprehensionem suorum ille incurrerat duplici ex causa, quod pueros ætate canonica expertes ordinaret, idque pretio intercedente perageret. Hæc epistola Ratherii zelum demonstrat, qui episcopi licet senioris vitia corrigere studuit.

[CLVII] § XIX. — *Acta anni 968. Ratherius Quadragesimæ tempore sermones habet de pace. Scribit libellum, cui titulus : Discordia. Canonici Romanam mittunt nuntium, qui rescriptum pro ipsis retulit. Episcopus Apologeticum edit. Inquisitio contra eundem. Alii sermones Ratherii, ejus Testamentum. Nanno, ut imperatoris missus, placitum habet contra eundem, qui tribus epistolis de hoc placito queritur. Everachus episcopus Leodicensis ipsum invitat. Is tandem episcopatum dimittit, et in Belgicum revertitur.*

127. Cum rebellio publice in dies contra episcopum efferveret, is in omnibus sermonibus, quos in Quadragesima anni 968 ad populum habuit (*Discordia*, num. 7), rebelles ad pacem revocare contendit, quam sese cum ipsis libentissime initurum spondit, « tantum in vera pace hoc vellent efficere. » Sed frustra. Id enim potius eorum augebat superbiam, et accendebat malitiam, adeo ut peiores in episcopum criminationes spargerent, quam quæ in *Qualitatis conjectura* nuperrime Ambrosio tradita referuntur. Has criminationes indicans in *Apologetico* num. 4 : « Quidam, ait, sive putatis, sive a se magis confictis me jaculant criminibus » : quæ num. 8 « tanta, talia, tam fœda, tam turpia, tam incredibilia, et ipsi etiam ætati meæ contraria » vocat. Cum itaque rebelles ad pacem non posset deducere, eadem Quadragesima lucubravit opusculum inscriptum, *Discordia inter ipsum et clericos*, quod dissidii initia et causas detegit. Quatuor hujus discordiæ causas memorat; 1º morum episcopi et clericorum dissimilitudinem; 2º episcopi sollicitudinem in promovenda legum ecclesiasticarum observantia; 3º ejusdem nisum, ut ex concilii Ravennatis ac Romani pontificis decreto, ænon imperatoris mandato clericorum mulierositatem tolletet; 4º quod minus æquam redditum

ecclesiarum divisionem, ex qua plura mala et scandala consequebantur, episcopus ferre non posset. Gesta refert synodi diocesanæ post Ravennatense concilium coactæ; describit congressum post eamdem synodum cum canonicis habitum, [CLVIII] ut pauperioribus clericis provideret; et eorundem molimina apud imperatorem indicat. Tandem suæ causæ fiduciam præferens, repetitis illis Job : *Causam quam nesciebam, diligentissime investigabam* Job. xxix, 16), id unum se metuere ait, ne per potentium patrocinia atque malevolorum calumnias imperatore circumvento, sibi *miserimo contingat, quod miseris contigit, de quibus legitur, illis, qui etiamsi apud Scythas causam dixissent, inculpati absque dubio dimissi fuissent.*

128. Hæc dum scribebat, imperatorem clericos adisse persenserat; ad Romanum vero pontificem eos pariter confugisse ignorabat. Verum illi, ut iudicium institueretur contra Ratherium, quo rescinderetur ipsius *Judicatum*, et bona sibi ablata redderentur, imperatorem exorandum putarunt. Ut autem in posterum bona ad se pertinentia in tuto essent, et a jure episcoporum eximerentur apostolicæ sedis auctoritatem implorandam censuere. Clam igitur Romam legatum direxerunt; et fortassis idem ille, qui ad comitatum missus fuerat, in mandatis habuit, ut negotio apud imperatorem exacto, Romanum pontificem adiret (*Apologet.* num. 7). Is autem « quasi apostolicas litteras » retulit, quibus sub pœna anathematis interdicebatur, ne Ratherius aut successores ejus sese in res canonicorum intromitterent. Durioribus verbis hoc factum describit episcopus. Dum autem pretium in hanc rem intercessisse affirmat; pecunia quidem corruptum non credimus ipsum Joannem XIII summum pontificem, cujus probitas pluribus testimoniis, et ab ipso etiam Ratherio commendatur (*Itiner.* n. 2), Canonici, qui divitiis pollebant, sicut pecunia potentium patrocinia aucupati, imperatoris animum Ratherio propensum subverterunt, ut deinceps patebit; ita eadem arte Romanos quosdam patronos nacti, obtinuisse videntur, ut negotium Ratherio absente et inconsulto transigeretur, et apostolicæ litteræ contra ipsum scriberentur. Cum episcopus sese in bona et redditus clericorum cathedralis ecclesiæ intromittere studuit, mens ejus fuit, non ut quidquam ex iis, quæ ipsorum erant, decerperet, ac in alios usus traderet, sed ut ex ipsis rebus, quæ generatim cathedralis ecclesiæ clericis legata fuerant, ita inter eos partirentur, ne inferiores premerentur inopia, et divinus cultus detrimentum caperet. Hac autem mente episcopi, hisque rerum circumstantiis [CLIX] non cognitum injustum videri poterat, eundem episcopum, qui pluribus accusationibus ad imperatorem delatis male audiebat, in laudata bona ac redditus contra veterem consuetudinem velle novam distributionem inducere, cui ii ipsi inferiores clerici, quorum causa agebatur, obstabant. Hinc re-

ois contuleram... totum eis reddidit dicens, jurasse imperatorem, quod nunquam hoc stabile fore permetteret. » Quam tumultuarium et illegitimum [CLXIV] fuerit hoc placitum, in quo iudex rebellium sententiam secutus est inaudito Ratherio, qui rebus pluribus poterat objectas criminationes refellere, facile quisque perspiciet.

134. Ex his episcopus magnum sibi periculum imminere intelligens, mox tres epistolas scripsit. Una data est ad Nannonem comitem, quam in annotationibus exaratam probavimus die prima Julii octava festi S. Joannis Baptistæ; altera ad Ambrosium imperatoris cancellarium; ad Adelaidem imperatricem tertia (Vid. not. i in epist. II). Nanno comes Bucconi successerat. Sed cum iste initio episcopo fuisset infensus (licet ipsi postea favorit); Ratherius ut Nannonis novi comitis gratiam sibi conciliaret, aliqua eidem munera impertitus videtur. Sed hæc fuere inutilia, propterea quod eandem erga ipsum liberalitatem deinceps non exhibuit. « Ita enim est comparatum, inquit in epistola II, num. I, ut vetera subruas beneficia, nisi ea posterioribus fulcias. » Ratherii hostes locupletioribus muneribus eum sibi contra episcopum captivarunt. In epistola autem queritur prævaluisse adversariorum mendacia, ipsumque comitem eorum vitiis ac rebellionem cum animarum periculo patrocinium præstare: « Vos ipsas animas eis aufertis, dum presbyteros ad synodum venire, et legationem ipsius papæ de uxoribus dimittendis audire, et omnimodo episcopis obedire adeo prohibetis, ut eos more militum in vestris manibus recipiatis, et eis in omnibus abominationibus, quas contra Deum faciunt, patrocinium ferre nullatenus omittatis, et ita nostram interdictionem eos parvipendere faciatis. » Cum ille in placito non tam imperatoris quam imperatricis mandatum laudasset; illam quidem deceptam, et contra se fortius præoccupatam Ratherius innuit; at simul aliquam adhuc præfert in imperatore fiduciam, quem haud credit eorum beati (Job. XXIX, 16), verborum immemorem: *Causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam.* Hinc etiam addit: « Te precor sane, ut de parte piissimi semper mihi Cæsaris me terrificare, cum nequeatis, cessetis; millies enim vos magis formido quam ipsum. » Nihil scilicet dubitabat, quin imperator, si ipsam causam diligenter investigaret, calumnias et malignitatem detegeret.

135. In altera ad Ambrosium epistola (Epist. 12) primum refert quid post Ravennas concilium egerit, ut corruptos clericorum mores [CLXV] emendaret, quantumque isti Nannone patrocinerent. Nannonis placitum describit, et singularum accusationum, quibus iudicium innixum fuit, iniquitatem patefacit. Res tandem eo adductas ostendit, ut ni promptum afferatur remedium, de sua vita scotum sit. Itaque rogat, ut de re tota impera-

tolem instruat, obtineatque imperiale rescriptum, quo tota conspiratio reprimatur.

136. Epistola tandem ad Adelaidem imperatricem hanc præsertim in Ratherium male præoccupatam præsumit (Epist. 15). Causa potior, quæ illam permoverat, ea fuisse videtur, quod ipsi persuasum fuerit, Ratherio episcopo res episcopatus Veronensis ita in dies detrimentum capere, ut si non amoveatur brevi omnia extremum exitium sint subitura. Huc spectant illa: « Si pro episcopatu hoc agitis. » Rogat vero, ut sinat saltem se tutum Veronæ consistere, quoad cathedralem ecclesiam perficiat. Cæterum separatim exhibet ad dimitteudum episcopatum, et ad monasterium suum repetendum. Ipsi autem imperatrici per falsas delationes subreptum, et suam causam exactius cognoscendam insinuat his prostrimis verbis: « O vero quam omnibus, qui in potestate sunt constituti, ut non semel vestræ dominationi suggessi, prodesset, si non tam præcipites ferrent sententias, sed illud beati Job attendissent: « Causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam. » Timens porro ne his litteris imperatricem exacerbaret, additamento quodam brevissimo veluti post scripto sese excusare eo nomine studet, quia stomachu aloe amaro tumens, dulcedinem mellis eructare non potest.

137. Ex hac quidem epistola Ratherius magnas in angustias conjectus agnoscitur; cumque sedandum rebellium, rerumque aliquando componendum nulla spes affulgeret, despondens plane animo, dimittendi sponte episcopatus consilium, antequam vi pelleretur, mente volvere cœpit. Contrariis vero animi motibus conflictatus, ad Everacum episcopum Leodicensem, et ad Fulcuinum abbatem Lobiensem litteras dedit. Baldrico Leodicensi antislite vita functo anno 959. Everacius Bonensis Ecclesiæ decanus, quem alii Evracum, seu Eraclium vocant, suffectus fuerat. Is autem restituendæ monasticæ regulæ studiosissimus, Lobiensi monasterio, cujus abbates [CLXVI] per hæc tempora erant ipsi Leodiceses episcopi, anno 960 proprium abbatem restituit, Altranumque eidem cœnobio præfecit. Hic autem cum e vivis sublatus fuisset anno 965, Fulcuinus monachus subrogatus est. Igitur Ratherius ad Everacum episcopum, quem antea noverat, quoddam munusculum cum litteris misit, quibus repetendæ patriæ et monasterii consilium, sed aiquot difficultatibus suspensum significavit. Ille autem epistolam reddidit, qua cum insigne de Ratherii virtutibus testimonium ponit, tum eum ad reditum in patriam enixe hortatur, et allicit (Epist. 14): « Nativa vobis supplex tendit manus patria, ut redeatis invitat. Omnes quotquot sunt utriusque ordinis clericalis seu militaris, mente, voluntate, studio, voce, ut veniatis clamant; vos videre desiderant. Servitio vobis impendendo nec numerum, nec modum præfigimus ullum. Omnia nostra erunt in manu vestra, secundum quod animo vestro insederit, o dilecte Ratheri. »

138. Ad Fulcuinum vero noster episcopus rogat

tam litteras, quam librum direxit, qui in desiderio est. Audiatur idem Fulcuinus (*de Gest. abb. Lob.*, c. 28) : « Ratherius adhuc Veronæ erat, qui pertæsus civium insolentiam, simulque suspectam habens innatam illis et peculiarem perfidiam, de reditu cogitabat, proponens illud, quod in aliena patria sæpe quidem bene vivitur, sed male moritur. Mittit igitur ad Abbatem (erat ipse Fulcuinus) librum, quem prætitulavit *Conflictus duorum*, pro eo quod in eodem disputans, utrum reverteretur necne, anxius fluctuaret. » Inclinasse vero tandem in reditum ostendunt sequentia : « Simul et rogans (fortassis in epistola, qua laudatum librum miserat) ut mitterentur ei equi et comites, quo expeditius ad nos iter accelerare posset. » Annuit ocios Fulcuinus : « Factum est, inquit, missum est, venit ille. » Quod porro subjicit, « auferens secum auri et argenti non dicam pondera, sed, ut ipsius verbis utar, massas et acervos, » incredibile prorsus videtur. Quam Ratherius alienus in tota vita fuerit a divitiis congregandis, cum multa probant quæ de divitiarum contemptu ac liberalitate ejus aliquot in locis referuntur, tum vero illa Everacii episcopi Leodicensis in litteris ad ipsum Ratherium scripta, cum is in eo esset ut Veronam postremum desereret, luculenter testantur : « Non modo non rapuisti, sed nec quidem appetisti aliena : largitus [CLXVII] es propria, aliorum condolens miseriis, non felicitatibus invidens alienis. » In paupertatem sane ita erat propensus, ut « tam se velle diceret mori mendicum, ut alterius elemosyna ejus contegatur cadaver. » Quanta autem sub Veronensis episcopatus finem esset ipsius pauperies atque egestas, ex Apologetico, quod paulo ante Pascha hujus anni 968 exaravit, audivimus. Quam porro angusta ipsi esse res familiaris, Testamentum hoc eodem anno scriptum demonstrat, in quo hæc de pecunia leguntur : « Denarii si mihi fuerint aliqui, ita volo fiant divisi. Una si fuerit libra, detur curatoribus funeris mei; altera nisi defuerit, clericis ecclesiam possidentibus sanctæ Mariæ Consolatricis cum cæteris in eodem Judicato descriptis. Quidquid supererit, sive sit multum, quod non credo, sive parum, aut certe nihil, quod non discredo, habeat Martinus, loculorum nunc servator meorum, aut qui, quando obibo, tunc idem habuerit officium. » Qui tanta denariorum angustia laborabat anno 968, paulo antequam Verona discederet, quomodo hinc abiens afferre secum potuit « auri et argenti non dicam pondera, sed massas et acervos? » Id si dixit Ratherius, haud dubie per ironiam more suo dixit. Si quid vero auri et argenti secum attulit, quod non videretur exiguum, id clericorum præsertim rebellium, quod valde divites et profusos vidimus, et Veronensium liberalitati tribuendum, qui scilicet ut sese ab episcopo sibi tam molesto et invisio aliquando expedirent, multis magnisque muneribus copiosoque viatico abeuntem persecuti sint. Forte etiam Milo, qui ipsi in episcopatu successit, ut pacifice sedem

obtinerent, in eadem rem aliquid contulit. Abiit autem Ratherius non multo post Nannonis placitum mense Julio vel ad summum Augusto anni 938. Ex tabulario (*De vesc. e gov. di Verona*, p. 123) enim ecclesiæ sancti Proculi editum est a Biancolino Milonis jam episcopi documentum cum his chronicis notis : « Anno imperii domini nostri Magni Ottonis septimo, filii ejus primo, indictione 11. » Sunt characteres anni 968, cumque hoc anno indictio 11 desierit mense Augusto, istud documentum scriptum liquet ante Septembrem, quo inchoavit indictio 12. Cum porro exstet aliud documentum mensis Maii anni ejusdem (Dionys. *Collect. diplom.* pag. 428), qui Ratherium Veronæ episcopum præfert, idemque Veronæ adhuc esset die 30 Junii, quo Nanno placitum habuit, necnon [CLXVIII] die prima Julii, quo ille ad Nannonem, Ambrosium et Adelaidem litteras dedit, ibidemque postea aliquandiu sit immoratus, quoad ad Everacium et Fulcuinum datis epistolis, responsa et equos ad iter faciendum accepit; palam fit eum abiisse sub finem Julii, vel initio Augusti, ac sub idem tempus Milonem, quocum multiplex fuerat de episcopatu contentio, in ejus locum successisse ante Septembrem.

§ XX. — *Ab Everaclo Leodicensi episcopo, et Fulcuino abbate Lobisiensi receptus, aliquot abbatibus præfici-tur A. Simoniaca emptione abbatiae S. Amandi pur-gatur. Locus Præloquiorum, quo verum factum de hac abbatia exponitur, huc referendus. Abbatiae Lobisiensi ab Everaclo præponitur Fulcuino remoto, qui a Notkero Everacii successore restituitur. Ratherii mors, et annus mortis.*

139. Ratherium Everaclo episcopus Leodicensis, uti sponderat, recepit quam humanissime, eique, Fulcuino teste, *Alnam villam* cum suis redditibus tradidit (*cap.* 28). Hanc eandem villam ejusque abbatiam illam esse, quam post expulsionem ab episcopatu Leodicensi ad congruum vitæ subsidium a Baldrico Everacii prædecessore acceperat anno 955, satis probabiliter conjecimus § 14. Fulcuinus quoque abbas Lobiensis fratrum consensu eidem dedit *villas Stratam et Cosniacus et abbatiam sancti Ursmari, et aliam quam Waslare monasterium* vocabant. Duo alia monasteria, id est, sancti Amandi et Altimontis, pecunia subinde mercatus ab eodem Fulcuino traditur, sed ita ut utrumque ex levitate mox deseruerit, Alnamque reversus sit. « A Lothario rege, inquit, est mercatus sancti Amandi abbatiam, quam vix una nocte potitus, eam (ut erat miræ levitatis vir) derelinquens, Alnam revertitur villam, quam munificentia domni episcopi promeruerat. Inde quoque simili modo monasterium, quod Altummontem nominant, dato magno pretio comparavit, ubi quidquid præcipuum sibi in ornamentis et vestimentis ecclesiasticis fuerat, quæque antea ipse ecclesiæ nostræ (Lobisiensi) largitus fuerat, sed postea resumpserat, [CLXIX] facta donatione congegit. Hoc quoque derelicto, Alnam denuo revertitur. »

140. Cum nonnullæ simultates inter Ratherium et Fulcuinum subinde intercesserint, quas post nonnulla explicabimus; in hisce duobus factis, quæ

ois contuleram... totum eis reddidit dicens, jurasse imperatorem, quod nunquam hoc stabile fore permetteret. » Quam tumultuarium et illegitimum [CLXIV] fuerit hoc placitum, in quo iudex rebellium sententiam secutus est inaudito Ratherio, qui rebus pluribus poterat objectas criminationes refellere, facile quisque perspiciet.

134. Ex his episcopus magnum sibi periculum imminere intelligens, mox tres epistolas scripsit. Una data est ad Nannonem comitem, quam in annotationibus exaratam probavimus die prima Julii octava festi S. Joannis Baptistæ; altera ad Ambrosium imperatoris cancellarium; ad Adelaidem imperatricem tertia (Vid. not. I in epist. II). Nanno comes Bucconi successerat. Sed cum iste initio episcopo fuisset infensus (licet ipsi postea faverit); Ratherius ut Nannonis novi comitis gratiam sibi conciliaret, aliqua eidem munera impartitus videtur. Sed hæc fuere inutilia, propterea quod eandem erga ipsum liberalitatem deinceps non exhibuit. « Ita enim est comparatum, inquit in epistola II, num. I, ut vetera subruas beneficia, nisi ea posterioribus fulcias. » Ratherii hostes locupletioribus muneribus eum sibi contra episcopum captivarunt. In epistola autem queritur prævaluisse adversariorum mendacia, ipsumque comitem eorum vitiis ac rebellionem cum animarum periculo patrocinium præstare: « Vos ipsas animas eis aufertis, dum presbyteros ad synodum venire, et legationem ipsius papæ de uxoribus dimittendis audire, et omnimodo episcopis obedire adeo prohibetis, ut eos more militum in vestris manibus recipiatis, et eis in omnibus abominationibus, quas contra Deum faciunt, patrocinium ferre nullatenus omittatis, et ita nostram interdictionem eos parvipendere faciatis. » Cum ille in placito non tam imperatoris quam imperatricis mandatum laudasset; illam quidem deceptam, et contra se fortius præoccupatam Ratherius inuivit; at simul aliquam adhuc præfert in imperatore fiduciam, quem haud credit eorum beati (Job. XXIX, 16), verborum immemorem: *Causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam.* Hinc etiam addit: « Te precor sane, ut de parte piissimi semper mihi Cæsaris me terrificare, cum nequeatis, cessetis; millies enim vos magis formido quam ipsum. » Nihil scilicet dubitabat, quin imperator, si ipsam causam diligenter investigaret, calumnias et malignitatem detegeret.

135. In altera ad Ambrosium epistola (Epist. 12) primum refert quid post Ravennas concilium egerit, ut corruptos clericorum mores [CLXV] emendaret, quantumque isti Nannone patrocinerent. Nannonis placitum describit, et singularum accusationum, quibus iudicium innixum fuit, iniquitatem patefacit. Res tandem eo adductas ostendit, ut ni promptum afferatur remedium, de sua vita scutum sit. Itaque rogat, ut de re tota impera-

tolem instruat, obtineatque imperiale rescriptum, quo tota conspiratio reprimatur.

136. Epistola tandem ad Adelaidem imperatricem hanc præsertim in Ratherium male præoccupatam præsumit (Epist. 15). Causa potior, quæ illam permoverat, ea fuisse videtur, quod ipsi persuasum fuerit, Ratherio episcopo res episcopatus Veronensis ita in dies detrimentum capere, ut si non amoveatur brevi omnia extremum exitium sint subitura. Huc spectant illa: « Si pro episcopatu hoc agitis. » Rogat vero, ut sinat saltem se tutum Veronæ consistere, quoad cathedralem ecclesiam perficiat. Cæterum se paratnm exhibet ad dimitteudum episcopatum, et ad monasterium suum repetendum. Ipsi autem imperatrici per falsas delationes subreptum, et suam causam exactius cognoscendam insinuat his prostrimis verbis: « O vero quam omnibus, qui in potestate sunt constituti, ut non semel vestræ dominationi suggessi, prodesset, si non tam præcipites ferrent sententias, sed illud beati Job attendissent: « Causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam. » Timens porro ne his litteris imperatricem exacerberet, additamento quodam brevissimo veluti post scripto sese excusare eo nomine studet, quia stomachu aloe amaro tumens, dulcedinem mellis eructare non potest.

137. Ex hac quidem epistola Ratherius magnas in angustias conjectus agnoscitur; cumque sedandum rebellium, rerumque aliquando componendum nulla spes affulgeret, despondens plane animo, dimittendi sponte episcopatus consilium, antequam vi pelleretur, mente volvere cepit. Contrariis vero animi motibus conflictatus, ad Everaculum episcopum Leodicensem, et ad Fulcuinum abbatem Lobiensem litteras dedit. Baldrico Leodicensi antislite vita functo anno 959. Everaculus Bonensis Ecclesiæ decanus, quem alii Evracrum, seu Eraclium vocant, suffectus fuerat. Is autem restituendæ monasticæ regulæ studiosissimus, Lobiensi monasterio, cujus abbates [CLXVI] per hæc tempora erant ipsi Leodicenses episcopi, anno 960 proprium abbatem restituit, Aletranumque eidem cœnobio præfecit. Hic autem cum e vivis sublatus fuisset anno 965, Fulcuinus monachus subrogatus est. Igitur Ratherius ad Everaculum episcopum, quem antea noverat, quoddam munusculum cum litteris misit, quibus repetendæ patriæ et monasterii consilium, sed aiiquot difficultatibus suspensum significavit. Ille autem epistolam reddidit, qua cum insigne de Ratherii virtutibus testimonium ponit, tum eum ad reditum in patriam enixe hortatur, et allicit (Epist. 14): « Nativa vobis supplex tendit manus patria, ut redeatis invitat. Omnes quotquot sunt utriusque ordinis clericalis seu militaris, mente, voluntate, studio, voce, ut veniatis clamant; vos videre desiderant. Servitio vobis impendendo nec numerum, nec modum præfigimus ullum. Omnia nostra erunt in manu vestra, secundum quod animo vestro insederit, o dilecte Ratheri. »

138. Ad Fulcuinum vero noster episcopus rogat

tam litteras, quam librum direxit, qui in desiderio est. Audiatur idem Fulcuinus (*de Gest. abb. Lob.*, c. 28) : « Ratherius adhuc Veronæ erat, qui pertæsus civium insolentiam, simulque suspectam habens innatam illis et peculiarem perfidiam, de reditu cogitabat, proponens illud, quod in aliena patria sæpe quidem bene vivitur, sed male moritur. Mittit igitur ad Abbatem (erat ipse Fulcuinus) librum, quem prætitulavit *Conflictus duorum*, pro eo quod in eodem disputans, utrum reverteretur necne, anxius fluctuaret. » Inclinasse vero tandem in reditum ostendunt sequentia : « Simul et rogans (fortassis in epistola, qua laudatum librum miserat) ut mitterentur ei equi et comites, quo expeditius ad nos iter accelerare posset. » Annuit ocios Fulcuinus : « Factum est, inquit, missum est, venit ille. » Quod porro subjicit, « auferens secum auri et argenti non dicam pondera, sed, ut ipsius verbis utar, massas et acervos, » incredibile prorsus videtur. Quam Ratherius alienus in tota vita fuerit a divitiis congregandis, cum multa probant quæ de divitiarum contemptu ac liberalitate ejus aliquot in locis referuntur, tum vero illa Everacii episcopi Leodicensis in litteris ad ipsum Ratherium scripta, cum is in eo esset ut Veronam postremum desereret, luculenter testantur : « Non modo non rapuisti, sed nec quidem appetisti aliena : largitus [CLXVII] es propria, aliorum condolens miseriis, non felicitatibus invidens alienis. » In paupertatem sane ita erat propensus, ut « tam se velle diceret mori mendicum, ut alterius eleemosyna ejus contegatur cadaver. » Quanta autem sub Veronensis episcopatus finem esset ipsius pauperies atque egestas, ex Apologetico, quod paulo ante Pascha hujus anni 968 exaravit, audivimus. Quam porro angusta ipsi esse res familiaris, Testamentum hoc eodem anno scriptum demonstrat, in quo hæc de pecunia leguntur : « Denarii si mihi fuerint aliqui, ita volo fiant divisi. Una si fuerit libra, detur curatoribus funeris mei; altera nisi defuerit, clericis ecclesiam possidentibus sanctæ Mariæ Consolatricis cum cæteris in eodem Judicatio descriptis. Quidquid supererit, sive sit multum, quod non credo, sive parum, aut certe nihil, quod non discredo, habeat Martinus, loculorum nunc servator meorum, aut qui, quando obibo, tunc idem habuerit officium. » Qui tanta denariorum angustia laborabat anno 968, paulo antequam Verona discederet, quomodo hinc abiens afferre secum potuit « auri et argenti non dicam pondera, sed massas et acervos? » Id si dixit Ratherius, haud dubie per ironiam more suo dixit. Si quid vero auri et argenti secum attulit, quod non videretur exiguum, id clericorum præsertim rebellium, quod valde divites et profusos vidimus, et Veronensium liberalitati tribuendum, qui scilicet ut sese ab episcopo sibi tam molesto et invisio aliquando expedirent, multis magnisque muneribus copiosoque viatico abeuntem persecuti sint. Forte etiam Milo, qui ipsi in episcopatu successit, ut pacifice sedem

obtinerent, in eandem rem aliquid contulit. Abiit autem Ratherius non multo post Nannonis placitum mense Julio vel ad summum Augusto anni 938. Ex tabulario (*De vesc. e gov. di Verona*, p. 123) enim ecclesiæ sancti Proculi editum est a Biancolino Milonis jam episcopi documentum cum his chronicis notis : « Anno imperii domini nostri Magni Ottonis septimo, filii ejus primo, indictione 11. » Sunt characteres anni 968, cumque hoc anno indictio 11 desierit mense Augusto, istud documentum scriptum liquet ante Septembrem, quo inchoavit indictio 12. Cum porro exstet aliud documentum mensis Maii anni ejusdem (Dionys. *Collect. diplom.* pag. 128), qui Ratherium Veronæ episcopum præfert, idemque Veronæ adhuc esset die 30 Junii, quo Nanno placitum habuit, necnon [CLXVIII] die prima Julii, quo ille ad Nannonem, Ambrosium et Adelaidem litteras dedit, ibidemque postea aliquandiu sit immoratus, quoad ad Everacium et Fulcuinum datis epistolis, responsa et equos ad iter faciendum accepit; palam sit eum abiisse sub finem Julii, vel initio Augusti, ac sub idem tempus Milonem, quocum multiplex fuerat de episcopatu contentio, in ejus locum successisse ante Septembrem.

§ XX. — *Ab Everaclo Leodicensi episcopo, et Fulcuino abbate Lobisiensi receptus, aliquot abbatibus præficiatur A. Simoniaca emptione abbatiae S. Amandi purgatur. Locus Præloquiorum, quo verum factum de hac abbatia exponitur, huc referendus. Abbatiae Lobisiensi ab Everaclo præponitur Fulcuino remoto, qui a Notkero Everacii successore restituitur. Ratherii mors, et annus mortis.*

139. Ratherium Everaclo episcopus Leodicensis, uti sponderat, recepit quam humanissime, eique, Fulcuino teste, *Alnam villam* cum suis redditibus tradidit (*cap.* 28). Hanc eandem villam ejusque abbatiam illam esse, quam post expulsionem ab episcopatu Leodicensi ad congruum vitæ subsidium a Baldrico Everacii prædecessore acceperat anno 955, satis probabiliter conjecimus § 14. Fulcuinus quoque abbas Lobiensis fratrum consensu eidem dedit *villas Stratam et Cosniacus et abbatiam sancti Ursuarii, et aliam quam Waslare monasterium* vocabant. Duo alia monasteria, id est, sancti Amandi et Altimontis, pecunia subinde mercatus ab eodem Fulcuino traditur, sed ita ut utrumque ex levitate mox deseruerit, Alnamque reversus sit. « A Lothario rege, inquit, est mercatus sancti Amandi abbatiam, quam vix una nocte potitus, eam (ut erat miræ levitatis vir) derelinquens, Alnam revertitur villam, quam munificentia domni episcopi promeruerat. Inde quoque simili modo monasterium, quod Altummontem nominant, dato magno pretio comparavit, ubi quidquid præcipuum sibi in ornamentis et vestimentis ecclesiasticis fuerat, quæque antea ipse ecclesiæ nostræ (Lobisiensi) largitus fuerat, sed postea resumpserat, [CLXIX] facta donatione concessit. Hoc quoque derelicto, Alnam denuo revertitur. »

140. Cum nonnullæ simultates inter Ratherium et Fulcuinum subinde intercesserint, quas post nonnulla explicabimus; in hisce duobus factis, quas

Simoniacas emptiones præferunt, Fulcuino non leviter fidem adhibendam suspicatus est Mabillonius (t. VII Act. TS. Ordin. Bened., pag. 479). « Ex aliis enim ejus » (Ratherii) factis, inquit, « quantum Simoniam aversatus sit noster episcopus, intelligimus. Illud inter cætera exemplo sit, quod cum ex abbatiola quadam Veronensi ecclesiæ subjecta, quæ Magonzianus vocabatur, abbatem ob pravos mores, qui incenso ab Hungaris cænobiolo solus illic residebat, expulisset, is Ratherium Geziaca lepra per internuntios conatus est inficere, hoc est, ut accepta ab eo pecunia sineret eum ibidem consistere repulit pseudoabbatis Simoniacam oblationem Ratherius, ne Geziaca labe inficeretur. An idem ipse tentaturus fuisset, ut abbatias dato pretio sibi compararet? Certe id nequaquam verisimile videtur. Sed forsitan id hausit Fulcuinus ex adulantium relatu, quod ipse in Ratherium offensus non ægre credidit, et litteris mandavit. Sane idem Fulcuinus ob similem causam in Erluinum abbatem Gemblacensem non satis æquus fuit in cap. 26, ut suo loco ostendemus. » Hactenus Mabillonius. Aliud factum addi potest ex Confessionis libro, ubi Ratherius Oderadi Simoniacam emptionem gravissime detestatur. Adde quod incredibile est Ratherium utramque abbatiam tam cito deseruisse, si eas magno pretio comparasset; easque tanto crimine comparasse, cum nulla egestate premeretur, satisque sibi tum ab Everaclo, tum ab ipso Fulcuino provisum fuisset.

441. Certe quod de Simoniacæ emptione abbatias sancti Amandi tradit Fulcuinus, ex iis quæ in Præloquiorum libro quinto num. 33 narrat Ratherius, falsum convincitur: « Lauduni namque cum essem, inquit, Nativitatis Domini die, rogavit me abbas, ut in festivitate sancti Stephani in capitulo sororum venirem, et (ut verbis ipsius loquar) eis aliquid boni dicerem. Anni, et post consuetam lectionem petita et accepta benedictione dixi: Rogatus aliquid boni vestræ dicere charitati, non invenio aliud, nisi qualecunque sit, quod ista nocte mihi contigerit, vestræ referam dominationi. Sollicitatus nimium heri pro recipienda provisione abbatias sancti Amandi, cum ad nocturnale officium vigilando, ut, proh [CLXX] nefas! sæpe somnians starem, dum lector ad eum pervenisset tractatus beati Hieronymi locum, ubi Dominus in Evangelio quibusdam præfatis prosequitur dicens. *Venient hæc omnia super generationem istam* (Matth. xxiii, 26); et ego explanatione ejusdem jam fati doctoris hoc ita intellexissem, quod qui hodie fratrem suum, hoc est Christianum aliquem, injuste interficit, tanto majorem noxam sibi contrahit ab his qui ab Abel justo ad sanguinem Zachariæ filii Barachiæ aliquos occiderunt (Luc. xi, 51), quanto et illam (noxam) omnem pro consortio generationis utique habet, et suam insuper, quam imitatione commisit ipsorum. Cumque me hoc nimium terruisset ut sæpe contingit; ex aliis alia colligens, et quod de homicidio sensum fuerat sentiri, et de cæteris criminibus ra-

tio evidens postularet valere, cœpi intra me dicere: Tunc ergo debes abbas cum hujusmodi conscientia fieri? Monachus primum efficere, nam de præsulatum temporis exciderat, nisi quod et hunc indigne subierant multi. » Cum liber quintus *Præloquiorum*, in cujus fine hoc factem describitur, lucubratum fuerit ineunte anno 936, idem factum ad priores Ratherii annos pertinere nonnulli putarunt, antequam scilicet ille ad Veronensem episcopatum promoveretur. Verum eo tempore abbatiam Elnonensem sancti Amandi commendatam fuisse nobilibus viris laicis, qui abbatis locum tenebant, luculenter ostendamus § 2, num. 9, ac propterea ibidem probavimus factum ejusmodi non contigisse antequam Ratherius eum Præloquiorum librum scriberet. In posterius itaque tempus istud factum rejiciendum, uti sane post Veronensis episcopatus dimissionem illud retulit Fulcuinus, cui quidem tempori congruunt etiam illa Ratherii: « Nam de præsulatum temporis exciderat; » quia scilicet id factum accidit non juvenili illa ætate, in qua episcopatum nondum fuerat assecutus, sed eo tempore, cum dimisso jam episcopatu Veronensi de præsulatum non amplius cogitabat. Cum hoc quoque tempore concinit et anonymus poeta, qui seriem abbatum Elnonensium persecutus est. Is enim idem factum narrat post Genulfi abbatis obitum, quem e vivis excessisse anno 969 constat ex chronico Elnonensi (MARTEN. et DURAND., *Anecd.* t. III). Hinc id factum, quod ipsi anno 969 assignandum agnoscitur, a Ratherio libris Præloquiorum posterius additum liquet. De eodem sane facto et Ratherium et Fulcuinum agere [CLXXI] manifestum sit ex mentione unius noctis, qua de eadem sancti Amandi abbatia actum fuisse uterque prodit. Totum discrimen in quibusdam circumstantiis situm est, quas Fulcuinus aliter, aliter Ratherius profert. Major autem Ratherio, qui sua vitia palam accusare, imo et aggravare, non vero minuere consuevit, est adhibenda fides. Ipsa porro facti descriptio apud Ratherium Simoniacam labem prorsus abstergit. « Sollicitatus, » enim traditur « pro recipienda provisione abbatias sancti Amandi, » in recitando autem nocturno officio a recipienda, quæ offerebatur, abbatia, meditatione quadam fuisse absterritum atque abductum. Nondum ergo eam abbatiam receperat, nec pretio fuerat mercatus, quam non ipse quæsivit, sed ut reciperet, ab aliis Lauduni irritè sollicitatus fuit. Deceptus itaque est Fulcuinus, cum Simoniacam emptionem referentibus credidit; ac deceptus item laudatus anonymus, sed multo recentior poeta, qui non solum eodem Simoniacæ vitio notavit Ratherium, verum etiam eandem abbatiam non a Ratherio sponte rejectam, sed fratribus expellentibus ipsi ad emptam his versibus tradidit (Apud MABILL. *Annal.* Ben. t. III, p. 557):

At vix ingressum fratrum commota caterva
Ædibus extrudit, submovet atque domo.

Hujus autem abbatias sancti Amandi emptione exclusæ; alterius quoque abbatias Altimontis emptio

aliquo pari fuco Ratherio afficta, et a Fulcuino incaute ebibita satis videtur abstergi. Aliam etiam emptionem Fulcuinus c. 28 refert ecclesie sancti Dionysii, quam Ratherius « comite Rotherto emerat, viginti librarum taxato pretio. » Ex abusu ejus ætatis ecclesie, quæ redditus habebant, in militaris beneficii formam laicis tradi solebant. Illam sancti Dionysii, quæ in Rotberti comitis beneficium transierat, Ratherium viginti libris redemisse, et in jus ecclesiasticum voluisse restituere conjici potest.

142. Nunc simultatis, quæ Fulcuino cum Ratherio intercessit, ratio explicanda est. Rem sic exponit idem Fulcuinus. « Ipse » (Ratherius) « locum nostrum semper exsecrans, abbati » (Fulcuino) « insidias machinabatur, instigantibus eum ad hoc nonnullis. Quid multi morer? Ad hoc res venit, ut abbas cederet loco, sciens sic quoque [CLXXII] episcopum » (Everaclum) « velle, nam de eo nihil nostrum aliud est dicere. Ratherius ut ostenderet prioris inimicitie causas, locum invadit, et metuens abbatis animositatem, simulque cognationem ejus, quæ non erat infima, claustrum in modum castelli cingit, de mammona sibi, ut dicebat, residuo, quorumdam principum ad hoc empto adjutorio. Ecclesia quoque sancti Dionysii, quam emerat a comite. Rotberto viginti librarum taxato pretio, hujus rei causa sponte caruit; nec quid, quantum, cuive ob id daret, quidquam pensi habuit. Quid plura? Annus ille sic ductus est, usque dum defunctus est Evracerus episcopus, et in loco ejus Notkerus successit.... qui nolens primordia sua levia, aut præcipitata haberi, evocatis abbatibus. Werinfredo videlicet a Stablans, C et Heriberto ab Andagino cum aliquibus fratribus, primum conspirationis exordia quærit, inventa trutinat et discutit, discussa demum judicio utitur. Ubi perspexit omnia esse frivola, fratres abbati reconciliavit, ipsum restituit. » Ex his duo manifeste eliciuntur. Primo dissidium aliquod non exiguum fuit inter monachos Lobienses et Fulcuinum eorum abbatem, cujus causa illi a Fulcuino aversati, Ratherium sibi abbatem poposcerunt. Dissidium satis declarant illa, quibus Fulcuinus non ante restitutus traditur quam ipsi fratres abbati reconciliarentur. « Fratres abbati reconciliavit, ipsum restituit. » Hos autem Ratherium expetisse abbatem, imo etiam sollicitasse, ut eorum partibus favens, Fulcuini exclusionem procuraret, innuunt illa, D « instigantibus eum ad hoc nonnullis. » Secundo nihil hac in re egit Ratherius sine auctoritate ejus episcopi, cui Lobiense monasterium suberat. Certo

A in institutione Ratherii nulla vis intercessit: ac propterea Fulcuinus non vi expulsus, sed « cessisse loco » traditur, « sciens sic quoque episcopum velle. » Ille igitur sese legitime institutum credidit: condonandaque est Fulcuino æmulo formula « invadit; » quia « omnia, » quæ huic instituendo causam dederant, « frivola » ratas, ut posteriori judicio agnitum fuit, eum tanquam invasorem habuit. Solum postquam Ratherius legitima episcopi auctoritate abbas fuit institutus, metuens ne Fulcuinus ob animositatem et consanguineorum potentiam locum, cui cesserat, vi repeteret, claustrum in modum castelli cinxit, atque muneribus potentium patrocina quæsit: eademque de causa ecclesiam sancti Dionysii, [CLXXIII] quam viginti libris redemerat, dimisit. Vix anno in Lobiensis monasterii possessione fuit, quandiu scilicet vixit Everaclus episcopus, qui eum instituerat. Obiit autem Everaclus mense Novembri anni 971. Notkerus vero ipsi successit ineunte anno 972. Itaque Ratherius abbatie Lobiensi præfectus ineunte anno 971, Fulcuinus vero Notkeri judicio restitutus anno 972. Tum ille Alnam rediit: et subinde cum Fulcuino conciliatus, ibidem reliquum vitæ tempus transegit sine querela.

143. Non multo autem post supervixit. Namurcum enim subinde digressus, « cum ibi forte apud comitem moraretur, decessit, ut Fulcuinus (cap. 58) memoriæ prodidit. Mortem ejus quidam affligunt anno 973. At præferendi sunt Sigebertus, ac præsertim Chronicom Lobiense, qui eum obiisse tradunt anno 974 (MARTEN. et DURAND, *Anecd.* t. III.) Diem vigesimam quintam Aprilis emortualem ejus designat Chapeauvillius (CLXXIV) (t. I *Gest. Pon. Tungron.*, c. 45.) Corpus ipsius ad Lobienses monachos delatum laudato Fulcuino teste, « Pontificalibus exsequiis solemniter celebratis, honorifice est tumulatum in ecclesia S. Ursuari ad partem aquilonarem. » Ecclesia hæc, ut notavit Mabilonius (*Act. SS. O. B.* t. VII, pag. 479,) est locus cæmeterii Lobiensis, modo parochialis, ubi omnes istius cœnobii viri illustres sepulti sunt, in colle sita, ad cujus pedes stat monasterium ad Sabim. Tumulo ejus hæc epigraphes insculpta, quam in calce Præloquiorum Ratherii exhibet codex Lobiensis:

VERSUS SUPER TUMULUM EJUS.

Veronæ Præsul, sed ter Ratherius exul,
Ante cucullatus, Lobia postque tuus.
Nobilis, urbanus, pro tempore morigeratus,
Qui inscribi proprio hoc petiit tumulo.
Conculcate, pedes hominum, sal infatuatum;
Lector propitius subveniat precibus.